

І.Л. Шевчук, В.О. Черепанова, Т.О. Ставерська

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Друге видання, перероблене і доповнене

**Харків
2015**

УДК 336.145.1(075.8)

ББК 65.261.3

Ш 37

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України як навчальний посібник для студентів ВНЗ, які навчаються за освітньо-професійною програмою бакалаврів з напрямку підготовки «Фінанси і кредит»

(лист МОНМСУ № 1/11-9765 від 18.06.2012 р.)

Рецензенти:

Глуценко В.В., доктор. екон. наук, проф., завідувач кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Перерва П.Г., доктор. екон. наук, проф. кафедри організації виробництва та управління персоналом, декан економічного факультету Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Ш 37 Бюджетна система : навчальний посібник. Друге видання, перероблене і доповнене / І.Л. Шевчук, В.О. Черепанова, Т.О. Ставерська / – Харків : Видавець Іванченко І. С., 2015. – 284 с. ISBN 978-617-7033-99-7.

У навчальному посібнику розкрито теоретичні аспекти категорійного апарату бюджетної системи із врахуванням особливостей чинного законодавства України, охарактеризовано склад і принципи організації бюджетної системи України на сучасному етапі її розвитку, розглянуто засади законодавчого регулювання бюджетного процесу та організацію систем доходів, видатків і кредитування державного та місцевих бюджетів, окреслено проблеми міжбюджетного регулювання і надання міжбюджетних трансфертів відповідно до змін, що відбулися у зв'язку з прийняттям нової редакції Бюджетного кодексу України, а також проаналізовано вплив основних видів бюджетних видатків на розвиток економіки. Навчальний посібник призначено для студентів вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників та інших зацікавлених осіб.

УДК 336.145.1(075.8)

ББК 65.261.3

© Шевчук І.Л., Черепанова В.О., Ставерська Т. О., 2015.

© Харківський державний університет

ISBN 978-617-7033-99-7.

харчування та торгівлі, 2015.

ЗМІСТ

Передмова	5
Тема 1 Сутність, призначення і роль бюджету держави	6
1.1 Бюджет як економічна категорія.....	6
1.2 Бюджетна політика держави.....	16
Тема 2 Бюджетна система України та принципи її організації	21
2.1 Сутність та структура бюджетної системи.....	21
2.2 Принципи організації бюджетної системи.....	24
Тема 3 Бюджет як головний фінансовий план держави	26
3.1 Місце Держбюджету в системі фінансових планів України..	26
3.2 Бюджетне планування та прогнозування. Бюджетна класифікація.....	35
3.3 Бюджетний процес.....	41
Тема 4 Профіцит бюджету. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування	59
4.1 Профіцит бюджету. Сутність, форми та види бюджетного дефіциту.....	59
4.2 Методи фінансування бюджетного дефіциту.....	66
4.3 Бюджетна класифікація фінансування бюджету.....	70
Тема 5 Система доходів бюджету	72
5.1 Доходи бюджету: сутність та види.....	72
5.2 Доходи Державного бюджету України: сутність та види надходжень.....	76
5.3 Бюджетна класифікація доходів державного бюджету та методи їх залучення.....	85
Тема 6 Система видатків та кредитування бюджету	97
6.1 Сутність, структура та класифікація видатків бюджету.....	97
6.2 Бюджетне фінансування: принципи, форми та методи організації.....	112
6.3 Кошторисне фінансування видатків бюджетних установ....	116
Тема 7 Місцеві бюджети. Міжбюджетні відносини та система бюджетного вирівнювання	134
7.1 Місцеві бюджети як ланка бюджетної системи.....	134
7.2 Доходи, видатки та кредитування місцевих бюджетів.....	138

7.3	Сутність міжбюджетних відносин, їх характеристика та регулювання.....	156
7.4	Порядок надання міжбюджетних трансфертів.....	166
Тема 8	Видатки бюджету на економічну діяльність держави та науку.....	178
8.1	Видатки бюджету на розвиток економіки держави.....	178
8.2	Фінансування науки.....	186
Тема 9	Видатки бюджету на соціальний захист і соціальну сферу.....	193
9.1	Соціальна політика держави.....	193
9.2	Фінансове забезпечення соціальної сфери.....	197
9.3	Видатки бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення населення.....	206
9.4	Пенсійне забезпечення та пенсійна реформа в Україні.....	218
Тема 10	Видатки бюджету на управління та оборону.....	227
10.1	Характер і зміст видатків бюджету на державне управління...	227
10.2	Видатки держбюджету на оборону: їх склад та специфіка.....	233
Тема 11	Видатки бюджету на обслуговування державного боргу.....	239
11.1	Державні запозичення як джерело формування державного боргу.....	239
11.2	Державний борг і необхідність управління ним.....	245
11.3	Видатки державного бюджету на управління державним боргом, його обслуговування і погашення.....	256
11.4	Бюджетна класифікація боргу.....	260
	Список інформаційних джерел.....	262
	Додатки	272

ПЕРЕДМОВА

Особливої актуальності в умовах здійснення ринкових перетворень в українській економіці набувають питання змісту фінансової діяльності держави і місцевих органів самоврядування, реформування бюджетної системи, удосконалення процесу бюджетного планування з орієнтацією на досягнення конкретних результатів діяльності. Проведення ринкових реформ значною мірою залежить від стану фінансів держави та їх складової – бюджету. Через бюджет держава акумулює кошти для фінансування економіки, соціального розвитку, активізує заходи щодо надходження коштів та їх економії. Для вивчення та розв'язання цих проблем саме й створено дисципліну «Бюджетна система».

Навчальна дисципліна «Бюджетна система» є нормативною для підготовки бакалаврів галузі знань «Управління та адміністрування» за спеціальністю «Фінанси, банківська справа та страхування», має теоретично-прикладний характер: у теоретичному плані вона покликана поглибити знання стосовно організації і функціонування бюджетної системи в державі; у прикладному – сформулювати навички проведення операцій у межах бюджетного процесу.

У представленому навчальному посібнику особлива увага приділяється вивченню теоретичних засад функціонування бюджету, умовам його збалансованості шляхом застосування сучасних методів управління державними фінансами, розвитку та реформуванню бюджетної системи держави на основі бюджетної децентралізації з метою підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів та зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування України.

Метою навчального посібника є формування базових знань з теорії фінансів, засвоєння закономірностей функціонування бюджетної системи з урахуванням імплементації Бюджетного кодексу та останніх змін, що відбулися у бюджетному законодавстві.

Навчальний посібник «Бюджетна система» написано згідно з встановленими Міністерством освіти і науки України вимогами до навчально-методичної літератури та його доцільно використовувати при вивченні однойменного курсу при підготовці фахівців.

Тема 1

СУТНІСТЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ БЮДЖЕТУ ДЕРЖАВИ

1.1 Бюджет як економічна категорія

Бюджет як суспільне явище сформувався в результаті тривалого історичного процесу розвитку людського суспільства. Початківцем бюджету та процесу його затвердження є Великобританія.

Бюджет – слово запозичене з англійської мови (*budget*), що перекладається як «шкіряний мішок, торба, гаманець». Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. бюджетні відносини фактично виділялися в окремих галузях науки та практичної діяльності.

Його виникнення обумовлено появою й функціонуванням держави. Тобто, *бюджет як особлива та специфічна форма фінансових відносин історично виникає і діє там, де існує держава з товарно-грошовими відносинами певного рівня.*

Для свого існування держава повинна мати достатню кількість грошових коштів. Ці кошти вона акумулює у бюджеті шляхом розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту (у вартісному виразі – валового внутрішнього продукту – ВВП) та його частини національного доходу (НД), а іноді й національного багатства країни.

$$\boxed{\text{ВВП}} = \boxed{\text{НД}} + \boxed{\text{національне багатство}}$$

Розподілу підлягає не увесь національний дохід, оскільки певна частина цієї знов створеної вартості йде на поповнення національного багатства, яке майже ніколи не підлягає перерозподілу, крім особливо скрутних для держави часів (війна, гіперінфляція). Такий перерозподіл може бути пов'язаний зі зміною економічної формації, як це сталося з нашою країною (приватизація державної власності).

Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна її діяльність і забезпечується виконання її функцій. Традиційно виділяють такі функції держави, як:

- ✓ управлінська (утримання апарату влади та управління державою);
- ✓ економічна (фінансування розвитку країни та її регіонів);
- ✓ оборонна (утримання армії для захисту власної території);
- ✓ соціальна (підтримка незахищених верств населення).

В бюджеті уособлюються фінансові відносини держави з суб'єктами господарювання та населенням щодо формування та використання централізованого фонду грошових коштів для виконання державою своїх функцій, передбачених конституцією, та соціально-економічних завдань, що стоять перед нею на певному етапі її розвитку.

Метою бюджету є визначення та обґрунтування обсягу коштів, що необхідні на бюджетний рік для виконання державних завдань.

Бюджет є провідною ланкою фінансової системи, яка не тільки виконує розподільчі функції, а й бере активну участь у створенні фінансових ресурсів держави, завдяки яким забезпечується її існування.

Об'єктивна необхідність бюджету зумовлена діяльністю держави, необхідністю перерозподілу валового внутрішнього продукту та його частини національного доходу між сферами діяльності (матеріальною та нематеріальною), територіями країни або галузями внаслідок нерівномірності їхнього розвитку, між окремими верствами населення для забезпечення найбільш вразливих його категорій фінансовими ресурсами.

Фінансові відносини, що складаються у держави з підприємствами, установами, населенням з приводу формування бюджетного фонду називаються **БЮДЖЕТНИМИ ВІДНОСИНАМИ**.

Специфіка бюджетних відносин полягає в тому, що вони є частиною фінансових відносин держави з підприємствами і населенням та

– по-перше, виникають у розподільчому процесі, учасником якого є держава в особі відповідних органів влади;

– по-друге, пов'язані з формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів, що використовуються для забезпечення загальнодержавних потреб.

Виникнення бюджетних відносин пов'язане із вторинним розподілом та перерозподілом вартості ВВП та його частини національного доходу (рис. 1.1).

Бюджет є сферою зіткнення економіки і політики та невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку суспільства, у бюджеті сконцентровані інтереси держави, суб'єктів господарювання та населення. Тому головне призначення бюджету полягає в урівноваженні інтересів всіх суб'єктів суспільства.

Відповідно до визначеної державою фінансової політики за допомогою бюджету й відбувається розподіл і перерозподіл ВВП та його частини – національного доходу.

Фінансовий вплив державного бюджету на економіку має як кількісний, так і якісний боки. **Кількісний вплив** визначається питанням надання чи ненадання коштів та у якій кількості; **якісний вплив** визначається у встановленні пропорцій розподілу ВВП і застосуванні різних інструментів цього розподілу.

Державний бюджет з'являється практично з появленням держави. По формі він представляє собою розпис доходів і видатків держави на визначений строк (як правило на рік), затверджений в законодавчому порядку.

За рахунок доходів через установлення норми податків і зборів формується фінансова база діяльності держави, а за рахунок видатків – забезпечуються державне управління, економічні та соціальні потреби членів суспільства.

Рис. 1.1. Розподіл та перерозподіл національного доходу країни

В економічній літературі бюджет розглядається з різних сторін, враховуючи різнобічність економічного, політичного і соціального його значення:

- **як економічна категорія**, що відображає економічні відносини, пов'язані з процесами формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави;

- **як правова категорія**, оскільки формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави здійснюється на основі закону, який затверджується вищим органом влади – Верховною Радою України;

- **як основний фінансовий план** утворення та використання загальнодержавного фонду фінансових ресурсів на визначені в законі «Про Державний бюджет України» цілі;

- **як розпис доходів і видатків держави** на визначений строк (як

мінімум на рік, а іноді й на середньострокову перспективу – три або п'ять років), затверджений у законодавчому порядку, який *має форму балансу*.

Як економічна категорія бюджет є сукупністю економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави.

Держава планує бюджет, його доходи та видатки. Форми і методи бюджетної роботи та бюджетного планування, структура доходів і видатків бюджету кожної держави визначається економічним ладом суспільства, природою та функціями держави.

БЮДЖЕТ – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [2].

Джерела надходжень коштів до бюджету, їх спрямування та використання у процесі розширеного відтворення визначаються системою економічних відносин, характером суспільних відносин, які становлять матеріальну основу фінансів.

Фінансові ресурси бюджетів різних рівнів є засобом вирішення таких соціально-економічних завдань у суспільстві:

- забезпечення виконання державою своїх функцій, у тому числі гарантування соціального захисту населення та вирішення питань національної безпеки;
- сприяння пропорційному розвитку регіонів і галузей економіки шляхом оптимального розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів;
- функціонування соціальної інфраструктури суспільства;
- фінансування розвитку науково-технічного прогресу;
- забезпечення охорони довкілля та ін.

Бюджет відображає економічні відносини, за допомогою яких держава здійснює мобілізацію і використання централізованого фонду фінансових ресурсів.

Економічна сутність бюджету полягає у розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки, верствами населення і територіями країни з метою підвищення ефективності економіки та добробуту громадян.

За допомогою бюджету держава надає суспільству блага і послуги, які істотно впливають на рівень його добробуту та якість життя. До таких благ належать державне управління; оборона країни; національна безпека і правопорядок; благоустрій; захист довкілля; освіта; охорона здоров'я; наука; культура тощо.

Зазначеними суспільними благами та послугами несвідомо користуються усі громадяни суспільства незалежно від їхньої статі, віку та платоспроможності.

Фінансові ресурси державного бюджету перебувають у розпорядженні центральних органів влади й використовуються для *фінансування заходів загальнодержавного значення*, а саме:

- державного управління;
- національної оборони;
- забезпечення охорони правопорядку;
- інших заходів, що повністю фінансуються за рахунок державного бюджету.

Фінансування сфери нематеріального виробництва, тобто *виробництво соціальних благ та послуг*, також здійснюється переважно за рахунок державного бюджету. До них відносяться:

- послуги з надання освіти;
- послуги з охорони здоров'я;
- фінансування науки, культури та спорту;
- забезпечення комунальними послугами тощо.

За допомогою державного бюджету відбувається мобілізація грошових коштів не лише для фінансування загальнодержавних заходів, але й для здійснення перерозподілу певної частини ВВП з метою забезпечення соціального захисту громадян.

Державний бюджет відіграє й правову роль – виступає як закон України, який щороку затверджується вищим органом влади – Верховною Радою України та є обов'язковим до виконання.

Бюджет об'єднує основні фінансові категорії (доходи бюджету, надходження бюджету, видатки та витрати бюджету, кредитування бюджету, державний борг, фінансування бюджету та ін.) у їх взаємодії, через нього здійснюється постійна мобілізація ресурсів та їх витрачання.

Виділення частини ВВП на загальнодержавні потреби через бюджетний механізм дає можливість дотримуватися певної пропорційності у розвитку суспільства.

Сутність державного бюджету як економічної категорії реалізується через його основні функції.

В економічній літературі немає єдиної думки щодо кількості функцій бюджету. Найбільш наявними та структурованими є дві функції розподільча й контрольна, але бюджет безумовно оказує й регулюючий вплив на економіку країни, а також не можна не помітити його соціального впливу. Тому, на нашу думку, бюджет виконує наступні **функції**:

- розподільчу;
- контрольну;
- забезпечення існування держави;
- регулювання економіки;
- соціальну.

Розподільча функція бюджету, завдяки якій здійснюється розподіл та перерозподіл ВВП та національного доходу, полягає в тому, що держава концентрує у своїх руках усі джерела бюджетних надходжень, щоб використати їх потім якомога найбільш ефективно з метою задоволення загальнодержавних потреб. У відношення з бюджетом вступають всі учасники суспільного виробництва.

За допомогою розподільчої функції бюджету досягається планомірний

розподіл фінансових ресурсів держави, а також рівномірність у тенденціях розвитку усіх регіонів та економічних районів країни.

У розподільчому процесі важливе значення має частка ВВП, що перерозподіляється державою через бюджет. У різних країнах і в різні часи вона змінюється залежно від характеру і спрямованості пануючої економічної доктрини.

Співвідношення між обсягом ресурсів бюджету і ВВП – важлива економічна проблема, яка обумовлена особливостями функціонування моделі економіки кожної конкретної держави.

Історично склалися чотири моделі централізації фінансових ресурсів країни у бюджеті:

- американська;
- західноєвропейська;
- скандинавська;
- японська.

Американська модель характеризується незначним рівнем бюджетної централізації національного продукту (25–30 % ВВП).

В США на виконання економічної та соціальної функцій кошти централізуються за принципом мінімальності. Соціальні програми спрямовані на соціальне забезпечення лише тих верств населення, які не можуть обійтися без державної фінансової допомоги (інваліди, особи похилого віку, безробітні). Така модель централізації фінансових ресурсів є досить жорсткою, і спирається на стимулювання заохочення власного заробітку та фінансує лише ті сфери економіки, які не регулюються ринковими методами.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті (35–45 % ВВП).

Така модель передбачає досить високий рівень соціальної захищеності громадян на основі залучення коштів держави та підприємців (має місце приблизно рівний розподіл витрат на соціальне забезпечення між державою та приватним сектором). Характерною особливістю її є пасивна державна політика на ринку праці. Відзначаючи переваги західноєвропейської моделі, слід пам'ятати, що побудова такої моделі можлива за умов високорозвиненої ринкової економіки.

Скандинавська модель має найбільший рівень централізації ВВП у бюджеті (50–60 % ВВП). Такий підхід забезпечує найвищі показники соціалізації економіки, особливо стосовно розвитку державного сектора соціальних послуг та рівня надання державних трансфертів населенню, загальною зайнятістю та мінімальною кількістю осіб, які знаходяться за межею бідності, з одночасним існуванням приватних підприємств соціальної спрямованості. Ця модель характеризується як високим рівнем доходів населення, так і високим рівнем їх оподаткування, вона не така жорстка, як американська, створює у суспільстві клімат соціальної захищеності.

Слід зазначити, що побудова такої моделі можлива лише за умов існування належного виховання, культури та свідомості народу, відповідного ставлення до праці, поваги до держави. Наприклад, не

зважаючи на відсутність «лікарняних», ніхто не буде симулювати важку хворобу, щоб не з'являтися на роботу.

Без існування відповідних передумов модель, що заснована на подібному рівні централізації й відповідній побудові соціальної сфери, не може бути ефективною й веде до розвалу економіки.

Японська модель за рівнем централізації ВВП у бюджеті наближена до американської моделі (30–35 % ВВП), але має відмінну від західних країн соціальну політику, яка враховує національні традиції (домінування психології колективізму, солідарності, підпорядкування особистих інтересів колективним і державним, досягнення взаємопорозуміння між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питання підвищення життєвого рівня населення у ранг національних пріоритетів) і особливу політику використання робочої сили (тривалий час застосовувався принцип довічного найму з певними сучасними модифікаціями).

Таким чином, у більшості розвинених країн світу через бюджет перерозподіляється від 30 до 50 % ВВП. Динаміка частки ВВП країн із розвинутою ринковою економікою, яка перерозподіляється через державний бюджет, мала загальну тенденцію щодо її зростання до кінця 70-х років ХХ ст. Від початку 80-х років в світі обмежується державне втручання в економіку і, як наслідок, скорочується частка ВВП, яка перерозподіляється державою через бюджет.

Вибір моделі фінансових відносин і функціонування бюджету держави залежить від багатьох чинників:

- ✓ історичних традицій;
- ✓ природних умов;
- ✓ багатства країни;
- ✓ етапу розвитку економіки;
- ✓ завдань, що стосуються соціальної та економічної сфер;
- ✓ менталітету нації.

Україні необхідно знайти виважені форми і методи цього перерозподілу, що в сучасних умовах є одним із найважливіших завдань.

Частка ВВП, яка перерозподіляється через бюджет у розвинених країнах сьогодні приблизно становить: США – 37 %, Великобританія – 45 %, Японія – 36 %, Франція – 53 %, Швеція – 54 % [88].

В Україні на початку 90-х років ХХ ст. за допомогою бюджету розподілявся та перерозподілявся 31 % валового внутрішнього продукту. В середині останнього десятиріччя цей показник дещо знизився й становив приблизно чверть ВВП. К 2014 р. частка зведеного бюджету у ВВП країни поступово зростає до 33,4 %, що свідчить про збереження високого рівня перерозподілу ВВП через бюджетну систему країни задля виконання зобов'язань щодо надання державою суспільних благ та державних послуг.

Сутність контрольної функції полягає в тому, що суспільство в особі специфічних державних або недержавних фінансових структур:

- ✓ розкриває своєчасність й повноту надходження у розпорядження держави фінансових ресурсів від різних суб'єктів;

- ✓ визначає відповідність розміру ресурсів держави обсягу його потреб;
- ✓ контролює й вирівнює бюджетний розподіл;
- ✓ дозволяє визначити пропорції розподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються.

Оснoву контрольної функції становить оптимальний рух бюджетних ресурсів як у частині їх збирання, так і розподілу, що відображається у відповідних показниках надходжень і витратних призначеннях

На основі контрольної функції бюджету держави діє система фінансового контролю, яка дозволяє своєчасно знайти недоліки в управлінні фінансами, проаналізувати формування й використання централізованого фонду грошових ресурсів. Комплексна контрольна-аналітична робота, що проводиться у процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету пронизує кожну ланку бюджетної системи України.

Обидві зазначені вище функції бюджету держави реалізуються у єдності та взаємодії: будь-який розподіл не може залишатися безконтрольним.

Кошти, що сконцентровані в бюджеті, виступають як елемент регулювання, стимулювання та гарантії існування фінансової системи держави, створення сприятливого фінансового середовища для швидкого розвитку ринкових відносин.

Бюджет виконує **функцію забезпечення існування держави**. За його допомогою створюється матеріально-технічна база для функціонування держави шляхом формування централізованого фонду фінансових ресурсів, що дозволяє їй виконувати свої функції на всіх рівнях державного управління.

Бюджет також виконує **регулюючу функцію** за допомогою якої здійснюється вплив держави на економічні, соціальні, національні, регіональні процеси.

Бюджет у сучасних умовах використовується державою для:

- макроекономічної стабілізації, прискорення темпів економічного зростання та подолання інфляції;
- сприяння процесу структурної перебудови економіки;
- поліпшення можливостей функціонування ринку, формування ефективної структури виробництва, стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки та соціальної інфраструктури;
- державної фінансової підтримки фундаментальної науки і розвитку наукомістких виробництв;
- для досягнення результатів довгострокового характеру – зростання конкурентоспроможності національної економіки, прискорення науково-технічного прогресу і посилення науково-технічного потенціалу країни;
- реформування сфери оподаткування з метою заохочування приватної ініціативи та інвестицій.

Бюджет також фінансово забезпечує соціальну політику держави – перерозподіл ВВП з метою забезпечення соціальної справедливості, тобто

виконує **соціальну функцію**. Значні кошти спрямовуються на фінансування систем соціального страхування та соціального забезпечення (пенсії за віком, інвалідам, при втраті годувальника, втраті працездатності, допомога по безробіттю), а також на освіту, науку, охорону здоров'я.

Обсяг коштів, які спрямовуються на соціальне забезпечення та соціальний захист населення залежить від фінансових можливостей держави, які визначаються обсягом ВВП та науково-обґрунтованим обсягом фонду споживання.

Належне виконання функцій бюджетом у процесі його формування зумовлює вирішення поставлених перед суспільством завдань, зокрема таких, як:

- визначення реального обсягу надходжень до дохідної частини бюджету і встановлення оптимальної структури фінансування витрат бюджету на основі забезпечення максимального зростання ВВП;

- збалансування бюджету в усіх ланках бюджетної системи держави.

Функції державного бюджету об'єктивні, однак прояв притаманних бюджету властивостей, а також використання його як інструмента розподілу і контролю можливі тільки в процесі людської діяльності, що знаходить своє відображення у бюджетному механізмі.

Економічна роль бюджету в державі визначається рівнем забезпечення фінансовими ресурсами потреб економічного і соціального розвитку суспільства на основі розподілу та перерозподілу ВВП. При цьому бюджет служить важливим засобом вирішення завдань, передбачених економічною політикою держави.

Економічна роль бюджету як самостійної категорії полягає в тому, що:

- він є системою всеохоплюючих перерозподільчих відносин, пов'язаних з акумуляцією частини національного доходу у розпорядженні держави та використанні її на задоволення загальнодержавних потреб суспільства;

- за допомогою бюджету відбувається перерозподіл ВВП і національного доходу між сферами суспільної діяльності, регіонами країни, галузями економіки й верствами населення;

- пропорції бюджетного розподілу та перерозподілу вартості визначаються потребами розширеного відтворення в цілому й тими завданнями, що стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку;

- у бюджеті знаходять своє відображення результати однієї з головних функцій держави – управління економікою, що являє собою взаємопов'язану систему адміністративних та економічних методів, за допомогою яких держава цілеспрямовано визначає процес розширеного відтворення;

- сфера бюджетних відносин і бюджетного розподілу займає центральне місце у складі державних фінансів, що обумовлено роллю бюджету порівняно з іншими ланками, оскільки, з одного боку, він є

планом утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій держави, а з іншого боку, бюджет є формою утворення і використання централізованого (в межах держави або регіону) фонду грошових коштів, необхідних для забезпечення їх функціонування.

Можливості використання бюджету як економічного засобу впливу на соціально-економічний розвиток суспільства зумовлені рядом чинників. Фактори, що впливають на формування й використання бюджету прийнято розподіляти на економічні, соціальні та політичні [55].

Економічні фактори пов'язані з макроекономічними процесами, що відбуваються в державі. До них відносяться:

- обсяги вироблених ВВП та національного доходу;
- стадія економічного циклу (зростання чи спад виробництва);
- рівень розвитку економіки країни;
- продуктивність суспільної праці;
- пріоритетні напрями виконання державою економічних і соціальних завдань;
- рівень інфляції та рівень безробіття в країні;
- модель податкової політики;
- рівень науково-технічного прогресу;
- масштаби структурних зрушень в економічних та галузевих пропорціях розвитку;
- методи господарювання на підприємствах усіх форм власності.

Соціальні фактори формування та використання бюджету обумовлені соціальними та демографічними обставинами, що склалися в країні в процесі її розвитку. Зокрема, це:

- видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення;
- обсяги фінансування освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та ін.;
- величина реальних доходів населення;
- розмір мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та споживчого кошика;
- демографічна ситуація в країні – природний та міграційний приріст (скорочення) населення.

Політичні фактори відображають політичну ситуацію в країні, яка може істотно вплинути на формування бюджету та використання бюджетних коштів. До них відносяться:

- адміністративна та регіональна структури управління державою;
- виконання державою регулюючої, оборонної та правозахисної функцій, зокрема, обсяги фінансування органів державної влади та управління, армії, правоохоронних органів і т. і.;
- політична стабільність у суспільстві.

1.2 Бюджетна політика держави

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА – це сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення економічного та соціального розвитку суспільства.

Вона відображає спрямування форм і методів утворення оптимальних обсягів фінансових ресурсів бюджету та їх найефективнішого розміщення і найбільш економічного використання.

Сутність бюджетної політики:

✓ по-перше, відображається у статтях доходів і витрат бюджету, в джерелах їх формування та напрямках використання;

✓ по-друге, виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх використанні на державні потреби.

Основною метою бюджетної політики є досягнення оптимальності у розподілі валового внутрішнього продукту між галузями економіки, регіонами держави та соціальними групами населення. Економічно обґрунтована бюджетна політика служить базою для забезпечення фінансовими ресурсами зростання економіки, удосконалення її структури, створення належних умов для розвитку підприємницької діяльності суб'єктів господарювання.

Формування бюджетної політики відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

До зовнішніх чинників формування бюджетної політики належать економічні взаємовідносини з іншими державами щодо постачання сировини, матеріалів, енергоносіїв, обміну технологіями, рівнем інтеграційних процесів із світовим співтовариством тощо.

До внутрішніх чинників формування бюджетної політики належать структура та рівень розвитку економіки, соціальний склад та інтелектуальний рівень населення, рівень його добробуту, стабільність грошової одиниці тощо.

Науковий підхід до формування бюджетної політики відображає усі чинники, що впливають на рівень її обґрунтованості та забезпечують належне функціонування бюджетної системи. Саме формування науково-обґрунтованої фінансової політики сприяє соціально-економічному розвитку суспільства.

Основними напрямками бюджетної політики на сучасному етапі є:

1) утримання граничного обсягу дефіциту державного бюджету в межах 3 % валового внутрішнього продукту;

2) утримання обсягу державного боргу на економічно безпечному рівні, але не більше 55 % валового внутрішнього продукту;

3) збереження з урахуванням змін податкового законодавства частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет на рівні, що не перевищує 30 %;

4) скорочення боргового навантаження на економіку, в тому числі за підтримки міжнародного фінансування (переважно рефінансування боргу) та

управління боргом, що дасть змогу зменшити виплати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу в найближчі роки;

5) фінансування дефіциту загального фонду державного бюджету переважно шляхом здійснення внутрішніх запозичень;

6) фінансування дефіциту спеціального фонду державного бюджету за рахунок кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів);

7) встановлення граничного обсягу надання державних гарантій на бюджетний період не більш як 5 % доходів загального фонду державного бюджету для кредитування проектів інвестиційного характеру на об'єктах, що мають загальнодержавне значення;

8) надання державних (місцевих) гарантій для реалізації інвестиційних, інноваційних, національних та інших проектів розвитку за договорами, укладеними з іноземними державами, банками і міжнародними фінансовими організаціями;

9) вжиття заходів щодо проведення активних операцій, пов'язаних з управлінням державним боргом та ліквідністю єдиного казначейського рахунка, у межах граничного обсягу державного боргу на кінець бюджетного періоду;

10) встановлення розміру прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення на основі зростання показників реального сектору економіки та індексу споживчих цін;

11) забезпечення економічно обґрунтованого підвищення розміру мінімальної заробітної плати та посадового окладу (тарифної ставки) працівника першого тарифного розряду Єдиної тарифної сітки з урахуванням фінансових можливостей бюджету;

12) підвищення обороноздатності держави шляхом оптимізації структури і чисельності військових формувань, підвищення інтенсивності бойової підготовки, розвитку і модернізації озброєння та військової техніки з використанням вітчизняних розробок, високих технологій і виробничих потужностей оборонно-промислового комплексу;

13) оптимізація видатків державного бюджету на утримання органів влади з урахуванням зменшення контрольних функцій і приведення кількості контролюючих органів та їх повноважень у відповідність з європейськими стандартами, перегляду системи органів виконавчої влади за результатами функціонального аналізу;

14) реформування правоохоронних органів, уточнення їх повноважень, оптимізація структури та чисельності з урахуванням європейських стандартів;

15) визначення потреби у видатках державного бюджету, що спрямовуються Пенсійному фонду України, з урахуванням розроблення нової редакції Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», якою передбачено єдині принципи нарахування пенсій в Україні;

16) забезпечення поетапного здійснення заходів з реформування діючої системи пільг на проїзд та поступового переходу на адресну грошову допомогу;

17) запровадження державного стратегічного планування як передумови для забезпечення переходу на середньострокове бюджетне планування;

18) посилення відкритості та прозорості публічних фінансів шляхом оприлюднення головними розпорядниками бюджетних коштів інформації про стратегічні цілі та досягнуті результати та інші.

Бюджетна політика держави реалізується через функціонування бюджетного механізму.

Вперше економічну категорію «бюджетний механізм» започаткував радянський науковець Н.В. Гаретовський. На його думку, бюджетний механізм є сукупністю певних видів бюджетних відносин, специфічних методів формування та використання бюджетних коштів [74].

Серед вітчизняних вчених уваги заслуговує підхід О.М. Ковалюк, який розглядає бюджетний механізм як «сукупність форм і методів, важелів та інструментів мобілізації й використання бюджетних коштів» [81].

Схожої думки щодо сутності досліджуваного поняття дотримується М.І. Крупка, який трактує бюджетний механізм як «сукупність форм, методів, важелів та інструментів використання державного бюджету і впливу на соціально-економічний розвиток» [84].

Узагальнюючи різні підходи вчених щодо розуміння сутності бюджетного механізму, слід зазначити, що саме через бюджетний механізм, який легітимізує існуючу бюджетну практику, держава впливає на структуру ВВП та соціально-економічні процеси в країні, що проявляється, через певну послідовність економічних дій та процедур відповідних державних органів законодавчої та виконавчої влади у процесі формування і використання бюджетних ресурсів.

За економічною сутністю бюджетний механізм відображає комплексну взаємодію організаційних і методологічних заходів у формі бюджетних методів, важелів та інструментів, що діють на правовій основі та забезпечують функціонування усіх ланок бюджетної системи. Ці заходи спрямовані на виконання державою свої функцій, а також здійснення цілей та завдань бюджетної політики для вирішення економічних і соціальних питань на певному етапі розвитку держави.

Таким чином, **БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ** – це система адміністративних та економічних заходів впливу для забезпечення мобілізації фінансових ресурсів бюджету в оптимальному обсязі, їх ефективного розміщення та економічного використання з метою подальшого соціально-економічного розвитку суспільства, визначеного бюджетно-фінансовою політикою держави.

Наочно структуру бюджетного механізму наведено на рис. 1.2.

Бюджетний механізм функціонує як єдиний цілісний комплекс, незважаючи на відносну самостійність його складових.

Рис. 1.2. Структура бюджетного механізму

Кожній структурній ланці й елементу бюджетного механізму відповідають свої функціональні особливості, вони обумовлені тими завданнями та цілями, для вирішення яких призначені. Незважаючи на відносну самостійність, елементи й ланки бюджетного механізму функціонують як єдине ціле. Саме взаємозв'язок дії всіх структурних ланок й елементів забезпечує синхронність функціонування бюджетного механізму в цілому [104, с.44].

Можна виділити такі складові або підсистеми бюджетного механізму, як:

- бюджетні методи;
- бюджетні важелі;
- бюджетні інструменти;

– бюджетне законодавство.

Методи бюджетного механізму являють собою засоби впливу, за допомогою яких держава здійснює організацію бюджетних відносин та ефективне формування і використання бюджетних ресурсів.

Кожному бюджетному методу відповідає певна сукупність бюджетних важелів, тобто дія методів реалізується за допомогою певних важелів. Наприклад, для такого методу як прогнозування характерним є такий важіль як прогноз, для планування – план, для фінансування – фінансові ресурси та фінансові показники і т. і. Таким чином, бюджетні важелі представляють собою встановлену державою систему засобів, що застосовуються для практичної реалізації завдань і заходів, передбачених бюджетною політикою.

У свою чергу, кожен з бюджетних важелів характеризується певною сукупністю бюджетних інструментів. Інструменти бюджетного механізму є найбільш мобільною його складовою, оскільки їх кількісне вираження може змінюватися щороку із внесенням змін до бюджетного законодавства.

Діапазон дії методів, важелів та інструментів бюджетного механізму обмежений бюджетним законодавством.

Слід зазначити, що на кожному етапі розвитку цивілізованої держави органи державної влади та управління повинні розробити такий бюджетний механізм, який забезпечив би втілення окреслених завдань.

Ефективне функціонування бюджетного механізму досягається за рахунок узгодженої взаємодії усіх його складових.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1 Охарактеризуйте сутність та функції бюджету.
- 2 Назвіть особливості бюджету як самостійної економічної категорії.
- 3 Розкрийте сутність впливу бюджету на соціально-економічні процеси та фінансові можливості держави.
- 4 Поясніть взаємозв'язок розподілу та перерозподілу національного доходу з формуванням бюджету.
- 5 У чому полягає роль бюджету держави в розвитку країни?
- 6 Охарактеризуйте вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів на формування бюджету.
- 7 Обґрунтуйте які економічні, соціальні та політичні фактори, що впливають на формування і використання державного бюджету.
- 8 Розкрийте сутність бюджетної політики держави та її основні напрями на сучасному етапі розвитку країни.
- 9 Які внутрішні та зовнішні чинники впливають на формування бюджетної політики?
- 10 Охарактеризуйте критерії ефективності бюджетної політики.
- 11 Дайте визначення сутності бюджетного механізму та його складових.

Тема 2

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ПРИНЦИПИ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

2.1 Сутність та структура бюджетної системи

Запорукою сталого розвитку економіки країни є раціонально побудована і ефективна бюджетна система. Саме через бюджетну систему забезпечується перерозподіл значних фінансових ресурсів, що впливає на економічний розвиток держави та добробут її громадян. За відсутності ефективно працюючої бюджетної системи соціально-економічна політика держави не буде дієвою.

Після проголошення незалежності України у 1991 р. Верховною Радою України започатковано реформування бюджетної системи відповідно до ринкових умов господарювання.

Етапами формування сучасної бюджетної системи стали:

- прийняття закону «Про бюджетну систему України» з наступним його доповненням (1991 р.);
- створення системи Державного казначейства України (1995 р.), що дозволило взяти під контроль держави усі фінансові ресурси країни;
- впровадження Бюджетної класифікації України (1996 р.);
- створення Рахункової палати України (1997 р.) на яку покладено функцію здійснення контролю за бюджетним процесом;
- прийняття закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) та розподіл місцевих бюджетів на поточні бюджети і бюджети розвитку;
- впровадження системи Єдиного казначейського рахунку, що дозволило значно зменшити термін проходження податків до бюджету (1999 р.);
- створення спеціального фонду державного бюджету та включення до бюджетної системи всіх позабюджетних фондів, крім Пенсійного фонду та трьох фондів державного соціального страхування (2000 р.);
- прийняття Бюджетного кодексу України з метою упорядкування та модернізації бюджетного законодавства (2001 р.);
- прийняття нової редакції Бюджетного кодексу України, яка реформувала застарілу правову базу адекватно новим викликам та ризикам, що постали перед державою з подальшими його змінами і доповненнями (2010 р.);
- прийняття Податкового кодексу України, який упорядкував податкову систему країни (2010 р.).

Бюджетна система є обов'язковою складовою будь-якої держави. **Бюджетна система** – це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території даної країни згідно з її адміністративно-територіальним устроєм.

Світова практика використання бюджетних відносин утворила два основних типи бюджетних систем:

1) характерний для унітарних держав, тобто в країнах з єдиним населенням та культурою, має дві ланки: державний бюджет і багаточисельні місцеві бюджети.

2) характерний для федеративних держав, складається з трьох ланок: державного бюджету (федерального бюджету або бюджету центрального уряду), бюджетів членів федерації (наприклад, штати у Сполучених Штатах Америки, землі (ланди) – у Федеративній Республіці Німеччини, кантони – у Швейцарії) та місцевих бюджетів.

Україна, відповідно до Конституції, – унітарна держава, яка розподілена на 25 адміністративно-територіальних одиниць (Автономну Республіку Крим і 24 області країни).

В основу формування бюджетної системи України покладено Конституцію України та останню редакцію Бюджетного кодексу України, прийнятого 8 липня 2010 р. Верховною Радою України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України (ст. 2) **БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ** – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права [2].

Бюджетна система України (ст. 5) складається з державного бюджету та місцевих бюджетів (рис. 2.1):

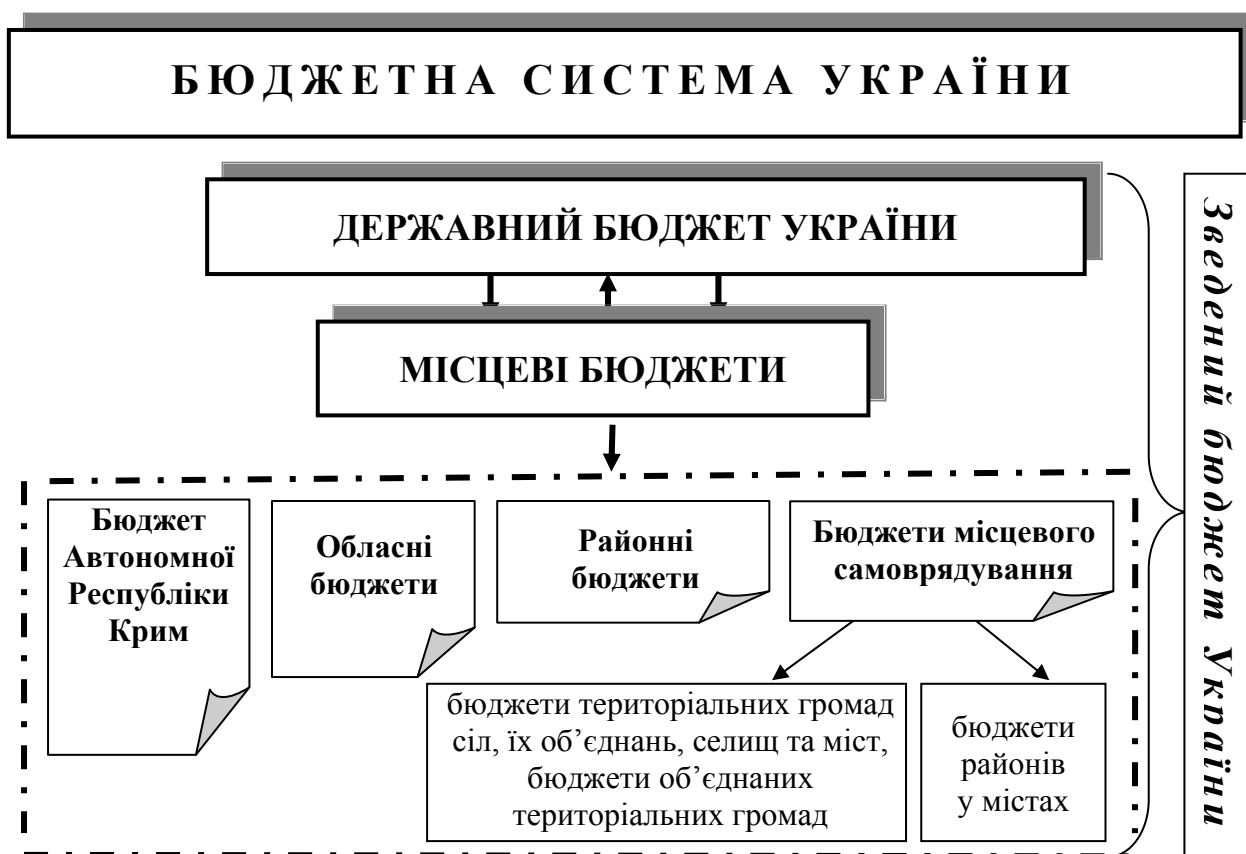

Рис. 2.1. Бюджетна система України

Слід зазначити, що у Бюджетному кодексі України не визначені поняття державного бюджету та місцевих бюджетів. Проте, спираючись на наведене там визначення терміну «бюджет», можна сформулювати їх таким чином, як це зроблено нижче.

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ – основний фінансовий план формування та використання фінансових ресурсів держави для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду.

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

До місцевих бюджетів належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

БЮДЖЕТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад [2].

Місцеві бюджети своїми доходами та видатками входять до складу зведеного бюджету і не входять до складу державного бюджету.

Усі бюджети України від державного до сільського в сукупності складають зведений бюджет України.

ЗВЕДЕНИЙ БЮДЖЕТ – це сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави [2].

Законодавчими органами влади зведений бюджет не затверджується.

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим значення.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу. Якщо місту або району у місті адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи села, зведений бюджет міста або району у місті включає показники бюджетів цих міст, селищ та сіл.

Показники бюджетів об'єднань територіальних громад, що створюються згідно із законом, включаються до відповідних зведених бюджетів.

2.2 Принципи організації бюджетної системи

Побудова бюджетної системи України ґрунтується на таких принципах:

1. Принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності.

Цілісність та єдність країни, закріплена в Конституції, що дозволяє покласти цей принцип в основу фінансово-економічної політики держави для виконання нею своїх функцій шляхом забезпечення її фінансовими ресурсами.

2. Принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період.

3. Принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети.

4. Принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

5. Принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил.

Макропоказники економічного і соціального розвитку держави затверджуються Кабінетом Міністрів України і є орієнтиром при складанні проекту бюджету.

6. Принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного

надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

7. Принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача.

Тобто місцевим органам влади делеговані повноваження держави утримувати за рахунок коштів відповідних бюджетів заклади освіти і соціальної допомоги для сиріт та інвалідів, лікарняні та культурно-видовищні заклади.

8. Принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями.

Такий підхід дозволяє контролювати рух бюджетних коштів у процесі виконання бюджету та встановити відповідальність учасників бюджетного процесу за нецільове та неефективне використання бюджетних коштів.

9. Принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Цей принцип забезпечує рівні можливості доступу до бюджетних та соціальних послуг, що надаються державою в кожній адміністративно-територіальній одиниці країни на відносно однаковому рівні.

10. Принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

Бюджетним кодексом передбачається, що інформація про бюджет повинна бути оприлюднена у засобах масової інформації на всіх стадіях бюджетного процесу.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1 Назвіть основні етапи формування бюджетної системи України. Охарактеризуйте їх.

2 Охарактеризуйте сутність поняття «бюджетна система».

3 Охарактеризуйте склад бюджетної системи України ?

4 Які види бюджетів належать до місцевих бюджетів?

5 Надайте характеристику бюджетів місцевого самоврядування?

6 Для яких цілей використовується зведений бюджет?

7 Охарактеризуйте базові принципи побудови бюджетної системи України.

Тема 3

БЮДЖЕТ ЯК ГОЛОВНИЙ ФІНАНСОВИЙ ПЛАН ДЕРЖАВИ

3.1 Місце державного бюджету в системі фінансових планів України

Бюджет відображає вторинний перерозподіл фінансових ресурсів і надання за рахунок цього суспільних благ і гарантованих послуг безпосереднім споживачам.

Багатогранна сутність бюджету доводить, що він, з одного боку, є об'єктивною економічною категорією, яка відображає сферу економічних відносин, а з іншого – виступає як продукт функціонування держави у формі закону та управлінської діяльності людей, – як фінансовий план, у якому відображаються процеси формування та використання фінансових ресурсів, на підставі якого здійснюється розпис доходів і видатків держави або її адміністративно-територіальної одиниці на визначений строк.

ФІНАНСОВИЙ ПЛАН – це обов'язкове завдання з формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, прийняте на визначений період з метою забезпечення діяльності суб'єкта.

Фінансовий план розробляється у формі балансу доходів і витрат в якому містяться завдання з визначення обсягів і джерел доходів, напрями їх розподілу, структури витрат, обсягів і джерел інвестиційної політики, формування та використання резервних фондів та ін.

На рівні держави або її адміністративно-територіальних формувань фінансовими планами є відповідні бюджети.

Обсяг бюджету характеризує річну суму коштів, яка перерозподіляється через бюджетний фонд шляхом надходження доходів та фінансування видатків, що потребує своєчасного й повного надходження коштів до бюджетного фонду і раціонального та ефективного їх витрачання.

Бюджет має форму балансу, а отже й дві частини – дохідну і видаткову. Дохідна частина включає податкові і неподаткові надходження коштів. Видаткова частина – напрями витрачання бюджетних коштів, які визначаються бюджетною політикою, а також діючим порядком розмежування видатків між окремими бюджетами. Тобто, **бюджет як основний фінансовий план повинен забезпечувати мобілізацію грошових коштів держави, здійснювати їхній розподіл згідно основних напрямків соціально-економічної політики держави.**

Стан бюджету як фінансового плану може характеризуватися:

- рівновагою доходів і видатків;
- бюджетним профіцитом – перевищенням доходів над нормативними видатками;
- бюджетним дефіцитом – перевищенням видатків над постійними доходами.

Згідно з Бюджетним кодексом **бюджет може включати дві складові**:

- **загальний фонд бюджету**, за рахунок коштів якого забезпечується фінансування основних функцій та завдань держави і територіальних громад;
- **спеціальний фонд**, призначений для фінансування певних заходів, визначених законодавством (рис. 2.1).

Рис. 3.1. Складові бюджету

Розподіл бюджету на загальний і спеціальний фонди має за мету забезпечення прозорості системи оцінки всіх джерел надходжень і визначення пріоритетів у фінансуванні витрат. З правової точки зору розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається Бюджетним кодексом, а кількісний розподіл – законом про Державний бюджет України.

ВЛАСНІ НАДХОДЖЕННЯ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності [2].

Власні надходження бюджетних установ поділяються на 2 групи (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Розподіл та використання власних надходжень бюджетних установ

Групи	Використання
<p>1 група – надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з законодавством (плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; плата за оренду майна бюджетних установ; надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна).</p>	<ul style="list-style-type: none"> – на покриття витрат, пов’язаних з організацією та наданням відповідних послуг, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; – на організацію додаткової (господарської) діяльності бюджетних установ; – на утримання, облаштування, ремонт та придбання майна бюджетних установ; – на ремонт, модернізацію чи придбання нових необоротних активів та матеріальних цінностей, покриття витрат, пов’язаних з організацією збирання і транспортування відходів і брухту на приймальні пункти, а також на господарські потреби бюджетних установ, включаючи оплату комунальних послуг і енергоносіїв.
<p>2 група – інші джерела власних надходжень бюджетних установ (благодійні внески, гранти та дарунки; кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів, у т. ч. заходів з відчуження для суспільних потреб земельних ділянок та розміщених на них інших об’єктів нерухомого майна, що перебувають у приватній власності фізичних або юридичних осіб; кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право; кошти, отримані від реалізації майнових прав на фільми, вихідні матеріали фільмів та фільмокопій, створені за бюджетні кошти за державним замовленням або на умовах фінансової підтримки).</p>	<ul style="list-style-type: none"> – на організацію основної діяльності бюджетних установ; – на виконання відповідних цільових заходів.

Таким чином, доходи загального фонду бюджету призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету. Доходи спеціального фонду призначені лише для забезпечення фінансовими ресурсами конкретних заходів (цілей).

Видаткову частину бюджету теж розподілено на дві складові: видатки загального фонду та видатки спеціального фонду.

Видатки загальною фонду фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету і не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Видатки спеціального фонду фінансуються за рахунок цільових доходів, визначених в бюджеті на відповідний рік під конкретну мету та в межах коштів, що фактично надійшли до цього фонду на відповідну мету.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України, прийняття рішення про місцевий бюджет або внесення змін до нього.

У разі відсутності відповідних бюджетних призначень на наступний бюджетний період залишки коштів спеціального фонду перераховуються до загального фонду державного бюджету.

Крім того, в рамках бюджету формується **резервний фонд бюджету** для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Резервний фонд бюджету *не може перевищувати 1 % обсягу видатків загального фонду* відповідного бюджету.

Крім державного бюджету в країні розробляється ще низка фінансових планів. Наочно система фінансових планів в Україні, що складаються на загальнодержавному рівні, представлена на рис. 3.2.

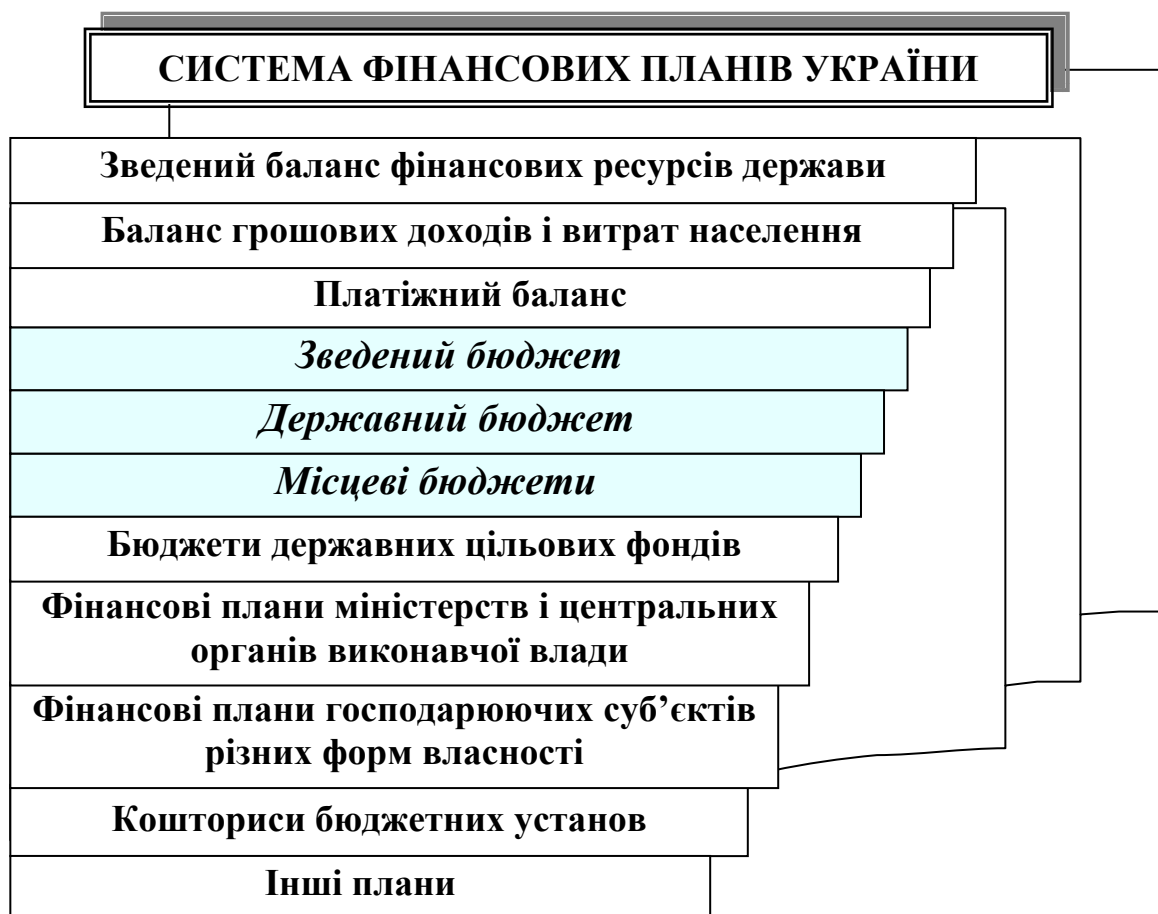

Рис. 3.2. Система фінансових планів України

ЗВЕДЕНИЙ БАЛАНС ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ – це план надходження фінансових ресурсів за джерелами їх утворення, обсягами та напрямками використання за відповідний період.

У дохідній частині він охоплює фінансові ресурси, що створюються і використовуються в усіх секторах економіки незалежно від форм власності, а також обов'язкові та добровільні платежі, що сплачуються населенням, довготермінові кредити банків, надходження від зовнішньоекономічної діяльності.

У видатковій частині балансу наводиться загальна сума витрат, здійснюваних бюджетною системою та суб'єктами господарювання (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Структура зведеного балансу фінансових ресурсів України

(млн. грн.)

Надходження ресурсів	Напрями використання ресурсів
<i>I. Ресурси бюджетів:</i>	<i>I. Використання ресурсів бюджетів:</i>
доходи бюджетів	видатки бюджетів
надходження від приватизації державного майна	погашення основної суми зовнішнього боргу
залучення коштів на зовнішньому ринку	погашення основної суми внутрішнього боргу
залучення коштів на внутрішньому ринку	
повернення кредитів	надання кредитів
фінансування за активними операціями	
<i>II. Ресурси підприємств і організацій, у тому числі:</i>	<i>II. Видатки підприємств і організацій, у тому числі:</i>
прибуток після сплати податку	кошти, що залишаються у розпорядженні підприємств (прибуток після сплати податку та амортизаційні відрахування)
амортизаційні відрахування	
<i>III. Ресурси фондів (без коштів, спрямованих з державного бюджету), у тому числі:</i>	<i>III. Видатки фондів (без коштів, що спрямовуються з державного бюджету), з них:</i>
власні доходи Пенсійного фонду України	власні видатки Пенсійного фонду України
доходи Фонду соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності	видатки Фонду соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності
доходи Фонду соціального страхування України від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	видатки Фонду соціального страхування України від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань
доходи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття	видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття
<i>IV. Довгострокові кредитні ресурси на розвиток економіки, надані комерційними банками України</i>	<i>IV. Видатки на реалізацію національних програм розвитку економіки за рахунок довгострокових кредитів</i>
<i>V. Кошти іноземних інвесторів на розвиток економіки</i>	<i>V. Витрати іноземних інвесторів на розвиток економіки</i>
ВСЬОГО РЕСУРСІВ	ВСЬОГО ВИДАТКІВ

Зведений баланс фінансових ресурсів держави складається з метою розробки прогнозів економічного та соціального розвитку, що є основою розробки багатьох державних планів і програм. До них, зокрема, відносяться: державний бюджет, баланс грошових доходів і видатків населення, платіжний баланс країни та ін.

Відмінність зведеного балансу фінансових ресурсів держави від зведеного бюджету полягає в тому, що крім централізованих фінансових ресурсів які мобілізуються через бюджетну систему і державних цільових фондів, в ньому відображаються ще й децентралізовані фінансові ресурси, які зосереджуються у суб'єктів господарювання та у населення.

БАЛАНС ГРОШОВИХ ДОХОДІВ І ВИТРАТ НАСЕЛЕННЯ – відображає формування грошових доходів населення та їх використання.

На підставі такого балансу прогнозують та аналізують як фінансові відносини населення з державою, підприємствами, організаціями, установами, так і рух коштів населення у готівковій та безготівковій формах.

Основним призначенням балансу грошових доходів і витрат населення є:

- прогнозування грошових доходів населення за їх видами (заробітна платня робітників, службовців, грошові доходи від колективних сільськогосподарських підприємств, надходження від продажу продуктів сільського господарства, пенсії та усі види грошової допомоги, інші надходження з фінансової системи);

- обґрунтування прогнозів товарообороту в роздрібній торгівлі і сфері платних послуг;

- прогнозування обов'язкових платежів та добровільних внесків населення у формі податків і зборів, що надходять до бюджету, внесків з усіх видів страхування, залучення коштів населення у вклади та цінні папери;

- забезпечення збалансованості між доходами і витратами населення.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС – система показників, які характеризують співвідношення між сумою фактичних грошових надходжень з-за кордону та сумою платежів іншим державам за певний період (рік, квартал, місяць) або на певну дату.

Платіжний баланс є найпоширенішим видом балансу міжнародних розрахунків, який охоплює рахунок поточних операцій (платежі та надходження за товари і послуги, доходи і платежі за інвестиціями та поточні трансфери) та рахунок руху капіталів і фінансів (іноземні інвестиції та кредити). Його розробляють за формою, рекомендованою МВФ.

Платіжний баланс є активним, якщо країна одержала з-за кордону платежів на більшу суму, ніж здійснила платежів. Активне сальдо платіжного балансу відображається в дохідній частині зведеного балансу фінансових ресурсів держави.

Взаємозв'язок зведеного балансу фінансових ресурсів держави з платіжним балансом здійснюється через показник обслуговування зовнішнього боргу у витратній частині зведеного балансу фінансових ресурсів держави при пасивному сальдо платіжного балансу.

ЗВЕДЕНИЙ БЮДЖЕТ є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. З позиції фінансового плану він є статистичним узагальненням показників Державного бюджету України та всіх місцевих бюджетів. Органами законодавчої влади зведений бюджет не затверджується.

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ є основним фінансовим планом держави на бюджетний період, який являє собою кошторис (розпис) доходів та видатків основного централізованого фонду фінансових ресурсів країни.

В Україні поняття державного бюджету як фінансового плану має певні відмінності від поняття бюджету, як економічної категорії. Якщо останнє розглядається як сукупність економічних відносин з приводу формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави, то **поняття державного бюджету як фінансового плану характеризується наявністю певної методології його розробки та використання.** Бюджет як основний фінансовий план держави представляє нормативно-правове закріплення бюджетних повноважень суб'єктів бюджетних відносин, що забезпечує своєчасне та повне надходження доходів і цільове та ефективне використання бюджетних коштів.

Як фінансовий план державний бюджет відображає реалізацію закріплених за державою функцій: управлінської, економічної, соціальної, оборонної, зовнішньоекономічної. Крім того, як фінансовий план державний бюджет визначає можливості та пріоритети соціально-економічного розвитку країни, є складовою єдиної системи фінансового планування в країні і відіграє координуючу роль стосовно інших фінансових планів.

Особливістю державного бюджету як фінансового плану є те, що він має силу закону, що надає фінансовій діяльності органів виконавчої влади обов'язкового характеру. Щорічно Верховна Рада України приймає Закон України про Державний бюджет на наступний рік, в якому затверджує суми доходів і видатків Державного бюджету України, граничний розмір дефіциту Державного бюджету України та джерела його покриття, суми дотацій, субвенцій та розміри нормативних відрахувань від регулюючих доходів, розмір державного внутрішнього боргу і державних зовнішніх запозичень.

Досліджуючи державний бюджет, слід зазначити, що у системі фінансових планів він посідає центральне місце. Це обумовлено тим, що бюджет, будучи центральною ланкою як бюджетної, так і фінансової системи, повинен реалізовувати усі розподільчі та перерозподільчі процеси в Україні.

За матеріальним змістом державний бюджет є централізованим фондом грошових коштів держави.

За соціально-економічною суттю державний бюджет є основним способом розподілу та перерозподілу ВВП та національного доходу.

За характером організації Державний бюджет України є центральною ланкою фінансової системи країни, а відтак займає провідне місце у системі фінансових планів України.

До чинників, що визначають центральне місце державного бюджету у системі фінансових планів держави, відносяться такі:

✓ за допомогою державного бюджету забезпечується розподіл і перерозподіл валового внутрішнього продукту (ВВП) між окремими ланками бюджетної системи та окремими суб'єктами суспільства;

✓ у державному бюджеті сконцентровано основна частина фінансових ресурсів держави;

✓ за рахунок державного бюджету фінансуються основні державні витрати;

✓ упорядкування і виконання державного бюджету пов'язано з упорядкуванням і виконанням інших фінансових планів;

✓ державний бюджет є основним джерелом фінансування соціальної, економічної та управлінської діяльності держави;

✓ державний бюджет виступає інструментом фінансового контролю за формуванням і використанням грошових фондів в економіці держави.

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ – це фінансові плани фондів фінансових ресурсів адміністративно-територіальних одиниць.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

БЮДЖЕТИ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЬОВИХ ФОНДІВ своїми доходами та видатками входять до складу державного бюджету.

Як головний фінансовий план державний бюджет може включати до свого складу загальнодержавні фонди цільового призначення, що дозволяє органам державної влади та управління на законодавчому рівні більш оперативно і ефективно контролювати формування і використання коштів цих фондів.

ФІНАНСОВІ ПЛАНИ МІНІСТЕРСТВ ТА ІНШИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ складаються на підставі зведених кошторисів, зведених планів асигнувань загального фонду бюджету, зведених планів надання кредитів із загального фонду бюджету та зведених планів спеціального фонду і затверджуються керівниками відповідних центральних органів виконавчої влади за погодженням з Міністерством фінансів України.

ДО ФІНАНСОВИХ ПЛАНІВ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ РІЗНИХ ФОРМ ВЛАСНОСТІ відносяться наступні види планів:

- баланс доходів і видатків;
- платіжний календар;
- бізнес-план.

Баланс доходів і видатків є поточним фінансовим планом підприємства, розраховується на рік з розбивкою по кварталах.

Платіжний календар – це оперативний фінансовий план, метою якого є спрогнозувати фінансовий стан підприємства на певну дату, на відміну від балансу доходів і видатків, який складається за певний період.

При складанні платіжного календаря обов'язково враховуються:

- строки виплати заробітної плати, премій;
- внесення податків та здійснення інших платежів, розрахунків з постачальниками і споживачами;
- стан дебіторської і кредиторської заборгованості та ін.

Бізнес-план – план реалізації певного проекту або угоди. Не є суто фінансовим планом, але містить розділи, в яких наводиться розрахунок фінансових показників, таких як витрати, прибуток, рентабельність, строк окупності витрат.

Установи невиробничої сфери і, в першу чергу бюджетні, складають кошториси доходів і видатків.

КОШТОРИС БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподілу бюджетних асигнувань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій.

Установам можуть виділятися бюджетні кошти тільки за наявності затверджених кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, а вищим навчальним закладам та науковим установам, закладам охорони здоров'я, що надають первинну медичну допомогу, також за наявності затверджених планів використання бюджетних коштів і помісячних планів використання бюджетних коштів.

Правовою базою нормативного регулювання бюджетних відносин в Україні є бюджетне законодавство до складу якого належать:

- 1) Конституція України;
- 2) Бюджетний кодекс України;
- 3) Податковий кодекс України;
- 4) закон про Державний бюджет України на поточний рік;
- 5) інші закони, що регулюють бюджетні відносини;
- 6) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України;
- 7) нормативно-правові акти органів виконавчої влади;
- 8) рішення про місцевий бюджет;
- 9) рішення органів влади та державного управління АР Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

В зарубіжній економічній літературі розрізняють ще декілька понять, пов'язаних із бюджетом, виходячи з характеристики його основних показників.

Фактичний бюджет відображає реальні видатки, доходи і дефіцит за певний період.

Структурний бюджет відображає, якими мають бути видатки, доходи і дефіцит, якщо економіка функціонує з урахуванням потенційного обсягу виробництва.

Циклічний бюджет показує вплив економічного циклу на бюджет та визначає зміни видатків, доходів і дефіциту, які виникають внаслідок того, що економіка працює не за потенційного обсягу виробництва, а перебуває у стані кризи або зростання. Циклічний бюджет є різницею між фактичним і структурним бюджетами.

Таким чином, система фінансових планів дає змогу виявити об'єктивні взаємозв'язки і довготривалі тенденції зміни структури джерел фінансових ресурсів, а також фактори, що впливають на розвиток цих тенденцій у майбутньому.

3.2 Бюджетне планування та прогнозування. Бюджетна класифікація

Бюджетне планування відіграє найважливішу роль у бюджетному процесі, тому що від правильності визначення планових показників залежить якість виконання бюджету.

БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ – це комплекс заходів щодо централізованого розподілу та перерозподілу ВВП і національного доходу між ланками бюджетної системи та видами фінансових планів на підставі Державної програми економічного і соціального розвитку держави.

У ході бюджетного планування відбувається:

- 1) забезпечення необхідних фінансових пропорцій відповідно до плану соціально-економічного розвитку;
- 2) визначення обсягів доходів і витрат бюджету, а також резервів росту – для доходів і скорочення – для витрат;
- 3) створення відповідної фінансової бази соціального захисту населення;
- 4) проведення розподілу доходів і витрат між ланками бюджетної системи;
- 5) створення матеріальних й бюджетних резервів.

Завданнями бюджетного планування є:

- 1) організація складання фінансових планів, їхній взаємозв'язок із загальною фінансовою програмою держави та показниками соціально-економічного розвитку країни;
- 2) встановлення загального обсягу фінансових ресурсів та їхній розподіл по міністерствах, органах виконавчої влади і галузях економіки, а також визначення власних надходжень бюджетних установ;
- 3) визначення та обґрунтування реальних величин доходів бюджету за всіма джерелами надходжень, як податковими, так і неподатковими;
- 4) обґрунтування і визначення всіх напрямків витрат бюджету за цільовим призначенням та по видах витрат відповідно до Бюджетної класифікації;
- 5) встановлення необхідних пропорцій загальних фінансових зв'язків в економіці і співвідношень між централізованими і децентралізованими фінансами, а також встановлення ступеня участі кожного фінансового плану у забезпеченні потреб суспільства;
- 6) мобілізація грошових надходжень на фінансування галузей економіки, що знаходяться на бюджетному фінансуванні;
- 7) збалансування бюджету;
- 8) здійснення державного фінансового контролю за ходом виконання державного бюджету.

Особливим завданням бюджетного планування є раціональний розподіл доходів і витрат між ланками бюджетної системи, забезпечення реального збалансування кожного бюджету, рівномірного надходження доходів протягом року і своєчасного фінансування передбачених у бюджеті заходів. При цьому створюються відносно рівні умови для соціально-економічного розвитку кожної адміністративно-територіальної одиниці.

До основних принципів бюджетного планування належать такі:

- комплексний підхід до визначення основних параметрів економічного і соціального розвитку з урахуванням наявних фінансових можливостей;
- застосування єдиної методології щодо проведення бюджетних розрахунків;
- наукова обґрунтованість використовуваних методів бюджетного планування і застосування передових норм і нормативів щодо використання бюджетних коштів;
- єдність правових норм та стабільність фінансових показників, що застосовуються у системі бюджетного планування;
- взаємозв'язок бюджетних планів з планами соціально-економічного розвитку країни і регіонів;
- адресний і цільовий характер спрямування бюджетних коштів;
- оптимальне використання бюджетних ресурсів для забезпечення пріоритетних напрямків економічного і соціального розвитку країни та її регіонів;
- раціональне визначення джерел мобілізації бюджетних ресурсів і оптимальний їх перерозподіл через ланки бюджетної системи.

ПРОЦЕДУРА БЮДЖЕТНОГО ПЛАНУВАННЯ – це послідовність заходів і дій зі складання, розгляду і затвердження проекту бюджету, яка визначається Бюджетним кодексом та принципами побудови бюджетної системи.

В Україні на державному рівні вона здійснюється у **два етапи**:

1) зведене бюджетне планування – формування найважливіших пропорцій розвитку економіки на плановий період, визначення факторів економічного зростання, визначення факторів, що впливають на бюджетну політику держави. Цей етап включає:

- комплексні розрахунки за макроекономічними показниками (ВВП і національний дохід, рівень бюджетних надходжень, мінімальний рівень соціальних потреб тощо);
- визначання основних напрямів організації роботи з наповнення бюджету і способи мобілізації бюджетних ресурсів на макроекономічному рівні.

2) адресне бюджетне планування – встановлення конкретних зв'язків бюджету з усіма фінансовими планами держави. Після затвердження ці бюджети приймають форму фінансових зобов'язань.

Результатом бюджетного планування є проект державного бюджету, а також бюджети різних рівнів державної влади.

Таким чином, **бюджетне планування** – це своєрідний інструмент системи державного, у тому числі фінансового управління, спрямований на підвищення ефективності та прозорості встановлення бюджетних орієнтирів не тільки на наступний (плановий) рік, а й на перспективу (складання прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди), і тоді мова йде вже про бюджетне прогнозування.

Рівень бюджетного планування залежить від трьох основних чинників:

- 1) від чіткого формулювання цілей і завдань, які вирішує держава;
- 2) від достовірності інформації, що використовується у бюджетному

плануванні;

3) від методів, які використовуються при бюджетному плануванні.

Бюджетне планування базується на використанні різних методів.

Узагальненим є **балансовий метод**, суть якого полягає в обов'язковому збалансуванні дохідної та видаткової частин бюджету.

Існує три варіанти збалансування бюджету:

- зменшення видатків;
- збільшення доходів;
- встановлення реальних джерел покриття дефіциту бюджету.

На основі цього методу вдається досягти узгодженості між джерелами надходжень та джерелами видатків за видами, встановити взаємозв'язок із загальною величиною фінансових ресурсів у державі по міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, регіонах і відповідними потребами, які можуть бути забезпечені.

Метод прямого рахунку передбачає обчислення показників в бюджеті виходячи із реальних потреб і показників у розрізі окремих статей доходів і видатків по кожному підприємству, організації, установі, громадянину.

Нормативний метод заснований на використанні норм та нормативів, встановлених по відношенню як до детальних, так і узагальнюючих показників.

Аналітичний метод (метод коефіцієнтів) передбачає обчислення планових показників на основі визначення впливу на них різноманітних чинників, засновується на моделюванні бюджетних показників.

Метод екстраполяції ґрунтується на визначенні бюджетних показників на основі встановлення стійкої динаміки їх розвитку. Розрахунок показників здійснюється на основі досягнутого в попередньому періоді рівня розвитку і його коригування на відносно стабільний розвиток країни.

Програмно-цільовий – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності їх використання на всіх стадіях бюджетного процесу.

Сутність програмно-цільового методу полягає у зосередженні уваги не тільки на можливостях бюджету (наявних ресурсах), а й на тому, як використати їх найбільш ефективно. Тобто цей метод дає змогу не тільки виявити джерела покриття, а й визначити ефективність окремих державних програм економічного та соціального розвитку. Він є важливим інструментом управління бюджетними коштами у середньостроковій перспективі для поліпшення якості надання державних послуг, особливо в умовах обмеженості бюджетних ресурсів та необхідності ефективного й результативного використання коштів державного бюджету. Із 2002 р. програмно-цільовий метод використовується при формуванні бюджетів як основний.

Загальне керівництво бюджетним плануванням покладено на Кабінет Міністрів України, а безпосередню роботу з організації планування здійснює Міністерство фінансів України.

Бюджетне планування здійснюється на підставі Бюджетної класифікації.

БЮДЖЕТНА КЛАСИФІКАЦІЯ – це єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів [2].

Бюджетна класифікація використовується для:

- складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання;
- здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів;
- проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу;
- забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Правові норми функціонування єдиної Бюджетної класифікації визначені ст. 8 Бюджетного кодексу України [2].

Міністерство фінансів затверджує Бюджетну класифікацію, зміни до неї та інформує про це Комітет Верховної Ради з питань бюджету.

Перша загальна структура Бюджетної класифікації України була введена в дію Постановою Верховної Ради України № 327/96-ВР від 12 липня 1996 р. «Про структуру бюджетної класифікації України» і мала велике значення для ефективної організації бюджетного процесу.

Відповідно до міжнародних стандартів статистики державних фінансів і нових підходів до бюджетної політики, а також у зв'язку з переходом нашої держави до ринкової економіки виникла необхідність у розробці нової Бюджетної класифікації, яка була запроваджена з 1998 року наказом Міністерства фінансів України № 265 від 3 грудня 1997 р.

З прийняттям Бюджетного кодексу у червні 2001 р. і запровадженням програмно-цільового методу планування видатків бюджету у 2002 р., а також з внесенням суттєвих змін до Бюджетного кодексу у липні 2010 р. виникла необхідність здійснення змін у структурі Бюджетної класифікації, які були відображені у наказі Міністерства фінансів України № 11 від 14.01.2011 р. «Про бюджетну класифікацію». У свою чергу редакція цього документу неодноразово коригувалася відповідно до зміни соціально-економічних умов [45].

Нову структуру Бюджетної класифікації наведено у табл. 3.3.

Структурні складові Бюджетної класифікації

БЮДЖЕТНА КЛАСИФІКАЦІЯ	
1. Класифікація доходів бюджету	
2. Класифікація видатків та кредитування бюджету	▪ Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету
	▪ Економічна класифікація видатків бюджету
	▪ Класифікація кредитування бюджету
	▪ Відомча класифікація видатків та кредитування державного бюджету
	▪ Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету
3. Класифікація фінансування бюджету	
4. Класифікація боргу	

У бюджетному плануванні бере участь весь апарат фінансових органів у центрі і на місцях. Організаційна та узагальнююча робота зі складання проекту бюджету виконується Департаментом державного бюджету Міністерства фінансів та місцевими фінансовими органами – Міністерством фінансів АР Крим, фінансовими управліннями і відділами місцевих держадміністрацій або виконавчих комітетів.

БЮДЖЕТНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ – визначає імовірність показників доходів і витрат бюджету на перспективі – це науково-аналітична стадія розробки бюджету в процесі, що формує концепція, шляхи її реалізації й основні цілі які повинні бути досягнуті.

Послідовність прогнозування бюджетних показників включає:

- визначення мети і завдань для досягнення цілей;
- збір, обробка та аналіз інформації;
- вибір моделей прогнозування;
- розробка рекомендацій для оптимізації рішень прийнятих за даними прогнозних розрахунків.

Бюджетний процес в Україні, відповідно до вимог Бюджетного кодексу, передбачає застосування програмно-цільового методу у бюджетному плануванні.

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ МЕТОД У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу [2].

Він застосовується як на рівні державного бюджету, так і на рівні місцевих бюджетів (за рішенням Верховної Ради АР Крим або відповідної місцевої ради).

Міністерство фінансів України за участю Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Національного банку України, а також головних розпорядників коштів державного бюджету **складає прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди**, який ґрунтується на:

- щорічному посланні Президента України до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- Програмі діяльності Кабінету Міністрів України;
- прогнозних та програмних документах соціально-економічного розвитку;
- державних цільових програмах.

Прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди включає такі індикативні прогнозні показники:

1) основні макропоказники економічного і соціального розвитку України;

2) зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків, фінансування і кредитування;

3) державного бюджету за основними видами доходів, видатків, фінансування і кредитування;

4) державного боргу та гарантованого державою боргу, що визначаються з урахуванням стратегії управління державним боргом.

Така стратегія затверджується Кабінетом Міністрів України і включає визначення пріоритетних цілей і завдань управління державним боргом на середньострокову або довгострокову перспективу та засоби їх реалізації. Наприклад, у березні 2013 р. прийнято Середньострокову стратегію управління державним боргом на 2013–2015 роки [37];

5) за бюджетними програмами, які забезпечують протягом декількох років виконання інвестиційних програм (проектів), у тому числі тих, що здійснюються із залученням державою кредитів (позик) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій.

БЮДЖЕТНА ПРОГРАММА – це сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій [2].

Такі бюджетні програми за умови схвалення у встановленому законодавством порядку відповідних інвестиційних програм (проектів) включаються до прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди;

б) взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами.

Прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди:

- подається до Верховної Ради разом з проектом закону про Державний бюджет України;

- після прийняття закону про Державний бюджет України – уточнюється та схвалюється Кабінетом Міністрів у місячний строк з дня опублікування закону про Державний бюджет України.

Головні розпорядники коштів державного бюджету, виходячи з індикативних прогнозних показників, доведених Міністерством фінансів, складають плани своєї діяльності на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди, які щорічно приводяться у відповідність із показниками державного бюджету на плановий бюджетний період та прогнозом Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди і формують бюджетні програми (з урахуванням строку їх реалізації) на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди.

Учасники бюджетного процесу на всіх стадіях в межах своїх повноважень *здійснюють оцінку ефективності бюджетних програм*, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів.

Результати оцінки є підставою для прийняття рішень про внесення змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, пропозицій до проекту бюджету на плановий бюджетний період та до прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, включаючи зупинення реалізації відповідних бюджетних програм.

Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначаються Міністерством фінансів України.

3.3 Бюджетний процес

Бюджетний процес в Україні регламентується Конституцією України і Бюджетним кодексом України.

БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства [2].

В Україні бюджетний процес триває понад два роки: від починається взимку року, що передує бюджетному періоду, і закінчується навесні року, наступного за бюджетним.

БЮДЖЕТНИЙ ПЕРІОД для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року [2].

Слід зазначити, що світова практика знає приклади, коли бюджетний період не співпадає з початком календарного року, зокрема у Великобританії, Канаді та Японії він розпочинається з 1 квітня; в Італії та Швеції – з 1 липня; у США – з 1 жовтня. Але у більшості розвинених країн світу, таких як Франція, Бельгія, Швейцарія, Голландія, Німеччина та ряду інших, бюджетний період співпадає з календарним роком.

Відповідно до Конституції України [1] та Бюджетного кодексу України [2] бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим. Особливими обставинами є:

- введення воєнного стану;
- оголошення надзвичайного стану в Україні.

У разі затвердження Державного бюджету України на інший, ніж передбачено, бюджетний період місцеві бюджети повинні бути затверджені на такий самий період.

Основні завдання, що вирішуються за допомогою бюджетного процесу:

– визначення основних напрямів бюджетної політики на основі стратегічного підходу до формування бюджету та її взаємоув'язка з економічною політикою;

– стабілізація державних фінансів за рахунок визначення фінансових можливостей бюджету на основі планування реальних обсягів доходів і видатків;

– запровадження заходів з відновлення економічного зростання та модернізації економіки.

Процес формування бюджету та узгодження його показників із макроекономічними тенденціями розвитку країни складається з декількох відносно самостійних **стадій**:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються:

- контроль за дотриманням бюджетного законодавства;
- аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами) [2].

До основних учасників бюджетного процесу належать:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- обласні та районні ради;
- Кабінет Міністрів України;
- Міністерство фінансів України;
- Міністерство економічного розвитку і торгівлі України;
- місцеві державні адміністрації (або фінансові управління);
- Національний банк України;
- Державна казначейська служба України;
- Державна аудиторська служба України;
- Державна фіскальна служба України;
- розпорядники та одержувачі бюджетних коштів

РОЗПОРЯДНИК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету [2].

Відповідно до ст. 22 Бюджетного кодексу розпорядниками бюджетних коштів у залежності від обсягу наданих їм прав є:

- головні розпорядники бюджетних коштів;
- розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня.

Склад розпорядників коштів наведено на рис. 3.3.

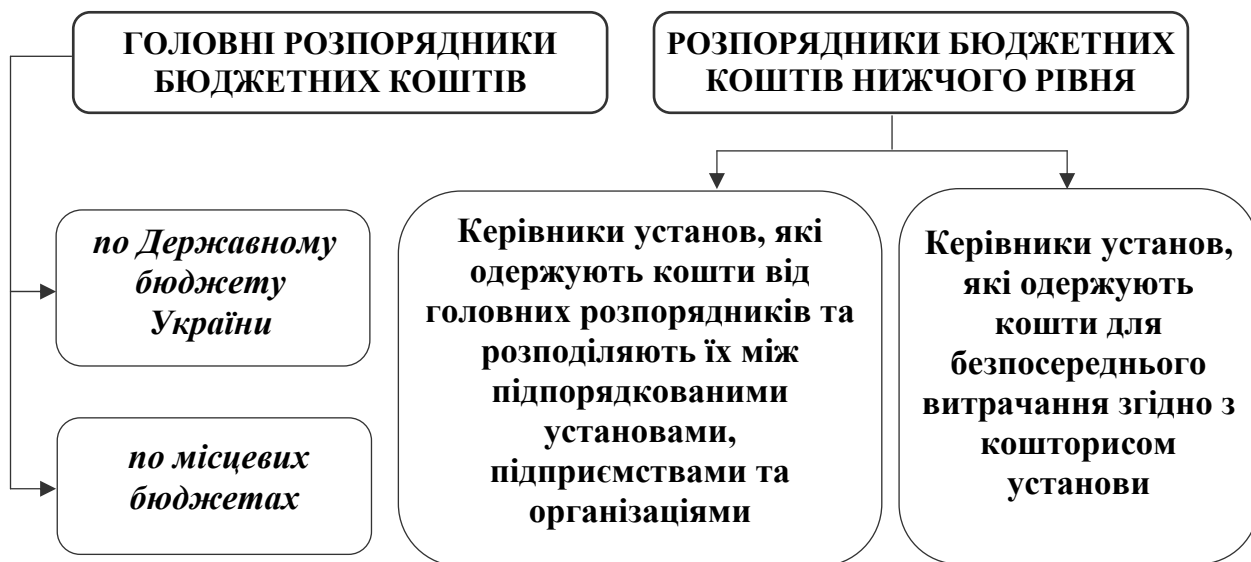

Рис. 3.3. Розпорядники бюджетних коштів

ГОЛОВНІ РОЗПОРЯДНИКИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – це бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень [2].

РОЗПОРЯДНИК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ НИЖЧОГО РІВНЯ – розпорядник, який у своїй діяльності підпорядкований відповідному головному розпоряднику та (або) діяльність якого координується через нього [40].

Система головних розпорядників бюджетних коштів відповідно до ст. 22 Бюджетного кодексу представлена у табл. 3.4.

Головний розпорядник бюджетних коштів:

1) розробляє плани діяльності на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди (включаючи заходи щодо реалізації інвестиційних програм (проектів));

2) організовує та забезпечує на підставі плану діяльності та індикативних прогностичних показників бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди складання проекту кошторису та бюджетного запиту і подає їх Міністерству фінансів України (місцевому фінансовому органу);

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет);

Система головних розпорядників бюджетних коштів

ГОЛОВНИМИ РОЗПОРЯДНИКАМИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ В ОСОБІ ЇХ КЕРІВНИКІВ Є:		
по Державному бюджету	<p>1) установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України;</p> <p>2) міністерства;</p> <p>3) Національне антикорупційне бюро України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, вищі спеціалізовані суди та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України;</p> <p>4) Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері.</p>	
по місцевих бюджетах	<i>по бюджету Автономної Республіки Крим</i>	<p>1) уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради АР Крим та Ради міністрів АР Крим;</p> <p>2) міністерства та інші органи влади АР Крим.</p>
	<i>по інших місцевих бюджетах</i>	<p>1) місцеві державні адміністрації;</p> <p>2) виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради);</p> <p>3) структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад.</p> <p>У випадку, якщо місцевою радою не створено виконавчий орган, функції головного розпорядника коштів відповідного місцевого бюджету виконує голова такої місцевої ради.</p>

4) приймає рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та/або одержувачами бюджетних коштів, розподіляє та доводить до них у встановленому порядку обсяги бюджетних асигнувань;

5) розробляє проекти порядків використання коштів державного бюджету за бюджетними програмами;

6) розробляє та затверджує паспорти бюджетних програм і складає звіти про їх виконання, здійснює аналіз показників виконання бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);

7) здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень та оцінку ефективності бюджетних програм, забезпечуючи ефективно, результативно і цільове використання бюджетних коштів, організацію та координацію роботи розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів у бюджетному процесі;

8) здійснює контроль за своєчасним поверненням у повному обсязі до бюджету коштів, наданих за операціями з кредитування бюджету, а також кредитів (позик), отриманих державою (АР Крим чи територіальною громадою міста), та коштів, наданих під державні (місцеві) гарантії;

9) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів;

10) забезпечує організацію та ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової і бюджетної звітності;

11) забезпечує доступність інформації про бюджет відповідно до законодавства та Бюджетного кодексу.

СКЛАДАННЯ ПРОЕКТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Проект закону про Державний бюджет України розробляє Кабінет Міністрів. Міністерство фінансів відповідає за складання проекту закону про Державний бюджет України та визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для розроблення проекту державного бюджету та прогнозу Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.

ПРОЕКТ БЮДЖЕТУ – це проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування) протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) [2].

Складання проекту бюджету передбачає:

- розроблення Міністерством економічного розвитку і торгівлі за участю Міністерства фінансів, Національного банку, Державної служби статистики, інших міністерств і служб України **Основних прогнозних макроекономічних і соціального розвитку України на плановий рік**, які є орієнтиром при складанні проекту бюджету, і затвердження їх Кабінетом Міністрів;

- подання Національним банком України матеріалів, що використовуються для складання проекту державного бюджету України: прогнозних монетарних показників на наступний рік та інформації про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного та наступного років, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України;

- розроблення Міністерством фінансів і подання на розгляд Кабінету Міністрів проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;

- розгляд та схвалення Кабінетом Міністрів проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та подання його до Верховної Ради;

- розгляд Комітетом Верховної Ради з питань бюджету пропозицій народних депутатів та інших комітетів, що надійшли, і підготовка проекту постанови Верховної Ради щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;

- розгляд Верховною Радою питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. За наслідками розгляду Верховна Рада або затверджує документ, або може направити його до Комітету з питань бюджету для підготовки до повторного розгляду з урахуванням висловлених зауважень і з визначенням строків такої підготовки;

- для підготовки проекту Державного бюджету України розроблення і доведення Міністерством фінансів до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів.

БЮДЖЕТНИЙ ЗАПИТ – це документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди [2];

- на основі результатів аналізу бюджетних запитів Міністр фінансів приймає рішення про включення бюджетного запиту до проекту Державного бюджету України;

- на основі аналізу бюджетних запитів, що подаються, Міністерство фінансів готує проект закону про Державний бюджет України;

- Кабінет Міністрів подає до Ради національної безпеки і оборони України проект закону про Державний бюджет України по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

- розгляд проекту закону про Державний бюджет України Кабінетом Міністрів та прийняття постанови про схвалення проекту закону про Державний бюджет України.

РОЗГЛЯД ТА ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПРОЕКТУ ЗАКОНУ ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ

- подання Верховній Раді та Президенту України проекту закону про Державний бюджет України з відповідними матеріалами (пояснювальною запискою до проекту закону про Державний бюджет України, прогнозними показниками зведеного бюджету України, переліком пільг з податків і зборів, доповіддю про хід виконання державного бюджету поточного року та ін).

- проект закону про Державний бюджет України, поданий Кабінетом Міністрів, надається народним депутатам та Рахунковій палаті;

- **представлення проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік** на пленарному засіданні Верховної Ради.

Доповідь про проект бюджету Міністра фінансів, співдоповідь голови Комітету Верховної Ради з питань бюджету про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам Бюджетного кодексу та Основним напрямкам бюджетної політики на наступний бюджетний період;

- публікація проекту закону про Державний бюджет України в газеті «Урядовий кур'єр»;

- за дорученням Верховної Ради Рахункова палата проводить експертизу проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік і подає висновки Верховній Раді;

- розгляд проекту бюджету народними депутатами, комітетами Верховної Ради та подання ними пропозицій до Комітету Верховної Ради з питань бюджету;

- Комітет Верховної Ради з питань бюджету розглядає пропозиції до проекту державного бюджету, висновки Рахункової палати та готує власні висновки та пропозиції до нього (які викладаються у вигляді проекту постанови Верховної Ради), а також таблицю пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи з переліком всіх пропозицій, що надійшли;

- проект постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про державний бюджет України на наступний рік, а також таблиця пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи надаються для розгляду народним депутатам.

Проект закону про Державний бюджет України на наступний рік розглядається за процедурою трьох читань.

I. Розгляд проекту закону в першому читанні:

- доповідь голови Комітету з питань бюджету, щодо висновків і пропозицій до законопроекту та результатів його розгляду.

- голосування за основу проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.

- якщо після обговорення Верховною Радою не прийнято рішення на підтримку проекту постанови щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік за основу, підготовленого Комітетом з питань бюджету, проводиться постатейне голосування цього документу, а також включених до таблиці пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України, на розгляді та голосуванні яких наполягають учасники бюджетного процесу;

- ***проект закону про Державний бюджет України на наступний рік вважається прийнятим у першому читанні***, якщо на його підтримку під час голосування за основу проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік проголосувала більшість народних депутатів;

- схвалення Верховною Радою висновків і пропозицій Комітету з питань бюджету до проекту Державного бюджету, які набувають статусу ***Бюджетних висновків Верховної Ради України***;

- підготовка проекту закону про Державний бюджет України до **другого читання**: доопрацювання Кабінетом Міністрів проекту бюджету відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради і коригування порівняльної таблиці з обліку пропозицій з мотивованими поясненнями щодо неврахованих положень Бюджетних висновків Верховної Ради. Доопрацьований до другого читання проект закону містить статті та

показники, запропоновані Кабінетом Міністрів в першому читанні або схвалені Бюджетними висновками Верховної Ради.

II. Розгляд проекту закону в другому читанні:

- доповідь Міністра фінансів щодо доопрацьованого законопроекту з урахуванням Бюджетних висновків Верховної Ради та Голови Комітету з питань бюджету про урахування Кабінетом Міністрів Бюджетних висновків Верховної Ради;

- якщо Верховною Радою після обговорення не прийнято рішення щодо прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні та в цілому, за вимогою народних депутатів проводиться *постатейне голосування*;

- Верховна Рада може прийняти рішення про направлення цього законопроекту до Кабінету Міністрів для **підготовки на повторне друге читання** (з визначенням строків та критеріїв такої підготовки), якщо не прийнято рішення про прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у другому читанні за результатами голосування.

III. Розгляд проекту закону в третьому читанні:

- Комітет з питань бюджету готує пропозиції щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, розгляд яких перенесено на третє читання, та подає порівняльну таблицю таких статей і остаточну редакцію законопроекту;

- доповідь голови Комітету з питань бюджету і Міністра фінансів щодо пропозицій про усунення суперечностей та помилок у тексті статей проекту державного бюджету на наступний рік.

- голосування за пропозиціями Комітету з питань бюджету щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей та за проектом закону в цілому;

- направлення за рішенням Верховної Ради проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік на **повторне третє читання** (з визначенням строків його наступного розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради), якщо проект закону не буде прийнятий в цілому.

Закон про Державний бюджет України Верховна Рада має прийняти до 1 грудня року, що передує плановому.

Після прийняття закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів подає Президенту України обґрунтування і розрахунки щодо бюджетних показників закону про Державний бюджет України, змінених порівняно з проектом закону про Державний бюджет України, поданим Кабінетом Міністрів до Верховної Ради на розгляд у першому читанні. **Президент України має право розглядати документ протягом двох тижнів.** У разі підписання закону про Державний бюджет України Президентом, він набуває чинності.

Президент також має право повернути закон про Державний бюджет України до Верховної Ради для повторного розгляду із вмотивованими пропозиціями. Тоді Кабінет Міністрів у **тижневий строк** подає Верховній

Раді зміни до показників, зазначених у текстових статтях закону, та оновлені додатки до нього відповідно до пропозицій Президента України.

У разі якщо Президент України не затвердив закон про Державний бюджет України своїм підписом, і він не набув чинності **Верховна Рада України приймає постанову про порядок фінансування невідкладних витрат до затвердження закону про державний бюджет.**

У разі неприйняття такої постанови **до 30 грудня**, автоматично продовжується дія закону про державний бюджет поточного року, крім показників щодо видатків розвитку. автоматично продовжується дія закону про державний бюджет поточного року, крім показників щодо видатків розвитку.

Якщо закон про Державний бюджет України не буде прийнятий у зазначені строки, то Кабінет Міністрів, відповідно до бюджетного законодавства, має повноваження здійснювати в новому бюджетному періоді **фінансування тільки поточних видатків** (тобто здійснюється **фінансування бюджетної сфери та надаються видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення**), фінансування капітальних видатків забороняється, крім випадків, пов'язаних із введенням воєнного або надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

До прийняття закону про Державний бюджет України податки і збори (обов'язкові платежі) стягуються відповідно до закону про Державний бюджет України на бюджетний період, що передує плановому, та інших нормативних актів. Запозичення в цей період можуть здійснюватися лише з метою погашення основної суми державного боргу.

Після прийняття закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів уточнює та схвалює, на підставі прийнятого закону про державний бюджет, прогноз Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.

Більш повно стадії бюджетного планування наведено у Додатку А.

ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ (мобілізація запланованих доходів і фінансування передбачених видатків) – **складається з двох етапів:**

- виконання бюджету за доходами;
- виконання бюджету за видатками та кредитуванням.

Виконання бюджету передбачає:

1. Складання розпису доходів і видатків.

РОЗПИС БЮДЖЕТУ – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до Бюджетної класифікації [2].

Складові розпису Державного бюджету України наведено на рис. 3.4.

2. Затвердження розпису бюджету Міністром фінансів відповідно до бюджетних призначень **у місячний строк з дня прийняття закону про Державний бюджет України.** До його затвердження обов'язково затверджується тимчасовий розпис державного бюджету на відповідний період.

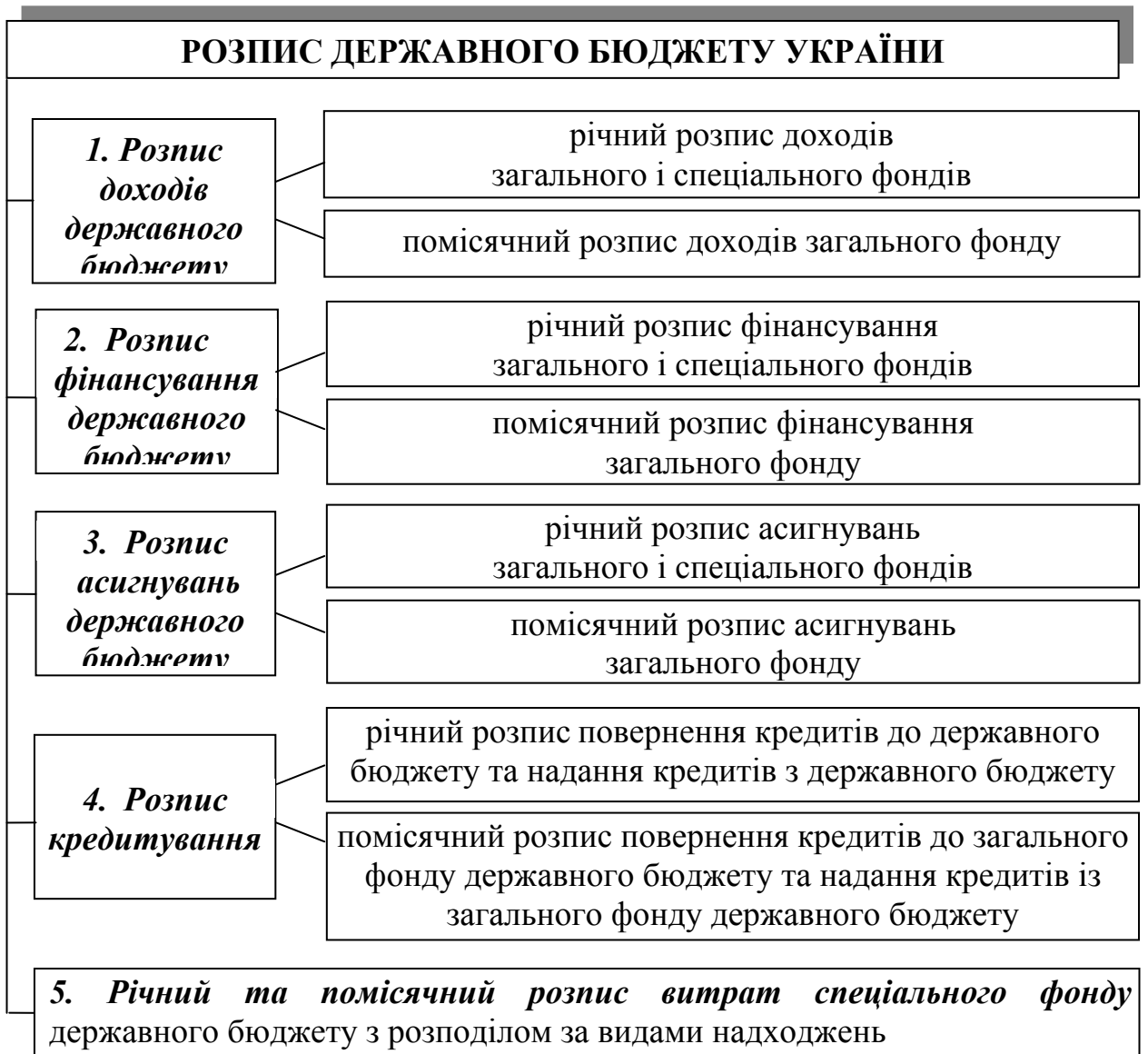

Рис. 3.4. Складові розпису Державного бюджету України [47]

Затверджений розпис бюджету передається

- Державній казначейській службі,
- Міністерству фінансів;
- Рахунковій палаті;
- Комітету Верховної Ради з питань бюджету.

Головним управлінням Державної казначейської служби України разом із розписом державного бюджету надається помісячний розпис повернення кредитів до загального та спеціального фондів.

Органом оперативного управління місцевими бюджетами, а саме:

- Державній казначейській службі України;
- Міністерству фінансів АР Крим;
- фінансовим управлінням облдержадміністрацій;
- фінансовим управлінням міст Києва та Севастополя

разом із розписом державного бюджету надається помісячний розподіл міжбюджетних трансфертів за кодами відповідних місцевих бюджетів.

3. Доведення Державною казначейською службою України головним розпорядникам витягів із розпису *протягом 3-ох робочих днів* з моменту його затвердження, що є підставою для затвердження їх кошторисів.

4. Здійснення Державною казначейською службою України касового виконання державного бюджету з використанням методу Єдиного казначейського рахунку.

ПІД КАСОВИМ ВИКОНАННЯМ БЮДЖЕТУ слід розуміти організацію і здійснення розрахунково-касових операцій (прийом, зберігання та видачу бюджетних коштів) щодо виконання бюджету відповідного рівня.

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) *може здійснюватись за трьома системами: банківською, казначейською і змішаною.*

За умов **банківської системи** рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи.

За умов **казначейської** – створюється спеціальна структура – казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

Змішана система передбачає можливість відкриття та ведення рахунків для виконання бюджету, як в установах банківської системи, так і в казначействі.

До 1993 року в Україні діяла банківська система касового виконання бюджету. З моменту утворення Державного казначейства України (1995 р.) розпочався поступовий перехід від банківської до казначейської системи касового виконання бюджету. Казначейську систему касового виконання видаткової частини державного бюджету було запроваджено з 1 квітня 1997 р.

Указами Президента України № 1085/2010 від 9 грудня 2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» за № 460/2011 від 13 квітня 2011 р. «Про Положення про Державну казначейську службу України» Державне казначейство України було реорганізовано у Державну казначейську службу України, яка набула статусу центрального органу виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України [33, 34].

Казначейське обслуговування державного та місцевих бюджетів за видатками та кредитуванням передбачає здійснення комплексу організаційних процедур щодо:

- розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства;

- контролю за цільовим спрямуванням бюджетних коштів (за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень бюджету, взятті бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та здійсненні платежів за цими зобов'язаннями);

- забезпечення ведення бухгалтерського обліку видаткових операцій;
- складання фінансової звітності про виконання бюджетів;
- забезпечення обліку і контролю кредитних операцій (надання кредитів з бюджету та повернення сум кредитної заборгованості до бюджету)

- здійснення інших операцій з бюджетними коштами.

ЄДИНИЙ КАЗНАЧЕЙСЬКИЙ РАХУНОК (ЄКР) – рахунок, відкритий Казначейству України у Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України, на якому консолідуються кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов’язкового державного соціального і пенсійного страхування та кошти інших клієнтів, які відповідно до законодавства знаходяться на казначейському обслуговуванні [2].

СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ (СЕП) – державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків-резидентів у Національному банку із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу [51, 53].

Учасниками СЕП є центральний апарат Державної казначейської служби України та Головні управління Державної казначейської служби України в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі [51].

Наочно система Єдиного казначейського рахунка представлена у Додатку Б.

В органах Державної казначейської служби України з метою виконання державного та місцевих бюджетів, а також інших операцій з коштами клієнтів законодавством передбачено відкриття таких видів рахунків, які діють відповідно до Плану рахунків бухгалтерського обліку виконання державного та місцевих бюджетів, Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті та Порядку відкриття аналітичних рахунків для обліку операцій в системі Державної казначейської служби України:

1) **БЮДЖЕТНІ РАХУНКИ** – рахунки, які відкриваються в органах Казначейства для забезпечення казначейського обслуговування коштів державного та місцевих бюджетів.

Вони поділяються на:

- **бюджетні рахунки для зарахування надходжень (рахунки за надходженнями)** – рахунки для зарахування доходів бюджетів, надходжень в частині повернення до бюджетів бюджетних позичок, фінансової допомоги, наданої на поворотній основі, та кредитів, у тому числі залучених державою (Верховною Радою АР Крим, міськими радами) або під державні (місцеві) гарантії;

- **бюджетні рахунки для операцій з бюджетними коштами** – рахунки для здійснення операцій з бюджетними асигнуваннями, передбаченими на виконання відповідних програм і заходів у державному та місцевих бюджетах, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів та одержувачам бюджетних коштів, відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів.

- **інші бюджетні рахунки** – рахунки, які відкриваються за відповідними кодами бюджетної класифікації для здійснення операцій з обслуговування внутрішніх і зовнішніх боргових зобов’язань держави та в інших випадках, визначених нормативно-правовими актами;

2) **НЕБЮДЖЕТНІ РАХУНКИ** – рахунки, які відкриваються органами Казначейства за операціями, що не належать до операцій з виконання бюджетів:

- розпорядникам та одержувачам бюджетних коштів,
- відокремленим структурним підрозділам розпорядників бюджетних коштів,
- підприємствам, установам, організаціям
- фізичним особам - підприємцям [51].

Бюджетні рахунки для операцій з бюджетними коштами, тобто рахунки для здійснення операцій з бюджетними асигнуваннями, поділяються на:

- 1) особові рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів;
- 2) реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів;
- 3) спеціальні реєстраційні рахунки розпорядників бюджетних коштів;
- 4) рахунки одержувачів бюджетних коштів;
- 5) рахунки для обліку операцій по загальнодержавних витратах;
- 6) рахунки для обліку операцій з фінансування бюджетів;
- 7) рахунки для обліку операцій з міжбюджетними трансфертами.

До небюджетних рахунків відносяться:

- депозитні рахунки – рахунки, які відкриваються в органах Казначейства для операцій з коштами, які з настанням відповідних умов підлягають поверненню або перерахуванню за призначенням;
- рахунки для зарахування коштів єдиного соціального внеску, які підлягають розподілу за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- рахунки державних цільових фондів;
- рахунки для операцій з коштами від приватизації майна та коштами фінансового резерву;
- інші рахунки клієнтів за операціями, що не належать до операцій з виконання бюджетів [51].

Виконання дохідної частини бюджетів покладено на податкові, митні та інші органи, що контролюють справляння надходжень за повнотою, своєчасністю та правильністю обчислення і зарахування обов'язкових платежів у відповідні бюджети.

Державна казначейська служба веде бухгалтерський облік усіх надходжень Державного бюджету України і здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету.

Платники податків сплачують платежі до бюджету через установи комерційних банків, у яких вони обслуговуються. Банк платника податку перераховує грошові кошти через систему електронних платежів НБУ на рахунки, відкриті в органах Державної казначейської служби в розрізі розділів та кодів Бюджетної класифікації доходів.

Податки і збори (обов'язкові платежі) та інші доходи державного бюджету зараховуються безпосередньо на Єдиний казначейський рахунок і не можуть акумулюватися на рахунках органів, що контролюють справляння

надходжень бюджету.

Виконання державного бюджету за доходами регламентовано ст. 45 Бюджетного кодексу та наказом Міністерства фінансів «Про затвердження Порядку казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету» № 43 від 29 січня 2013 р. з змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства фінансів № 589 від 23.06.2015 р., який визначає процедури казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету, в тому числі: надходжень від повернення бюджетних позичок, фінансової допомоги, наданої на поворотній основі, та кредитів, у тому числі залучених державою або під державні гарантії [50].

Виконання бюджету за видатками та кредитуванням – це здійснення протягом бюджетного періоду фінансування з бюджету, тобто асигнування, програм та заходів, відповідно до закону «Про Державний бюджет України», а також їхнього кредитування (надання кредитів з бюджету та повернення кредитів до бюджету).

Виконання бюджетів за видатками та кредитуванням обмежене фактичною наявністю коштів у бюджеті і здійснюється відповідно до ст. 46 Бюджетного кодексу та наказу Міністерства фінансів № 1407 від 22 грудня 2012 р. «Про затвердження порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами» із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства фінансів № 658 від 3 червня 2014 р., який регламентує організаційні взаємовідносини між органами Державної казначейської служби, розпорядниками бюджетних коштів, одержувачами бюджетних коштів, а також розподіл обов'язків та відповідальності між ними в процесі обслуговування державного бюджету за видатками, операціями з надання кредитів за рахунок коштів державного бюджету та з погашення державного боргу з урахуванням вимог Бюджетного кодексу України та інших нормативно-правових актів [49].

Процедуру виконання державного бюджету за видатками та кредитуванням покладено на органи Державної казначейської служби України.

Стадіями виконання бюджету за видатками та кредитуванням є:

- 1) встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі та в межах затвердженого розпису бюджету;
- 2) затвердження кошторисів, паспортів бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), а також порядків використання бюджетних коштів;
- 3) взяття бюджетних зобов'язань;
- 4) отримання товарів, робіт і послуг;
- 5) здійснення платежів відповідно до взятих бюджетних зобов'язань;
- 6) використання товарів, робіт і послуг для виконання заходів бюджетних програм;
- 7) повернення кредитів до бюджету (щодо кредитування бюджету).

Головні розпорядники бюджетних коштів бюджетної установи в особі їх керівників отримують повноваження шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

БЮДЖЕТНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ – повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування [2].

Бюджетні призначення встановлюються законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) у порядку, визначеному Бюджетним кодексом.

Якщо після прийняття закону про Державний бюджет України або рішення про місцевий бюджет повноваження на виконання функцій або надання послуг, на яке надано бюджетне призначення, передається від одного головного розпорядника бюджетних коштів до іншого головного розпорядника бюджетних коштів, дія бюджетного призначення не припиняється і застосовується для виконання тих самих функцій чи послуг іншим головним розпорядником бюджетних коштів, якому це доручено. Передача бюджетних призначень здійснюється за рішенням Кабінету Міністрів України (Ради міністрів АР Крим, місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної місцевої ради), погодженим з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету (відповідною комісією Верховної Ради АР Крим або місцевої ради).

Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету здійснюються лише за наявності відповідного бюджетного призначення. Встановлення бюджетних призначень дозволяє Міністерству фінансів, Державній казначейській службі або місцевому фінансовому органу здійснювати платежі на конкретні заходи за рахунок коштів відповідного бюджету.

Зміни розмірів, мети та обмеження в часі бюджетних призначень, крім випадків, передбачених Бюджетним кодексом, здійснюються лише за наявності відповідного положення у законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет).

Забороняється без внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) збільшення бюджетних призначень за загальним та спеціальним фондами державного або місцевого бюджету на:

- оплату праці працівників бюджетних установ за рахунок зменшення інших видатків;

- видатки за бюджетними програмами, пов'язаними з функціонуванням органів державної влади та місцевого самоврядування, за рахунок зменшення видатків за іншими бюджетними програмами.

Усі бюджетні призначення втрачають чинність після закінчення бюджетного періоду.

Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів.

Розпорядник бюджетних коштів може надати кошти бюджету одержувачу бюджетних коштів (на безповоротній чи поворотній основі) в межах відповідних бюджетних асигнувань для виконання заходів, передбачених бюджетною програмою.

ОДЕРЖУВАЧ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти бюджету [2].

Одержувач бюджетних коштів використовує бюджетні кошти на підставі плану їх використання, що містить розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі.

Критерії визначення одержувача бюджетних коштів встановлюються Кабінетом Міністрів з урахуванням напрямів, досвіду і результатів діяльності, фінансово-економічного обґрунтування виконання заходів бюджетної програми та застосування договірних умов.

Бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів для здійснення програм та заходів, які реалізуються за рахунок коштів бюджету, на підставі бюджетного розпису.

БЮДЖЕТНЕ АСИГНУВАННЯ – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження [2].

БЮДЖЕТНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому [2].

Прийняття бюджетних зобов'язань дозволяє здійснювати відповідно з бюджетними асигнуваннями **розміщення замовлень, укладення договорів, придбання товарів, послуг або здійснення інших аналогічних операцій та платежів** по них протягом бюджетного періоду.

Замовниками закупівель (товарів, робіт та послуг) є розпорядники бюджетних коштів. Одержувачами коштів є постачальники товарів, робіт та послуг [2].

Для всіх розпорядників коштів державного бюджету є обов'язковим здійснення операцій по видатках через органи Казначейства України.

При казначейській формі виконання державного бюджету розпорядникам коштів відкриваються реєстраційні рахунки в органах Казначейства. Бюджетні кошти, які знаходяться на реєстраційних рахунках, використовуються розпорядниками коштів відповідно до затверджених у кошторисах доходів та видатків установи асигнувань або лімітів видатків.

Розпорядник бюджетних коштів після отримання товарів, робіт і послуг відповідно до умов взятого бюджетного зобов'язання:

- приймає рішення про їх оплату;
- надає доручення на здійснення платежу Державній казначейській службі.

Державна казначейська служба України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі:

- наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання бюджету;
- наявності затвердженого паспорта бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі);
- наявності у розпорядників бюджетних коштів відповідних бюджетних асигнувань.

Платежі здійснюються у межах помісячного плану асигнувань та платіжних доручень. При цьому органи Державної казначейської служби можуть проводити:

- передплату;
- оплату за фактом одержання розпорядниками товарів, робіт або послуг.

Видатки розпорядників бюджетних коштів контролюються органами Державної казначейської служби шляхом їхнього узгодження із бюджетним розписом.

Завершальною стадією бюджетного процесу є СКЛАДАННЯ І ЗАТВЕРДЖЕННЯ ЗВІТУ ПРО ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

Підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього розпочинається після закриття 31 грудня всіх бюджетних рахунків.

Звіт про виконання державного бюджету складає Міністерство фінансів України, а за бюджетами нижчого рівня – відповідні фінансові органи.

Звітність про виконання Державного бюджету України є оперативною, місячною, квартальною та річною. Основним звітом є річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України.

Інформація про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) підлягає обов'язковій публікації ***не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту***:

- Державного бюджету України – в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр»;
- місцевих бюджетів – у газетах, визначених Верховною Радою Автономної Республіки Крим або відповідними місцевими радами.

Фактично оприлюдненню підлягають попередні дані щодо виконання бюджету, оскільки Міністерство фінансів України здійснює публічне представлення звіту про виконання Державного бюджету України за попередній бюджетний період ***до 20 березня року, що настає за звітним***, за участю уповноважених представників Комітету Верховної Ради України з питань бюджету та Рахункової палати України.

Не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним, річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів Верховній Раді; Президенту України; Рахунковій палаті.

Рахункова палата протягом двох тижнів з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів річного звіту про виконання закону про Державний

бюджет України готує та подає Верховній Раді висновки про використання коштів Державного бюджету України з оцінкою ефективності їх використання, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді, та вдосконалення бюджетного процесу.

Комітет Верховної Ради з питань бюджету, у двотижневий строк з дня отримання відповідних висновків та пропозицій Рахункової палати готує та подає на розгляд Верховній Раді проект постанови щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

Доповідь за звітом про виконання закону про Державний бюджет України здійснюється Міністром фінансів на засіданні Верховної Ради. Співдоповідають про виконання закону про Державний бюджет України Голова Комітету Верховної Ради з питань бюджету та Голова Рахункової палати.

На такому пленарному засіданні за рішенням Верховної Ради можуть бути заслухані головні розпорядники коштів державного бюджету щодо результатів виконання бюджетних програм за звітний період.

За результатами розгляду Верховна Рада приймає рішення щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1 Визначте склад фінансових планів держави.
- 2 Охарактеризуйте чинники, що визначають центральне місце бюджету в системі фінансових планів держави.
- 3 Розкрийте сутність бюджету як річного фінансового плану країни та охарактеризуйте його структуру.
- 4 Охарактеризуйте складові бюджету.
- 5 Охарактеризуйте поняття «бюджетна класифікація» та правові основи її існування.
- 6 Склад і структура Бюджетної класифікації України.
- 7 Розкрийте сутність та завдання бюджетного планування.
- 8 Охарактеризуйте основні принципи, процедуру та стадії бюджетного планування.
- 9 Що представляє собою бюджетне прогнозування? Визначте послідовність робіт при прогнозуванні показників державного бюджету.
- 10 Які методи використовуються при бюджетному плануванні?
- 11 У чому полягає сутність бюджетного процесу? Назвіть його основні стадії.
- 12 Охарактеризуйте етапи складання проекту бюджету.
- 13 Охарактеризуйте порядок розгляду і затвердження проекту державного бюджету.
- 14 Охарактеризуйте порядок виконання бюджету.
- 15 Охарактеризуйте порядок звітування про виконання бюджету.

ПРОФІЦИТ БЮДЖЕТУ. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ І ДЖЕРЕЛА ЙОГО ФІНАНСУВАННЯ

4.1 Профіцит бюджету. Сутність, форми та види бюджетного дефіциту

Оскільки бюджет є системою всеохоплюючих перерозподільних відносин, то його формування і стан мають особливе значення для держави, кожної юридичної і фізичної особи та суспільства взагалі.

Формування бюджету передбачає вирішення триєдиного завдання.

По-перше, визначення *реальних обсягів доходів*.

По-друге, *оптимізацію структури видатків* на основі критерію забезпечення максимального рівня зростання ВВП.

По-третє, *збалансування бюджету*. Проблеми збалансування полягають у тому, що, як правило, потреби будь-якого суб'єкта, у тому числі й держави, перевищують його можливості.

Стан бюджету як фінансового плану відображає не тільки фінансовий стан держави, але й багато в чому характеризує фінансову ситуацію країни взагалі і тому цікавить суспільство. Він характеризується трьома показниками:

- рівновага доходів і видатків;
- перевищення доходів над видатками;
- перевищення видатків над доходами.

Урівноваженість доходів і видатків є найбільш природним та доцільним станом, що впливає зі схеми фінансової діяльності держави: доходи → видатки. При цьому фінансовий результат діяльності держави не визначається, адже, з одного боку, держава має збирати стільки доходів, скільки їй потрібно для забезпечення видатків бюджету, а з іншого – вона може профінансувати стільки видатків, скільки збирає доходів. Відтак будь-яке відхилення від цієї врівноваженості є порушенням засад фінансової діяльності держави і недоцільне.

Перевищення доходів над видатками – БЮДЖЕТНИЙ ПРОФІЦИТ – взагалі відображає стабільну фінансову ситуацію, хоча і не є метою діяльності держави.

В Бюджетному кодексі **ПРОФІЦИТ БЮДЖЕТУ** визначається як перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету).

Можна виділити **чотири основних форми бюджетного профіциту**:

1 Існування бюджетного профіциту у вигляді свого роду бюджетних резервів: заплановане перевищення використовується на фінансування непередбачених видатків у поточному році, а фактично отримане за підсумками бюджетного року – переходить у доходи наступного року за рахунок чого можуть бути або збільшені видатки, або скорочені доходи.

Однак на практиці бюджетні резерви, як правило, мають правові засади формування, наприклад, в Україні у складі державного бюджету виокремлюється Резервний фонд Кабінету Міністрів, чий обсяг не повинен перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду бюджету відповідно до Бюджетного кодексу.

2 Перевищення доходів над видатками, що виникає внаслідок надмірної дохідної бази окремих бюджетів порівняно з нормованими органами влади та управління вищого рівня видатками. В Україні таке перевищення має форму «бюджетного надлишку» і підлягає вилученню до бюджету вищого рівня.

3 Бюджетний профіцит може бути результатом антициклічної політики держави в результаті збалансування бюджету в межах не одного, а кількох років. В окремі роки встановленого періоду формуються бюджетні профіцити, а в окремі – дефіцити. Обсяги бюджетних дефіцитів і профіцитів при цьому збалансовані.

4. Перевищення доходів над видатками може також сформуватися в результаті розробки та застосування податкової політики за методологією Артура Лаффера, яка передбачає збільшення надходжень до бюджету внаслідок уповільнення податкового тиску і зменшення податкових ставок. Наприклад, у США після проведення податкової реформи у 1981-1986 рр. в результаті якої податок на прибуток корпорацій був знижений на 20 процентних пунктів – з 55 % до 35 %, а прибутковий податок з громадян був знижений на 22 процентних пункти, у 1987 р. профіцит бюджету в США проти всіх розрахунків та очікувань склав 11 млрд. дол.

Згідно з Бюджетним кодексом **профіцит бюджету затверджується з метою:**

- погашення боргу;
- забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів;
- придбання цінних паперів.

ОБОРОТНИЙ ЗАЛИШОК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – це частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка утворюється для покриття тимчасових касових розривів [2].

ТИМЧАСОВИЙ КАСОВИЙ РОЗРИВ – це неспівпадіння у часі надходження коштів до дохідної частини бюджету з термінами фінансування запланованих заходів, що викликає тимчасову відсутність грошових коштів на рахунках бюджету.

Це протиріччя й вирішується за допомогою створеного резерву, що забезпечує безперебійність фінансування. З часом, коли кошти надійдуть до бюджету, треба повернути взяті з оборотної каси гроші. На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережений у встановленому розмірі.

Оборотний залишок бюджетних коштів встановлюється у розмірі **не більше 2 % планових видатків загального фонду бюджету** і затверджується

у законі про Державний бюджет України або рішенні про місцевий бюджет.

На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережений у встановленому розмірі.

Перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду становить **ВІЛЬНИЙ ЗАЛИШОК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ**, який використовується на здійснення витрат бюджету згідно із законом про Державний бюджет України та/або змінами до нього (змінами до рішення про місцевий бюджет) [2].

Перевищення видатків над доходами, тобто **БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ**, є більш складним явищем.

В Бюджетному кодексі **ДЕФІЦИТ БЮДЖЕТУ** визначається як перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) [2].

Насамперед, дефіцит зовсім не означає незбалансованості бюджету, адже це перевищення видатків тільки над постійними доходами бюджету, до яких відносять податки і збори, що відповідно до Бюджетної класифікації вважаються доходами бюджету.

Крім того, дефіцит бюджету треба оцінювати з позицій як окремо держави, так і фінансової системи в цілому. Для держави це завжди небажане й досить часто негативне явище, хоча інші суб'єкти фінансових відносин можуть оцінювати його по-різному.

Дефіцит бюджету може бути викликаний:

1) **недоліками, пов'язаними з формуванням бюджету**, коли брак коштів у бюджеті має місце при достатньому забезпеченні економіки фінансовими ресурсами та досить високому рівні доходів юридичних і фізичних осіб. За таких умов мова про фінансову кризу в країні не йде;

2) **обмеженістю фінансових ресурсів**, що пов'язане з виробленням незначних обсягів ВВП і, відповідно, низьким рівнем доходів юридичних і фізичних осіб. За таких умов існують всі ознаки фінансової кризи в країні.

Бюджетний дефіцит можна розглядати за формою прояву, причинами виникнення та напрямками його фінансування, за зв'язком із державним боргом.

За формою прояву виділяють:

- **плановий** – запланований і затверджений у законі про державний бюджет;

- **фактичний** – це реальне перевищення, офіційно зафіксоване як правило наприкінці бюджетного року;

- **прихований** дефіцити.

Прихований дефіцит – це занижена величина фактичного бюджетного дефіциту і державного боргу, що нерідко робиться цілеспрямовано і є результатом певної політичної ситуації (наприклад, перед виборами, щоб підвищити свої заслуги і примусити виборців проголосувати за них ще раз), а також він може бути результатом «жорсткого» курсу уряду на щорічно збалансований бюджет.

Прихованість дефіциту є негативним і небезпечним для держави явищем,

оскільки приховує реальні показники бюджету, піддає їх фальсифікації, що загалом впливає на її фінансові можливості.

За причинами виникнення розрізняють свідомий, вимушений, циклічний і структурний дефіцити.

Свідомий дефіцит виникає в умовах достатності ресурсів у суспільстві та досить високому рівні доходів юридичних та фізичних осіб. Він пов'язаний з політикою помірною оподаткування з метою зміцнення фінансової бази підприємницьких структур. За таких умов досить активною є політика позикових фінансів.

Вимушений дефіцит пов'язаний із необхідністю витратити коштів більше, ніж їх можна мобілізувати, при низькому рівні виробленого ВВП, коли оподаткування не може забезпечити бюджет держави достатніми доходами. Як правило, він є наслідком економічної кризи, яка супроводжується дефіцитом фінансових ресурсів, стихійних лих, епідемій, воєн, гіперінфляції

Циклічний дефіцит – це дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) внаслідок кон'юнктурних коливань.

Структурний дефіцит – це дефіцит, який є результатом свідомої активної (дискреційної) політики держави, що передбачає маніпулювання податками і урядовими видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва і зайнятості, контролю над інфляцією та прискорення економічного зростання задля запобігання спаду виробництва в країні.

За напрямками дефіцитного фінансування дефіцит може мати пасивний та активний характер спрямування.

Пасивний характер дефіциту зумовлюється спрямуванням бюджетних ресурсів на фінансування поточних потреб держави.

Активний – на фінансування бюджетних інвестицій, і в першу чергу, капітальних вкладень у високоефективні інвестиційні проекти.

У цілому різниця між цими видами дефіциту полягає в тому, що активний дефіцит дає змогу активізувати подальший розвиток економіки і зростання капіталу, а пасивний – спричинений інфляцією.

За зв'язком із державним боргом розрізняють первинний та операційний бюджетний дефіцит.

Первинний дефіцит – різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг.

У випадку випуску урядом державних цінних паперів для фінансування первинного бюджетного дефіциту зростають основна сума державного боргу і коефіцієнт його обслуговування.

Операційний дефіцит – дефіцит державного бюджету із вирахуванням інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу.

У цілому основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є випередження темпів зростання бюджетних видатків порівняно зі зростанням доходів бюджету.

Дефіцит державного бюджету – неоднозначне явище. Представники кейнсіанської школи стверджують, що поміркований бюджетний дефіцит – це благо, оскільки він дає можливість збільшити сукупний попит шляхом дефіцитного фінансування державних видатків.

Для відповіді на питання про бажаність бюджетного дефіциту для суспільства треба вирішити дві проблеми:

1) дефіцит – це наслідок спаду виробництва в країні або наслідок фінансової політики держави;

2) зменшує дефіцит бюджету приватні інвестиції або заохочує їх.

Характеризуючи бюджетний дефіцит, треба відзначити, що в його основі завжди лежить банальна причина – намагання використати коштів більше, ніж є реальних доходів.

Система дефіцитного фінансування державних потреб є досить звичайною практикою у країнах з різними фінансовими можливостями, навіть в економічно розвинених. Слід зауважити, що розмір бюджетного дефіциту, який перевищує 3 % ВВП, призводить до зниження інвестиційної активності та розвитку інфляції в країні. Хронічні бюджетні дефіцити гальмують економічне зростання держави, підвищують ризик економічної діяльності та несуть в собі потенційний ризик монетизації і дефолту.

ДЕФОЛТ – це невикплата країною фінансових зобов'язань за державними запозиченнями.

Динаміку процесу дефіцитного фінансування наведено на рис. 4.1 [68].

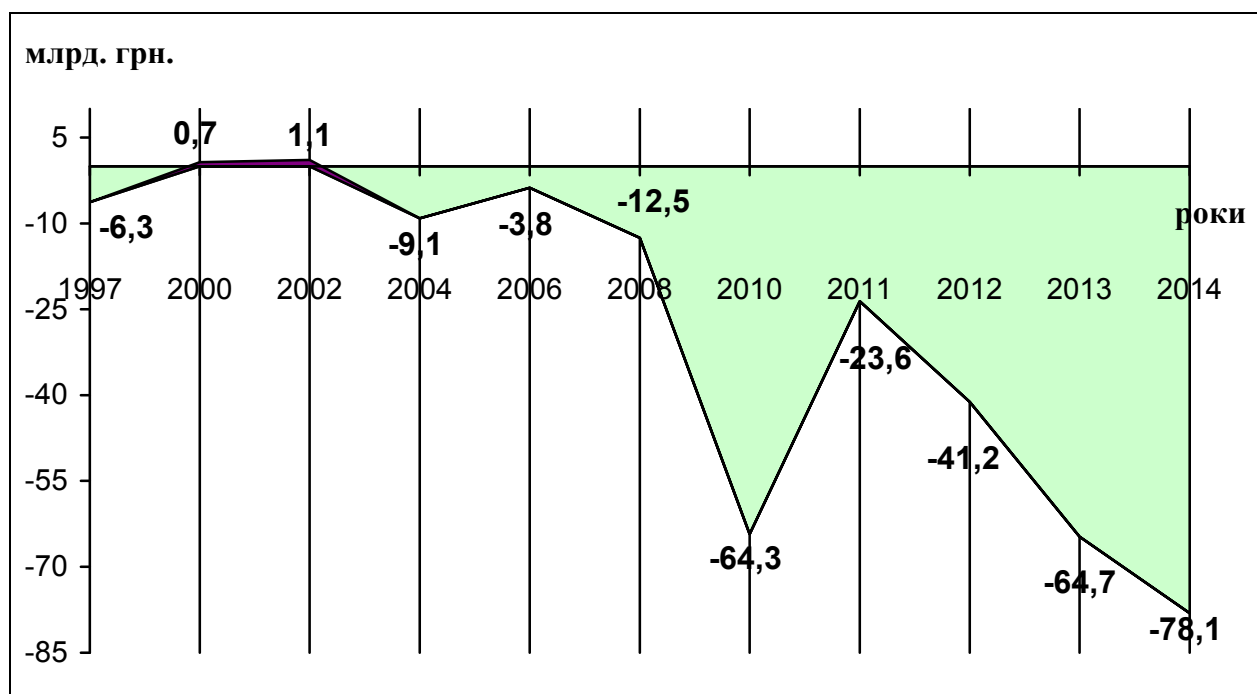

Рис. 4.1. Динаміка показників дефіциту / профіциту бюджету в Україні

Як свідчать наведені на рисунку дані, дефіцит державного бюджету на 01.01.2015 р. склав 78,1 млрд. грн., що перевищує граничний розмір, установлений законом про Державний бюджет України на 2014 р., на 13,8 %

(законом про державний бюджет на 2014 рік граничний розмір дефіциту бюджету затверджено в сумі 68,56 млрд. грн.).

До бюджетного дефіциту використовують певні обмеження. Маастрихтською угодою визначено, що припустимим є дефіцит на рівні 3 % від ВВП. Хоча такий норматив є досить умовним, тому, що межа безпеки бюджетного дефіциту залежить від особливостей конкретної країни у тій чи іншій економічній ситуації.

З метою повного розуміння ситуації, що склалася у сфері бюджетного дефіциту необхідно проаналізувати зміни даного показника за останні роки. Розгляд питомої ваги дефіциту бюджету (а не абсолютних його значень), дасть змогу зрозуміти реальні масштаби зростання дефіциту бюджету з урахуванням змін ВВП України у 2005-2014 рр. (рис. 4.2).

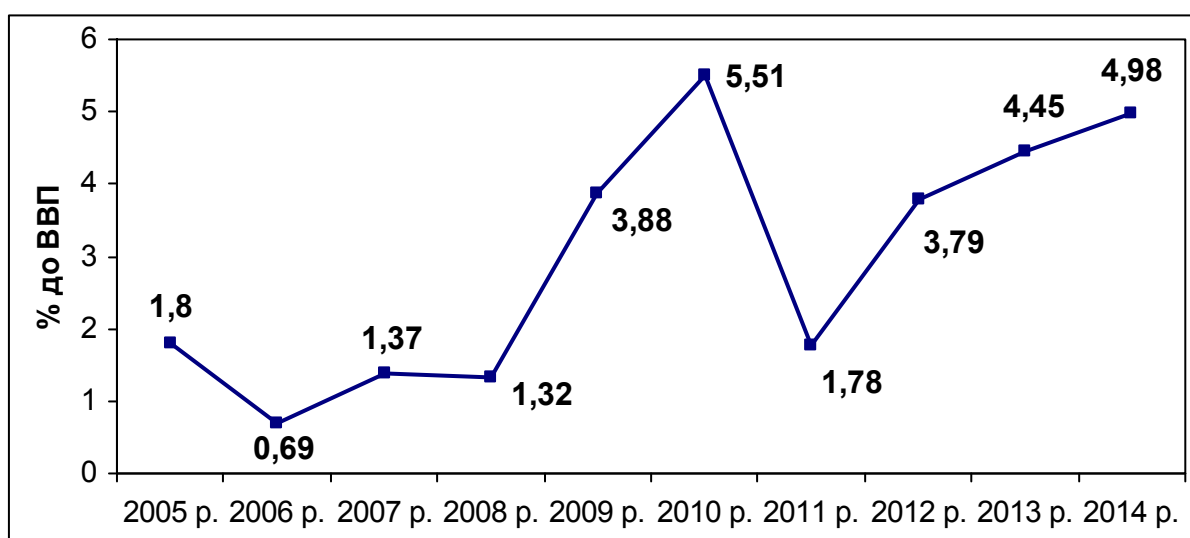

Рис. 4.2. Дефіцит Державного бюджету України у відсотках до ВВП у 2005-2014 рр.

Як видно з рисунку, дефіцит Державного бюджету України у 2005-2008 рр. знаходився в економічно безпечних межах, не здійснюючи значного навантаження на економічний розвиток країни. У 2009-2014 рр. спостерігаються загрозові тенденції у даній сфері, які характеризуються як зростанням абсолютного значення дефіциту державного бюджету, так і його питомої ваги у ВВП України.

Сьогодні в більшості країн світу дефіцит бюджету складає від 2 до 15 % валового національного продукту. У багатьох європейських держав дефіцит бюджету складає 5-6 %.

Основними причинами бюджетного дефіциту є:

- зменшення приросту національного доходу внаслідок економічної кризи і спаду виробництва;
- збільшення державних витрат;
- зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів порівняно з видатками;
- відсутність чіткої фінансової стратегії;

- інфляційні процеси;
- падіння доходів в умовах кризового стану економіки;
- циклічні спади в економіці, особливо якщо вони глибокі і тривалі;
- непослідовна фінансово-економічна політика, що веде до зростання державного боргу;
- нераціональне використання залучених на умовах боргового фінансування коштів;
- зменшення оподаткування з метою підвищення ділової активності та стимулювання економіки (без відповідного корегування бюджетних витрат).

За наявності бюджетного дефіциту держава може дотримуватися певної системи заходів щодо його ліквідації.

У світовій практиці для **боротьби з бюджетним дефіцитом застосовуються три основні концепції збалансованості бюджету:**

- на щорічній основі;
- на циклічній основі;
- концепція «функціональних фінансів».

Збалансування бюджету на щорічній основі знижує або зовсім виключає ефективність фіскальної політики держави, оскільки суперечить з антициклічною та стабілізуючою її спрямованістю.

Наприклад, в період спаду виробництва та безробіття доходи населення падають, тобто зменшуються й податкові надходження до бюджету. У цьому випадку держава повинна або збільшити податкові надходження шляхом впровадження нової податкової політики, або зменшити видатки, або поєднати обидва ці заходи у сукупності.

В умовах інфляції при номінальному підвищенні грошових доходів автоматично збільшуються й податкові надходження. Якщо брати за мету щорічне збалансування доходів і видатків бюджету, то треба негайно збільшувати державні видатки. Тому оперативне державне регулювання доходів і видатків, яке передбачає втручання держави у сферу податково-фіскальної політики протягом року, призведе до нестабільності в економіці країни та бізнесі.

Збалансування бюджету в ході економічного циклу передбачає, що уряд розробляє і впроваджує антициклічну політику і водночас балансує бюджет.

Економічний цикл може займати у різних країнах від чотирьох до восьми-десяти років. Дії уряду, пов'язані з протистоянням спаду, повинні бути спрямовані на зниження податків, що призведе до підвищення ділової активності, і на збільшення видатків, тим самим свідомо провокуючи появу бюджетного дефіциту.

У період подальшого інфляційного підйому необхідно збільшити податкові надходження і урізати видатки уряду. Позитивне бюджетне сальдо, що виникне на цій основі, може бути використане на покриття державного боргу, що виник у період спаду. Таким чином, урядові фіскальні дії повинні створити позитивну антициклічну силу й допоможе збалансувати

бюджет не на щорічній основі, а за період у декілька років.

Ключова проблема даної концепції полягає в тому, що періоди підйому та спаду можуть бути неоднаковими за глибиною та тривалістю й, тоді завдання стабілізації економіки вступає у протиріччя із завданням збалансування бюджету у ході циклу. Наприклад, якщо занепад економіки буде довгим і глибоким, а період підйому коротким, це призведе до появи великого дефіциту у період спаду, незначного або зовсім ніякого позитивного сальдо у період розквіту і, таким чином, до виникнення циклічного дефіциту бюджету.

Сутність концепції функціональних фінансів полягає в тому, що держава повинна турбуватися не про збалансованість бюджету, а про макроекономічну стабільність економіки. Прибічники цієї концепції стверджують, що податкова система повинна автоматично стимулювати збільшення податкових надходжень у період економічного зростання (недискреційна фіскальна політики), що призведе до самоликвідації бюджетного дефіциту. Крім того, можливості уряду з питань позик та емісії грошей – безмежні. Фактично уряд може фінансувати будь-який дефіцит, тобто держава не може збанкрутити.

Вважається також, що при великому обсязі національного багатства, у тому числі накопиченого на руках у населення, проблема державного боргу не є обтяжливою і гострою для національної економіки.

Держава свою фінансову політику будує таким чином, що періодично використовує усі три концепції.

4.2 Методи фінансування бюджетного дефіциту

Відповідно до Бюджетного кодексу України затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету.

У світовій практиці всі методи подолання бюджетного дефіциту поділяються на дві великі групи:

- емісійні;
- беземісійні.

Емісійні методи фінансування бюджетного дефіциту включають кредитно-грошову емісію (монетизацію).

Беземісійні методи фінансування бюджетного дефіциту включають методи, що дозволяють вирішити проблему бюджетного дефіциту неемісійним шляхом – за рахунок внутрішніх або зовнішніх джерел, – через боргове фінансування та фінансування за рахунок податкової політики.

КРЕДИТНО-ГРОШОВА ЕМІСІЯ пов'язана з випуском додаткової маси грошей в обіг для фінансування саме бюджетного дефіциту. Емісія грошей посилює інфляцію, погіршує стан грошового обігу, викликає тяжкі наслідки у сфері економічних та соціальних відносин.

За рахунок монетизації дефіциту бюджету держава може отримати **СЕНЬЙОРАЖ** – дохід від друкування та карбування грошей. Він виникає якщо темпи зростання грошової маси перевищують темпи зростання реального ВВП в результаті чого середній рівень цін збільшується і в країні починає наростати інфляція. В результаті усі економічні агенти платять своєрідний інфляційний податок, який з'являється за рахунок перерозподілу частини їх доходів на користь держави через зростаючі ціни.

ІНФЛЯЦІЙНИЙ ПОДАТОК – це втрата капіталу власниками грошових коштів внаслідок інфляції.

Тому Бюджетним кодексом України (ст. 15) визначено, що **джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України.**

Внутрішніми джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть бути:

- кредити Національного банку України;
- кошти від приватизації державного майна;
- доходи від операцій з цінними паперами;
- вільний залишок бюджетних коштів тощо.

Як один з механізмів скорочення бюджетного дефіциту пропонується секвестрування бюджетних видатків. У разі, коли в ході виконання бюджету рівень дефіциту бюджету перевищує встановлений, або виникає значне зниження надходжень з дохідних джерел, Верховна Рада України за пропозицією Кабінету Міністрів України приймає рішення або про запровадження зниження окремих видів видатків або про секвестр бюджету.

СЕКВЕСТР БЮДЖЕТУ – пропорційне зниження бюджетних витрат щомісяця за всіма статтями бюджету (крім захищених), протягом залишку бюджетного періоду.

Зовнішніми джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть слугувати:

- кредити міжнародних фінансових установ та іноземних держав;
- безоплатна та безповоротна фінансова допомога під цільові програми.

Покриття бюджетного дефіциту за допомогою боргового фінансування, тобто випуску державних позик при визначених умовах, виштовхує частину інвестицій із виробничого процесу, призводить до падіння чистого експорту, збільшення ринкової ставки процента і до зниження споживчих видатків.

Державні цінні папери, «зв'язують» частину грошових коштів населення та фінансових ресурсів підприємств, зокрема комерційних банків, які внаслідок цього проводять менше активних операцій, тобто згортають обсяги кредитних та інвестиційних операцій. Грошовий ринок реагує на підвищення попиту на гроші зростанням відсоткової ставки. Це зростання скорочує приватні інвестиції, що пов'язане з виникненням так званого **«ефекту витіснення» коштів з економіки**, який значно послаблює стимулюючий ефект фіскальної політики.

Ефект витіснення визначається тим, що чим більшим є дефіцит, тим вищим є обсяг фінансування державних видатків і тим меншою – величина коштів, що доступні для фінансування інвестицій.

Таким чином, **розширення масштабу використання державних цінних паперів для покриття бюджетного дефіциту справляє неоднозначний вплив на економіку.**

По-перше, воно призводить до вилучення з ринку валових заощаджень фізичних осіб і прибутків юридичних, і як наслідок, до скорочення джерел фінансування інвестицій. Проблема ж залучення додаткових інвестицій в Україну для подальшого економічного зростання є найактуальнішою.

По-друге, посилюється фінансова дестабілізація, оскільки державні цінні папери стають вагомим сегментом грошового ринку, який не залишає можливостей для спрямування капіталу у менш прибуткові, але вкрай необхідні для суспільства галузі економіки.

Проблему дефіциту державного бюджету неможливо вирішити лише за рахунок боргового фінансування, оскільки категорії «бюджетний дефіцит» і «державний борг» тісно пов'язані між собою. Накопичена сума дефіцитів і бюджетних надлишків являє собою державний борг.

Державний борг складається із загальної суми боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення за весь час існування держави.

Використання зовнішніх та внутрішніх кредитних джерел покриття бюджетного дефіциту зумовлює виникнення внутрішнього та зовнішнього боргу держави, що включає додаткові витрати на його погашення та обслуговування. Таким чином, за рахунок боргового фінансування можна знизити величину бюджетного дефіциту, але відразу ж автоматично починає зростати державний борг.

Навіть бездефіцитний бюджет не може свідчити про здоровий стан економіки, якщо у держави великий борг, тому бюджетний дефіцит завжди знаходиться у центрі уваги, а ***величина державного боргу обмежується – за міжнародними стандартами він не повинен перевищувати 60 % від обсягу ВВП.***

Тому економічна політика держави має бути спрямована на зменшення бюджетного дефіциту за рахунок збільшення доходів шляхом створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності та скорочення витрат бюджету і, в першу чергу, за рахунок обмеження витрат на утримання апарату управління, видатків на оборону тощо.

Тобто, **ще одним методом фінансування бюджетного дефіциту є впровадження зваженої податкової політики.**

Одним з головних завдань фінансової науки є розробка податкових концепцій визначаючих економічно оптимальний і соціально справедливий рівень оподаткування, достатній для фінансування державних функцій, який би не пригнічував стимули до інвестування і мотивації до праці.

Наприклад, податкова реформа у США у 1981-1986 рр. була проведена на основі концепції Артура Лаффера, розробленої у 1974 р. економістом з університету Південної Каліфорнії. Відповідно до цієї концепції існує пряма залежність між величиною податкового тиску та обсягом податкових надходжень до бюджету, на підставі якої було складено так звану «криву Лаффера», яка зображена на рис. 4.3.

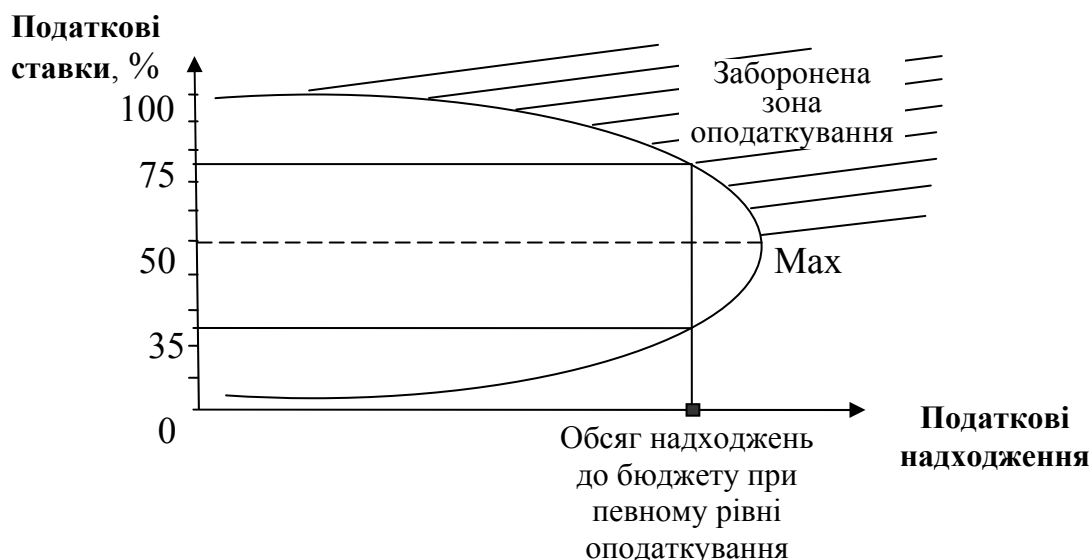

Рис. 4.3. «Крива Лаффера» – залежність між величиною податкового тиску та обсягом податкових надходжень до бюджету

У ході проведених досліджень А. Лаффер отримав графік, який відбиває залежність між рівнем оподаткування та обсягом надходжень до бюджету. Розрахунки показали, що підвищення податків до певного рівня, (а саме до 50 %), сприяє зростанню доходів бюджету до максимального рівня, подальше ж збільшення ставок оподаткування призводить до падіння податкових надходжень до бюджету, оскільки сприяє падінню ділової активності в країні: немає сенсу працювати, якщо відбирають більш ніж половину заробленого. Таким чином, податковий тиск більший за 50 % призводить до того, що податкові надходження починають зменшуватися й стримітися до нульової відмітки.

На Заході оподаткування за межами вищими за 50 % отримало назву «заборонена зона оподаткування».

Слід зауважити, що жоден зі способів фінансування дефіциту державного бюджету не має абсолютних переваг перед іншими і не є повністю безінфляційним.

Економічні наслідки бюджетного дефіциту:

- зменшення приросту національного доходу;
- збільшення бюджетних витрат;
- перерозподіл бюджетних коштів на користь утримувачів державних цінних паперів;
- зменшення податкових надходжень;
- непослідовна фінансово-економічна політика.

З метою подолання бюджетного дефіциту необхідно:

- ✓ створити сприятливі умови для підприємницької діяльності;
- ✓ запровадити жорсткий режим економії бюджетних коштів;
- ✓ удосконалити податкову систему,
- ✓ перейти від бюджетного фінансування до системи надання субсидій, субвенцій, інвестиційних позик суб'єктам господарювання;
- ✓ запровадити науково обґрунтовану систему прогнозування показників, що беруться за основу при формуванні доходів і видатків бюджету.

4.3 Бюджетна класифікація фінансування бюджету

Класифікація фінансування бюджету визначає:

- джерела покриття бюджетного дефіциту;
- напрями використання коштів профіциту.

У діючій Бюджетній класифікації України передбачено такі джерела фінансування бюджету (табл. 4.1):

Таблиця 4.1

Складові класифікації фінансування бюджету

	За типом кредитора	За типом боргового зобов'язання
Класифікація фінансування бюджету	Джерела покриття дефіциту: 200000 – внутрішні джерела; 300000 – зовнішні джерела	400000 – боргові зобов'язання; 500000 – фінансування за рахунок надходжень від приватизації; 600000 – фінансування за активними операціями

Класифікація фінансування бюджету за типом кредитора характеризує категорію кредитора, тобто власника боргового зобов'язання.

Тип боргового зобов'язання характеризує вид фінансового інструмента здійснення позики.

У залежності від строку розміщення боргові зобов'язання держави можуть бути:

- довгостроковими (строк розміщення від 5 до 10 років);
- середньостроковими (строк розміщення від 1 до 5 років);
- короткостроковими (строк розміщення до 1 року).

Джерела покриття дефіциту бюджету розподіляються на:

1) внутрішні джерела (код 200000):

- кошти державних фондів;
- позики банківських установ, НБУ, фінансових установ, нефінансових державних підприємств, нефінансового приватного сектора;
- кошти єдиного казначейського рахунку;

- надходження від приватизації державного майна;
- залишки коштів на рахунках бюджетних установ та інші;
- зміни обсягів депозитів і цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю, залишків коштів місцевих бюджетів, обсягів товарно-матеріальних цінностей;

- переоцінка вартості в національній валюті.

2) зовнішні джерела (код 300000):

- позики, надані міжнародними організаціями економічного розвитку, органами управління іноземних держав, іноземними комерційними банками, постачальниками та інші позикові кошти;

- зміни обсягів депозитів і цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю.

Фінансові зобов'язання класифікуються за такими типами:

1) боргові зобов'язання (код 400000):

- облігації внутрішньої та зовнішньої позики, інші цінні папери;
- довго-, середньо- та короткострокові внутрішні і зовнішні позики та кредити;

2) фінансування за рахунок надходжень від приватизації (код 500000):

- державного майна;
- об'єктів незавершеного будівництва;
- підприємств Міністерства оборони України;

3) фінансування за активними операціями (код 600000) за рахунок:

- зміни обсягів депозитів і цінних паперів, обсягів готівкових коштів;
- коштів єдиного казначейського рахунку;
- зміни обсягів товарно-матеріальних цінностей.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1 Вирішення яких завдань пов'язано з формуванням бюджету?
- 2 Охарактеризуйте сутність та форми бюджетного профіциту.
- 3 Дайте визначення сутності бюджетного дефіциту.
- 4 Які існують види бюджетного дефіциту?
- 5 Чи може бюджетний дефіцит бути бажаним явищем?
- 6 Які причини викликають бюджетний дефіцит?
- 7 Охарактеризуйте основні концепції збалансованості бюджету.
- 8 Назвіть основні методи фінансування бюджетного дефіциту. Охарактеризуйте їх.
- 9 Що означає поняття «монетизація»? Охарактеризуйте позитивні та негативні її сторони.
- 10 Що означає поняття «сеньйораж»?
- 11 Охарактеризуйте сутність боргового фінансування.
- 12 Чим приваблює фінансування дефіциту за рахунок податкової політики?
- 13 Які економічні наслідки бюджетного дефіциту Ви можете назвати?
- 14 Охарактеризуйте шляхи подолання бюджетного дефіциту.

СИСТЕМА ДОХОДІВ БЮДЖЕТУ

5.1 Доходи бюджету: сутність та види

Доходи бюджету є частиною централізованих фінансових ресурсів держави, які використовуються для виконання нею відповідних функцій і відображають економічні відносини держави з юридичними та фізичними особами, що виникають в процесі стягнення бюджетних платежів. Склад і структура доходів бюджету характеризують фінансову політику та фінансовий стан держави.

Доходи бюджету класифікують за ознаками, що наведено у табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Класифікація доходів бюджету

Критерії класифікації	Види доходів
1	2
За джерелами формування	<ul style="list-style-type: none"> – внутрішні доходи – розподіл та перерозподіл ВВП і його частини національного доходу (НД), національного багатства (накопичених матеріальних та культурних цінностей і розвіданих природних ресурсів), внутрішні запозичення, якщо не вистачає ВВП чи є певний надлишок природних ресурсів; – зовнішні доходи – в результаті міжнародного перерозподілу фінансових ресурсів (прямий перерозподіл (репарація), міжнародні кредити фінансово-кредитних установ або іноземних держав, оподаткування експортно-імпортової діяльності, валютне регулювання (відхилення встановленого курсу валют від реального їх співвідношення), ціновий механізм (певний масштаб цін, що склався у світі, зміни в якому призводять до міжнародного перерозподілу ресурсів)
За джерелами утворення	<ul style="list-style-type: none"> – доходи, отримані шляхом розподілу та перерозподілу ВВП і його частини національного доходу (НД); – доходи від реалізації національного багатства
За рівнем централізації	<ul style="list-style-type: none"> – децентралізовані – доходи, що використовуються за місцем утворення; – централізовані – доходи, що концентруються у державному бюджеті та в інших централізованих цільових фондах
За умовами залучення	<ul style="list-style-type: none"> – зворотні доходи – це розміщення державних позик; – незворотні доходи – платежі і збори отримані від юридичних і фізичних осіб

1	2
За частотою появи	– <i>звичайні</i> – регулярно включаються до складу доходів; – <i>надзвичайні</i> – з’являються в доходах за виняткових, але обґрунтованих обставин
З урахуванням розподілу доходів між ланками бюджетної системи	– <i>власні</i> – це доходи, що мобілізуються місцевою владою самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, визначених місцевим органом влади; – <i>закріплені</i> – доходи, які закріплюються за певним бюджетом на стабільній, довгостроковій основі, тобто це форма передання частини доходів місцевим органам влади з боку держави
За методами залучення	– <i>податковий</i> (податки, збори, обов’язкові платежі); – <i>неподатковий</i> (позики, емісія, приватизація та ін)
За напрямом зарахування	– до загального фонду; – до спеціального фонду
За розділами відповідно до Бюджетного кодексу	– податкові надходження; – неподаткові надходження; – доходи від операцій з капіталом; – трансферти (субвенції, дотації, субсидії).

Основним джерелом формування доходів бюджету є ВВП (національний дохід), при нестачі внутрішніх джерел – зовнішні надходження, а в окремих випадках – навіть перерозподіл національного багатства.

Вітчизняні науковці виділяють такі **принципи формування доходів бюджету**, як фіскальна та економічна ефективність і соціальна справедливість [59, с. 354].

Принцип фіскальної ефективності передбачає наявність достатньої кількості доходів, мінімізацію витрат на збирання доходів і запобігання ухиленню від сплати платежів до бюджету, еластичність (або гнучкість) системи доходів бюджету та рівномірний розподіл доходів між адміністративно-територіальними одиницями. Максимальне зменшення витрат на систему, яка забезпечує своєчасне і повне надходження доходів, є одним із необхідних елементів фіскальної ефективності системи доходів бюджету.

Поняття соціальної справедливості є досить умовним як з погляду різних верств населення так і різних завдань, що стоять перед суспільством. У країнах, що розвиваються, в умовах поляризованого суспільства з погляду бідних прошарків населення соціальна справедливість частіш за все означає перерозподіл через бюджет частини доходів багатих на користь бідних, як за рахунок надання їм певних суспільних благ, оплачених іншими членами суспільства, так і за рахунок пільгового оподаткування (чи навіть повного звільнення від сплати податків). У розвинених країнах такий підхід, по-перше, не є актуальним, оскільки соціальний добробут притаманний

практично всім верствам населення, а, по-друге, значною мірою шкідливий. Адже високий рівень оподаткування багатих, а це, як правило, провідна частина приватного бізнесу, підриває у них стимули до підвищення ділової активності, внаслідок чого уповільнюються темпи економічного розвитку, що особливо болісно відображається якраз на найбільш бідних за рахунок згорання соціальних програм. З погляду багатих і забезпечених громадян соціальна справедливість полягає насамперед у рівномірності оподаткування, що розкладає податкове навантаження на всіх членів суспільства за тією чи іншою ознакою.

Світова практика формування доходів бюджету виробила **п'ять основних методів мобілізації грошових коштів** (рис. 5.1).

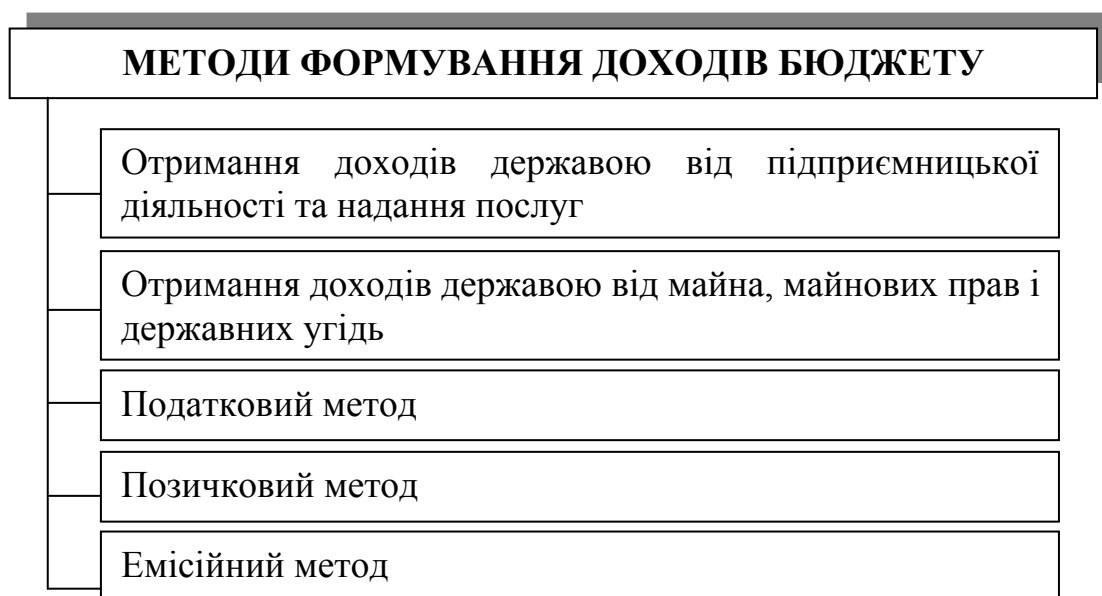

Рис. 5.1. Основні методи формування доходів бюджету

Доходи від підприємницької діяльності та надання послуг держава отримує від функціонування державного сектора економіки. У сучасних умовах господарювання саме держава виступає найбільшим підприємцем, і має право на отримання частини підприємницького доходу (прибутку), створеного у державному секторі, оскільки право на іншу частину прибутку належить підприємству.

При взаємовідносинах державних підприємств з бюджетом може застосовуватися як **пряме вилучення доходів** (шляхом платежів з прибутку), яке домінує в умовах адміністративно-командної економіки, так і **оподаткування прибутку** на загальних засадах. В умовах ринкової економіки, коли переважає приватний сектор, частіше застосовується податковий метод.

Надходження від державного сектора зазвичай незначні. Це пояснюється двома причинами:

1) виконанням державою алокативної ролі в умовах ринкової економіки, тобто організація діяльності в галузях, що є непривабливими для приватного бізнесу;

2) неприбутковим характером діяльності державних підприємств, спрямованим на виробництво певних товарів чи послуг, а не на отримання прибутку.

Доходи від державних послуг надходять до бюджету у вигляді державного мита – плати за нотаріальні послуги, видачу дозволів, ліцензій, реєстрації, патентів та інших документів.

Доходи від майна, майнових прав і державних угідь формуються на основі прав власності держави. В Україні існує державна власність на землю, тому доходи від користування угіддями, надрами, корисними копалинами спрямовуються до бюджету держави. Формою таких доходів є збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів, а також концесії.

На продаж сільськогосподарських угідь в Україні накладено мораторій.

Також держава може отримувати доходи від концесій – передання прав на користування угіддями і природними ресурсами приватному сектору на певний строк.

Податковий метод формування доходів бюджету характеризує перерозподіл доходів юридичних і фізичних осіб, регламентований податковим законодавством, у вигляді стягнення податків і зборів на користь держави.

В умовах ринкових відносин податкова система постає дієвим елементом фінансового механізму перерозподілу вже створеної вартості. Основна частина податків відбиває перерозподіл виробленого у країні ВВП. Певна частина податкових доходів формується за рахунок зовнішніх джерел (ввізного та вивізного мита, платежів за транзит товарів через митний кордон; податків, сплачених за рахунок доходів, отриманих за кордоном тощо).

В Україні найбільшу питому вагу доходів бюджету надає саме податковий метод формування доходів.

Позичковий метод означає формування доходів бюджету на поворотній основі за рахунок проведення внутрішніх або зовнішніх запозичень. Однак, слід враховувати, що залучення позик вимагає і здійснення видатків на обслуговування та погашення державного боргу, який, крім основної суми заборгованості, включає виплату процентних або дисконтних доходів.

Таким чином, для держави запозичення доцільні в тому разі, коли вони забезпечують фінансову результативність операцій, що проводяться, передусім за рахунок зростання ВВП. Якщо цього не відбувається, то і внутрішні, і зовнішні позики можна віднести лише до тимчасових доходів. До речі, за міжнародною методологією державні запозичення належать не до доходів бюджету, а до джерел його фінансування, тобто покриття дефіциту.

Крім того, держава може використовувати також **емісійний метод** наповнення дохідної частини бюджету за рахунок здійснення кредитно-грошової емісії. В результаті проведення цієї операції держава може отримати **ЕМІСІЙНИЙ ДОХІД (СЕНЬЙОРАЖ)** – дохід від друкування грошей, що являє собою різницю між номінальною вартістю випущених в

обіг грошей і витратами на їх друкування (мінімальними порівняно з номінальною вартістю). Цей метод використовують для фінансування видатків поточного року, тому, як і позичковий метод, він теж фактично належить не до доходів бюджету, а до джерел його фінансування. Наслідком емісії може стати інфляція, яка негативно впливає на розвиток економіки та життєвий рівень населення.

Слід зазначити, що система доходів бюджету України відображає практично всі методи їх формування.

На формування доходів бюджету впливають такі фактори:

- зміна обсягів виробництва ВВП та національного доходу;
- вплив інфляційних процесів на рівень цін та вартість основних грошово-кредитних інструментів;
- зміна курсу національної валюти;
- зміна податкових ставок і бази оподаткування;
- відміна або запровадження пільг за податками, зборами та обов'язковими платежами тощо.

5.2. Доходи Державного бюджету України: сутність та види надходжень

Склад надходжень і доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

НАДХОДЖЕННЯ БЮДЖЕТУ включають доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу або пред'явлення цінних паперів [2].

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ) [2].

До доходів Державного бюджету України включаються всі доходи бюджету, за винятком тих, що відповідно до Бюджетного кодекса України закріплені за місцевими бюджетами.

Структура доходів бюджету досить швидко змінюється, що пояснюється постійним перетвореннями і змінами у податковій системі України.

Доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави. У соціально-економічному розвитку країни доходи бюджетів відіграють важливу роль, оскільки за їх допомогою держава має можливість здійснювати єдину фінансову політику, що спрямована на задоволення потреб суспільства та розвиток пріоритетних галузей економіки.

Доходами загального фонду державного бюджету вважаються усі доходи, які знеособлюються при зарахуванні їх до бюджету та використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не призначені для спрямування до спеціального фонду бюджету на певні цілі.

До доходів загального фонду Державного бюджету України зараховуються такі надходження:

1) податок на доходи фізичних осіб (крім податку, визначеного наступним пунктом цієї частини статті), що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України **у розмірі 25 % на відповідній території України** (крім території міст Києва та Севастополя) та **у розмірі 60 % – на території міста Києва;**

2) податок на доходи фізичних осіб від оподаткування доходів, нарахованих у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, проценти на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України;

3) військовий збір, що сплачується (перераховується) згідно з пунктом 161 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України;

4) 90 % податку на прибуток підприємств (крім:

– податку на прибуток підприємств державної власності, що зараховується до загального фонду державного бюджету в повному обсязі,

– податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, який зараховується до бюджету АРК, обласних, районних, міських бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, міських (міст районного значення), селищних та сільських бюджетів, залежно від того хто є засновником підприємства чи фінансової установи – Верховна Рада АРК, обласні, районні, міські ради чи об'єднані територіальні громади, міські (міст районного значення), селищні та сільські ради);

5) 50 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;

6) 50 % збору за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення);

7) 75 % плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, яка зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі);

8) податок на додану вартість;

9) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) (крім акцизного податку, що сплачується платниками, які зареєстровані в Автономній Республіці Крим, – до доходів бюджету АРК);

10) акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції);

11) ввізне мито;

12) вивізне мито;

13) рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами природного газу територією України;

14) рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України;

15) рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України;

16) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності;

17) рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України;

18) 20 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк, який зараховується до загального фонду державного бюджету у повному обсязі);

19) плата за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні;

20) збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;

21) частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до державного бюджету відповідно до закону, та дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність;

22) кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»;

23) плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного бюджету (крім коштів, отриманих вищими та професійно-технічними навчальними закладами від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право);

24) кошти, отримані закордонними дипломатичними установами України як плата за розміщення належних їм бюджетних коштів на поточних рахунках іноземних банків;

25) платежі, пов'язані з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, відповідно до укладеної 28 травня 1997 р. Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки;

26) платежі, пов'язані з виконанням Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про участь Російської Федерації в розвитку соціально-економічної сфери м. Севастополя та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України;

27) кошти від санкцій (штрафи, пеня тощо), що застосовуються відповідно до закону (крім штрафів, що перелічені:

- штрафні санкції за порушення законодавства про патентування;
- адміністративні штрафи та штрафні санкції за порушення законодавства у сфері виробництва та штрафні санкції за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховуються за місцем вчинення порушення; адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

- штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів місцевих бюджетів;

- адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

- штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів із суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів;

- штрафні санкції за порушення законодавства про патентування;

- адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;

- штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів;

- адміністративні штрафи та штрафні санкції за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховуються за місцем вчинення порушення);

28) плата за надання адміністративних послуг (крім:

- плати за надання інших адміністративних послуг, що справляється за місцем надання послуг;

- плати за надання інших адміністративних послуг, що справляється за місцем надання послуг);

29) адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;

30) 15 % плати за надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, а також

15 % плати за одержання інформації з інших державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України;

31) 50 % плати за оприлюднення повідомлення на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців;

32) 50 % плати за скорочення термінів надання послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, а також **плата за надання інших платних послуг, пов'язаних з державною реєстрацією** речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державною реєстрацією юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців;

33) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності (крім:

– плати за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями, виконавчими органами відповідних місцевих рад, яка зараховується відповідно до районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування;

– плати за ліцензії та сертифікати, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за державну реєстрацію (крім адміністративного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

– плати за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на право роздрібною торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, яка зараховується відповідно до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів;

– плати за ліцензії та сертифікати, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності; плати за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за

місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за державну реєстрацію (крім реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців), що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів;

– плати за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;

– плати за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних місцевих рад, яка зараховується до відповідного бюджету);

34) адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців;

35) збори за підготовку до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються прав автора на твір, та плата за одержання контрольних марок;

36) плата за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

37) збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів;

38) плата за виділення номерного ресурсу;

39) плата за державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання (реєстраційний збір);

40) плата за оформлення посвідчення закордонного українця;

41) кошти, отримані за вчинення консульських дій на території України, а також кошти, отримані за вчинення консульських дій за межами України;

42) 50 % виконавчого збору, стягнутого органами державної виконавчої служби;

43) надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном (крім орендної плати, за рахунок власних надходжень бюджетних установ (у тому числі наукових установ Національної академії наук України і галузевих академій наук), що утримуються за рахунок державного бюджету, у тому числі

– орендна плата за користування військовим майном, майном Національної академії наук України і галузевих академій наук,

– 50 % орендної плати за користування іншим майном, що належить бюджетним установам, які утримуються за рахунок державного бюджету;

– орендної плати, отриманої від передачі в оренду дипломатичним представництвам та консульським установам іноземних держав, представництвам міжнародних міжурядових організацій в Україні нерухомого майна та іншого окремого індивідуально визначеного майна державного підприємства із забезпечення функціонування дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних міжурядових організацій в Україні Державного управління справами, повністю спрямовується на виконання статутних завдань такого підприємства для забезпечення функціонування зазначених представництв та установ згідно ст. 19 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»);

44) єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;

45) портовий (адміністративний) збір;

46) плата за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них;

47) кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду; скарбів, які є пам'ятками історії та культури; **майна, одержаного державою в порядку спадкування чи дарування;**

48) кошти від реалізації надлишкової космічної техніки військового та подвійного призначення;

49) кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого військового майна Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів та інших державних органів;

50) відрахування від суми коштів, витрачених на рекламу тютюнових виробів та/або алкогольних напоїв у межах України;

51) надходження до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях;

52) плата за подання скарги до органу оскарження відповідно до ст. 18 Закону України «Про здійснення державних закупівель»;

53) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам, у випадках, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель», в частині здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету;

54) кошти, отримані від учасника - переможця процедури закупівлі під час укладення договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету;

55) кошти від реалізації продуктів утилізації твердого ракетного палива;

56) плата за надання державних гарантій та кредитів (позик), залучених державою, і плата за користування кредитами (позиками), залученими державою;

57) плата за користування кредитом з державного бюджету;

58) відсотки за користування пільговим довгостроковим державним кредитом, наданим молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла;

59) збори на обов'язкове державне пенсійне страхування, що сплачуються:

– з операцій з купівлі іноземної валюти в готівковій формі,
– при поданні ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування державним пробірним клеймом до казенних підприємств пробірної контролю та під час набуття права власності на легкові автомобілі,

– з операцій придбання (купівлі-продажу) нерухомого майна,

– з користування та надання послуг стільникового рухомого зв'язку;

60) концесійні платежі щодо об'єктів державної власності;

61) кошти від реалізації дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, отримані державною установою, уповноваженою на здійснення операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням;

62) 80 % коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок державного бюджету, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і

50 % коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здані у вигляді брухту і відходів срібло;

63) 90 % коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів у вигляді грошового еквівалента такої державної частини продукції (крім коштів від державної частини продукції, виробленої на ділянці надр у межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, що зараховуються до загального фонду державного бюджету в повному обсязі);

64) 10 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної та комунальної власності (крім земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації);

– кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації;

– кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній

власності після розмежування земель державної та комунальної власності;

65) кошти, отримані від секретаріату ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ або іншої міжнародної організації за участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

66) кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів;

67) інші доходи, які у встановленому порядку зараховуються до загального фонду державного бюджету.

Якщо законом встановлюється новий вид доходу державного бюджету, його зарахування до загального фонду визначається законом про Державний бюджет України на період до внесення відповідних змін до Бюджетного кодексу.

Доходи спеціального фонду державного бюджету використовуються лише для фінансування конкретних цілей. Склад доходів спеціального фонду державного бюджету визначається законом про Державний бюджет України з урахуванням норм Бюджетного кодексу.

У виняткових випадках Закон про Державний бюджет України може відносити на відповідний бюджетний період окремі види доходів загального фонду Державного бюджету України (або їх частину) до спеціального фонду Державного бюджету України.

Склад і структура доходів бюджету характеризують фінансову політику та фінансовий стан держави.

Збільшення доходів державного бюджету має відбуватися шляхом:

- реформування податкового законодавства,
- розширення бази оподаткування,
- створення сприятливих умов для розвитку виробництва, приватного підприємництва,
- скорочення економічно необґрунтованого надання пільг та нелегального тіньового обігу.

Необхідною умовою зміцнення доходної бази бюджетів усіх рівнів стало прийняття у грудні 2010 р. Податкового кодексу та проведення на його основі радикальної податкової реформи [3].

Головною метою реформи є виконання таких завдань:

- послаблення податкового тиску;
- спрощення процедури податкового адміністрування;
- створення надійного захисту прав платників податків;
- зменшення системи пільгового оподаткування.

Податковий кодекс України став визначальним нормативним документом, що регламентує процес оподаткування. Однак, він не усунув всіх протиріч в економічних відносинах. Тому з метою подальшого його удосконалення для забезпечення оптимізації податкової системи України вносяться певні зміни.

5.3 Бюджетна класифікація доходів державного бюджету та методи їх залучення

Як зазначалося вище, доходи бюджету є результатом розподілу та перерозподілу вартості ВВП. *Згідно Бюджетному кодексу доходи бюджетів складаються з чотирьох груп:*

- податкові надходження;
- неподаткові надходження;
- доходи від операцій з капіталом;
- трансферти [2].

Оскільки в Україні до складу бюджету можуть входити своїми доходами і видатками цільові бюджетні фонди, то *згідно з Бюджетною класифікацією доходи бюджету класифіковано за такими розділами:*

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) офіційні трансферти;
- 5) цільові фонди [45].

Наочно розділи Бюджетної класифікації доходів наведено на рис. 5.2.

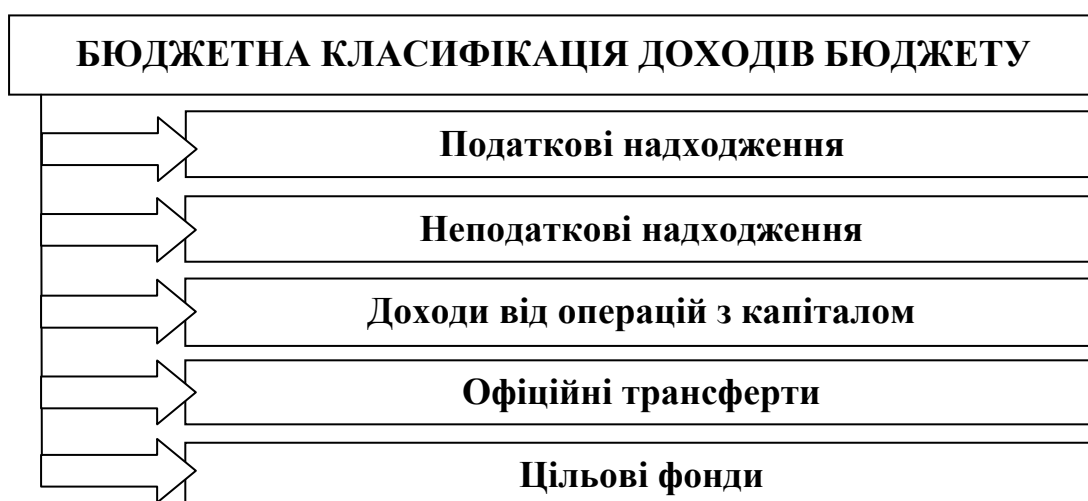

Рис. 5.2. Класифікація доходів бюджету згідно з Бюджетною класифікацією

1. ПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ – це встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов’язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов’язкові платежі) [2].

Принципи побудови податкової системи України, її склад, види податків і зборів визначено Податковим кодексом України, прийнятим Верховною Радою України 2 грудня 2010 р. [3].

Податкові надходження складають найбільшу частину доходів державного бюджету – 79 %. Така висока частка податкових надходжень означає, що основним наповнювачем бюджету як платник податків є

населення, які є кінцевими споживачами товарів і послуг. Дана ситуація притаманна країнам, що розвиваються, у яких малорозвинений малий і середній бізнес [68].

Податкові надходження (код – 10000000) згруповані залежно від джерела одержання податку у 9 груп (табл. 5.3).

Кожному виду доходів присвоюється код, який складається з 8 знаків:

- **перша цифра** – група доходів;
- **друга цифра** – номер підгрупи бюджетної класифікації;
- **третьа та четверта цифри** – розділ;
- **п'ята та шоста цифри** – параграф розділу (різновид надходження);
- **сьома та восьма цифри** – код виду бюджету (державний, міський, районний, селищний, сільський) для розподілу платежу між бюджетами

Таблиця 5.3

Податкові надходження

Найменування	Код
Податкові надходження	10000000
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості	11000000
Податки на власність	12000000
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	13000000
Внутрішні податки на товари та послуги	14000000
Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	15000000
Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів	16000000
Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси	17000000
Місцеві податки і збори	18000000
Інші податки та збори	19000000

1. Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості включають:

- 1.1 Податок на доходи фізичних осіб.
- 1.2 Військовий збір.
- 1.3 Субвенція з державного бюджету міському бюджету міста Києва на виконання функцій столиці.
- 1.4 Податок на прибуток підприємств.

2 Податки на власність. До них належать:

- 2.1 Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів.
- 2.2 Податок з власників водних транспортних засобів.

3 Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів. Ця група податкових надходжень об'єднує:

- Рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів.
- Рентну плату за спеціальне використання води.
- Рентна плату за користування надрами.
- Рентну плату за користування радіочастотним ресурсом України.
- Плату за використання інших природних ресурсів.
- Плату за використання диких тварин.
- Плату за використання рибних та інших водних ресурсів.
- Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати платежів за використання інших природних ресурсів.

4 Внутрішні податки на товари та послуги:

4.1 Податок на додану вартість.

4.2 Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції).

4.3 Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції).

4.4 Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів

4.5 Податки на окремі категорії послуг.

5 Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції. Сюди входять:

5.1 Ввізне мито:

- Мито на товари, що ввозяться суб'єктами підприємницької діяльності.
- Мито на товари, які ввозяться (пересилаються) громадянами.
- Інші збори з імпорту.
- Мито на нафтопродукти, транспортні засоби та шини до них, що ввозяться суб'єктами підприємницької діяльності та громадянами.

– Спеціальне мито.

– Антидемпінгове мито.

– Компенсаційне мито.

– Додатковий імпортний збір.

5.2 Вивізне мито:

- Мито на товари, що вивозяться суб'єктами підприємницької діяльності.
- Мито на товари, які вивозяться (пересилаються) громадянами.
- Надходження від реалізації валютних коштів, одержаних у результаті проведення операцій за державним контрактом.

6 Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів.

До цієї групи відносяться місцеві податки і збори, що діяли до 1 січня 2011 р. та були скасовані у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України.

7 Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси:

7.1 Рентна плата:

- Рентна плата за вуглеводні, що нарахована до 1 січня 2013 року та рентна плата за транспортування (за нафту, природний газ, газовий конденсат, що

видобуваються в Україні, та надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати рентної плати за нафту та природний газ, що видобуваються в Україні).

– Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами природного газу територією України.

– Рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України.

– Рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України.

– Податкова заборгованість з рентної плати за транзитне транспортування трубопроводами природного газу територією України.

7.2 Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

7.3 Збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

7.4 Надходження нарахованих і не сплачених зобов'язань Державного підприємства «Енергоринок» перед державним бюджетом по збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію за минулі роки.

8 Місцеві податки і збори:

1. Податок на майно:

1.1. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

1.2. Транспортний податок.

1.3. Плата за землю (земельний податок та орендна плата за користування земельними ділянками, що перебувають у комунальній або державній власності).

2. Єдиний податок.

3. Збір за місця для паркування транспортних засобів.

4. Туристичний збір.

5. Збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, що справлявся до 1 січня 2015 року.

9 Інші податки та збори об'єднують:

– Екологічний податок.

– Збір за забруднення навколишнього природного середовища.

– Збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, нарахований до 1 січня 2015 року

– Податки та збори, не віднесені до інших категорій (кошти, сплачені в рахунок погашення податкового боргу).

– Кошти, сплачені в рахунок погашення податкового боргу, зокрема за податками і зборами (обов'язковими платежами), які справлялися до 1 січня 2011 року.

2. НЕПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ (код – 20000000) – платежі неподаткового характеру у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, а також адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності та ін. [2].

Неподаткові надходження становлять значний відсоток у доходах бюджету (20-30 %). Це пояснюється спробою держави вирішити фіскальні проблеми в умовах фінансової кризи не за рахунок збільшення податків, а за рахунок введення нових неподаткових зборів і платежів. В умовах стабільної економіки неподаткові надходження не мають великого значення й становлять, як правило, не більше 5 % доходів бюджету.

Залежно від методів їхньої мобілізації вони об'єднуються у 4 групи, наведених нижче у табл. 5.4.

Таблиця 5.4

Неподаткові надходження

Найменування	Код
Неподаткові надходження	20000000
Доходи від власності та підприємницької діяльності	21000000
Плата за надання адміністративних послуг	22000000
Інші неподаткові надходження	24000000
Власні надходження бюджетних установ	25000000

2.1 До доходів від власності та підприємницької діяльності відносяться:

1. Частина чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до відповідного бюджету, та дивіденди (доход), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна або комунальна власність:

2. Кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України» [22].

3. Відрахування коштів, отриманих від проведення державних грошових лотерей.

4. Плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного бюджету.

5. Плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів.

6. Інші надходження:

– Платежі, пов'язані з перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, відповідно до укладеної міжурядової угоди.

– Платежі, пов'язані з виконанням Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про участь РФ в розвитку соціально-економічної сфери міста Севастополя та інших населених пунктів, в яких дислокуються військові формування Чорноморського флоту РФ на території України.

– Суми, стягнені з винних осіб, за шкоду, заподіяну державі, підприємству, установі, організації.

– Перерахування підприємцями частки вартості виготовленої нестандартної продукції з дозволу на тимчасове відхилення від вимог відповідних

стандартів щодо якості продукції, виданого Державним комітетом України по стандартизації, метрології і сертифікації.

- Суми, стягнені з винних осіб за порушення правил пожежної безпеки.
- Штрафні санкції за порушення законодавства про патентування, за порушення норм регулювання обігу готівки та про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг.
- Пеня за порушення термінів розрахунків у сфері зовнішньоекономічної діяльності, за невиконання зобов'язань та штрафні санкції за порушення вимог валютного законодавства.
- Адміністративні штрафи та інші санкції.
- Надходження коштів від сплати інвалідами часткової вартості автомобілів та коштів від реалізації автомобілів, повернутих інвалідами.
- Надходження від реалізації автомобілів, засобів наземного, водного та повітряного транспорту, сільськогосподарської техніки, обладнання та устаткування, що перебувають на балансі органів державної влади та інших державних органів, утворених органами державної влади підприємств, установ та організацій, які використовують кошти державного бюджету.

7. Кошти від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або кошти у вигляді грошового еквівалента такої державної частини продукції»

8. Надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва.

2.2 До плати за надання адміністративних послуг належать:

1. Плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, виконавчими органами місцевих рад і місцевими органами виконавчої влади.

2. Плата за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

3. Збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів.

4. Плата за виділення номерного ресурсу.

5. Плата за державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання (реєстраційний збір).

6. Плата за оформлення посвідчення закордонного українця.

7. Плата за надання інших адміністративних послуг:

– Адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

– Плата за надання відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, за одержання інформації з інших державних реєстрів.

– Плата за оприлюднення повідомлення на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції.

– Плата за скорочення термінів надання послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державної реєстрації

юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, а також плата за надання інших платних послуг, пов'язаних з державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень і державною реєстрацією юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

8. Плата за утримання дітей у школах-інтернатах.

9. Судовий збір.

10. Надходження від оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах.

11. Кошти, отримані за вчинення консульських дій.

12. Виконавчий збір.

13. Надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном.

14. Державне мито.

15. Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України

16. Орендна плата за водні об'єкти (їх частини), що надаються в користування на умовах оренди Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, районними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, місцевими радами

17. Портовий (адміністративний) збір.

18. Інші адміністративні збори та платежі, зокрема плата за проїзд автомобільними дорогами транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, вагові або габаритні параметри яких перевищують нормативні.

19. Плата за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них.

2.3 До інших неподаткових надходжень відносяться:

1. Кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду.

2. Надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності.

3. Кошти від реалізації надлишкової космічної техніки військового та подвійного призначення.

4. Кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого військового майна Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів та інших державних органів.

5. Інші надходження:

– Відрахування від суми коштів, витрачених на рекламу тютюнових виробів та/або алкогольних напоїв у межах України.

– Надходження коштів з рахунків виборчих фондів.

– Нез'ясовані надходження.

– Надходження від збору за проведення гастрольних заходів.

– Надходження до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях.

– Інші надходження до фондів охорони навколишнього природного середовища.

6. Плата за подання скарги до органу оскарження відповідно до статті 18 Закону України «Про здійснення державних закупівель».

7. Кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам, у випадках, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель».

8. Кошти, отримані від учасника - переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику – переможцю.

9. Грошові стягнення за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності.

10. Доходи від операцій з кредитування та надання гарантій.

11. Збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження

12. Збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, зокрема збір з операцій з купівлі іноземної валюти в готівковій формі, збір при поданні ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування державним пробірним клеймом до казенних підприємств пробірного контролю, збір під час набуття права власності на легкові автомобілі, збір з операцій придбання (купівлі-продажу) нерухомого майна, збір з користування та надання послуг стільникового рухомого зв'язку.

13. Концесійні платежі.

14. Надходження коштів пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту.

2.4 До власних надходжень бюджетних установ належать:

1. Надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством:

– Плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю.

– Надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності.

– Плата за оренду майна бюджетних установ.

– Надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна).

2. Інші джерела власних надходжень бюджетних установ:

– Благодійні внески, гранти та дарунки.

– Кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів.

– Кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів.

– Кошти, отримані від реалізації майнових прав на фільми, вихідні матеріали фільмів та фільмокопій, створені за бюджетні кошти як за державним замовленням, так і на умовах фінансової підтримки.

3. ДОХОДИ ВІД ОПЕРАЦІЙ З КАПІТАЛОМ – це доходи бюджету у вигляді надходжень від продажу основного капіталу (від реалізації безгосподарного майна, валютних цінностей, скарбів та ін.), державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів.

Доходи від операцій з капіталом (код – 30000000) включають 4 групи надходжень (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Доходи від операцій з капіталом

Найменування	Код
<i>Доходи від операцій з капіталом</i>	30000000
Надходження від продажу основного капіталу	31000000
Надходження від реалізації державних запасів товарів	32000000
Кошти від продажу землі і нематеріальних активів	33000000
Податки на фінансові операції та операції з капіталом	34000000

3.1 Надходження від продажу основного капіталу включають:

1. Кошти від реалізації скарбів, які є пам'ятками історії та культури, майна, одержаного державою або територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, безхазяйного майна, знахідок, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі.

2. Надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

3. Кошти від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим та майна, що перебуває в комунальній власності.

3.2 Надходження від реалізації державних запасів товарів складаються з таких видів надходжень:

1. Надходження від реалізації матеріальних цінностей державного резерву.

2. Надходження від реалізації розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву.

3.3 Кошти від продажу землі і нематеріальних активів включають:

1. Кошти від продажу землі.

2. Надходження від продажу нематеріальних активів.

Продаж землі здійснюється відповідно до Земельного кодексу України. Передбачається 10 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогоспо-дарського призначення зараховувати до державного бюджету, а 90 % – до відповідних бюджетів АР Крим, областей, міст Києва і Севастополя;

3.4 Податки на фінансові операції та операції з капіталом.

В Україні з 2015 р. запроваджено оподаткування доходів по депозитах за ставкою 20 % [3].

4. ОФІЦІЙНІ ТРАНСФЕРТИ також є складовою доходів бюджету (код – 40000000).

ТРАНСФЕРТИ – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі [2].

Бюджетною класифікацією передбачені трансферти одержані з різних джерел, як внутрішніх, так і зовнішніх (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Офіційні трансферти

Найменування	Код
Офіційні трансферти	40000000
Від органів державного управління	41000000
Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	42000000

Офіційні трансферти розподілено на дві складові:

4.1 Кошти від органів державного управління поділяються на:

- кошти, що надходять з інших бюджетів;
- дотації;
- субвенції.

4.2 Трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій, які включають:

- кошти, отримані від секретаріату ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ або іншої міжнародної організації за участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;
- гранти (дарунки), що надійшли до бюджетів усіх рівнів;
- надходження в рамках програм допомоги Європейського Союзу;
- надходження в рамках програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу;
- інша допомога, надана Європейським Союзом.

5. ЦІЛЬОВІ ФОНДИ.

Складовою доходів бюджету (у разі їх включення до складу бюджету) є також державні цільові фонди (код – 50000000).

Існування ЦІЛЬОВИХ ФОНДІВ пов'язано з вирішенням певних соціально-економічних завдань шляхом формування більш мобільної ресурсної бази, оскільки використання цих фінансових коштів не потребує затвердження законодавчими органами влади. Рішення про фінансування тих чи інших заходів приймається правлінням фонду.

Склад цільових фондів державного бюджету періодично змінюється. На цей процес впливає низка факторів, а саме:

- загальнодержавна соціально-економічна та бюджетна політики держави;
- політичні інтереси органів влади та управління;
- політика уряду у відповідному періоді;
- залежність від інтересів міжнародних фінансово-кредитних організацій;
- темпи економічного зростання чи спаду виробництва у країні та ін.

Наприклад, на початку 90-х років до державних цільових фондів належав Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення. Але потім його було виведено зі складу бюджетних фондів, оскільки ці заходи стали фінансуватися за рахунок бюджету.

У 2000 р. всі державні цільові фонди соціального страхування, крім Пенсійного, знаходились у централізованому фонді держави з метою поповнення його доходів та балансування видатками. З 2001 р. соціальні позабюджетні фонди функціонують як самостійні фінансові інститути і не включаються до складу Державного бюджету України.

Відповідно до змін, що відбулися у Бюджетній класифікації в 2011 р., всі фонди загальнодержавного соціального страхування втратили статус бюджетних. А ось, наприклад, Фонд соціального захисту інвалідів завжди залишався бюджетним фондом.

Перелік державних цільових фондів відповідно до наказу Міністерства фінансів України № 11 від 14 січня 2011 р., згідно зі змінами, внесеними до Бюджетної класифікації наказами Міністерства фінансів України № 1290 від 31 грудня 2014 р. та № 6 від 19 січня 2015 р. [45] наведено у табл. 5.7.

Таблиця 5.7

Цільові фонди

	Найменування	Код
	Цільові фонди	50000000
1	Надходження до Фонду соціального захисту інвалідів	50070000
2	Надходження до цільового фонду для забезпечення оборони і безпеки держави	50080000
3	Конфісковані кошти та кошти від реалізації конфіскованого майна, які були привласнені корупційними методами	50080100
4	Інші фонди	50100000
5	Цільові фонди, утворені Верховною Радою АР Крим, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади	50110000

На основі вищенаведеного можна відзначити важливість проблеми нарощування доходів бюджету з метою досягнення збалансованого виконання конституційних зобов'язань держави.

Покращити дану ситуацію, пов'язану з недосконалістю фіскальної політики у формуванні доходів державного бюджету, за рахунок як податкових, так і неподаткових надходжень, можливо шляхом її реформування, у тому числі через удосконалення Податкового кодексу.

Система наповнення дохідної частини Державного бюджету України передбачає використання таких методів:

1) *фінансові методи* – це законодавчо закріплений обов'язковий, примусовий або добровільний перерозподіл ВВП на користь держави з боку юридичних і фізичних осіб у вигляді нормованих відрахувань (наприклад, податки, збори, фінансові нормативи і т. ін.);

2) *нефінансові методи* – це законодавчо закріплене обов'язкове вилучення грошових коштів юридичних і фізичних осіб на користь держави у вигляді адміністративного примусу (пеня, штрафи, неустойки тощо).

У процесі формування дохідної частини бюджету обидві групи методів залучення коштів використовуються одночасно у поєднанні.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1 Дайте визначення доходів бюджету та назвіть за якими ознаками класифікують доходи бюджету?

2 Назвіть нормативно-законодавчі акти, що визначають склад доходів державного бюджету.

3 Охарактеризуйте склад доходів державного бюджету.

4 Які види доходів відносять до складу доходів загального фонду державного бюджету?

5 Які доходи належать до доходів спеціального фонду державного бюджету?

6 За якими ознаками класифікують доходи державного бюджету?

7 Які надходження відносять до податкових?

8 Дайте визначення економічної сутності податків та охарактеризуйте їх склад.

9 Що включається до складу неподаткових надходжень?

10 За якими ознаками можна згрупувати неподаткові надходження?

11 Охарактеризуйте склад доходів від операцій з капіталом?

12 За рахунок яких надходжень формуються державні цільові фонди?

13 Охарактеризуйте склад Бюджетної класифікації доходів бюджету.

14 Які існують методи мобілізації надходжень до бюджету?

СИСТЕМА ВИДАТКІВ ТА КРЕДИТУВАННЯ БЮДЖЕТУ

6.1 Сутність, структура та класифікація видатків бюджету

Видатки та кредитування Державного бюджету України включають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією бюджетних програм та заходів.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ – це кошти, які спрямовуються на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом.

До видатків бюджету не належать:

- погашення боргу;
- надання кредитів з бюджету;
- розміщення бюджетних коштів на депозитах;
- придбання цінних паперів;
- повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування [2].

Відповідно до Бюджетного кодексу (ст. 82) **видатки на здійснення повноважень**, що виконуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, поділяються на 3 групи:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню – здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України;

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України;

3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України [2].

Видатки на забезпечення конституційного ладу держави здійснюються лише за рахунок коштів Державного бюджету України. Інші видатки здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України.

Відповідальність за здійснення видатків за рахунок коштів державного бюджету покладається на відповідні органи державної влади.

Відповідальність за здійснення видатків за рахунок місцевих бюджетів і трансфертів покладається на Раду міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад, міських, селищних, сільських голів (якщо відповідні виконавчі органи не створені).

На різноманітність видів бюджетних видатків впливають такі **фактори**:

- природа та функції держави;
- адміністративно-територіальним устрій держави;
- рівень соціально-економічного розвитку країни;
- розгалуженість зв'язків бюджету з економікою;
- види та форми надання бюджетних коштів (бюджетні асигнування, дотації, субвенції, субсидії тощо);
- норми надання бюджетних коштів і т. ін.

Поєднання цих чинників породжує ту або іншу систему видатків бюджету будь-якої держави на певному етапі соціально-економічного розвитку.

ВИТРАТИ БЮДЖЕТУ – це видатки бюджету, а також надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів [2].

Видатки державного бюджету регламентуються відповідними законами та нормативними актами – Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України, законом про Державний бюджет України та іншими юридичними актами органів влади.

Розподіл видатків бюджету базується на таких **принципах**:

- плановість;
- безповоротність виділених державних ресурсів;
- безоплатність;
- дотримання режиму економії;
- контроль за їх використанням.

Плановість являє собою визначення оптимального розподілу видатків за окремими групами видатків й галузями відповідно до затвердженого бюджету.

Цільове спрямування коштів означає, що державні видатки здійснюються виключно за цільовим призначенням відповідно до напрямів витрачання, передбачених у бюджеті.

Основними цільовими напрямками державних витрат у комерційній сфері діяльності є капітальні вкладення і фінансування оборотного капіталу, а в некомерційній – заробітна плата, витрати на поточне утримування, капітальні вкладення та ін.

Виходячи з економічної політики та наявних ресурсів держава визначає:

- пріоритетність тих або інших потреб;
- регламентує порядок їх задоволення.

Принцип безповоротності витрачання державних ресурсів означає, що кошти, використані на фінансування економіки, соціальні та інші цілі, не потребують обов'язкового їх відшкодування.

Безоплатність означає, що виділення бюджетних коштів проводиться без сплати державі яких-небудь прибутків у вигляді процентів або інших видів оплати асигнувань.

Досягненню найбільшої результативності в процесі здійснення державних витрат відповідає такий принцип їх організації, як **дотримання режиму економії**. Він може бути охарактеризований як система форм і методів послідовної мінімізації витрат відносно кінцевого результату. Цей принцип не завжди пов'язаний зі скороченням витрат, але обов'язково передбачає найбільш доцільне їх здійснення.

Контроль спрямований на боротьбу з безгосподарністю і марнотратством, на дотримання законності та вимог фінансової дисципліни при витрачання коштів.

Видаткову частину Державного бюджету України (як і дохідну) поділяють на дві складові:

- видатки загального фонду;
- видатки спеціального фонду.

Видатки загального фонду фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету та не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Видатки спеціального фонду фінансують за рахунок цільових фондів, які виділені під конкретну ціль.

Видатки державного бюджету складаються з різновидів, зображених на рис. 6.1.

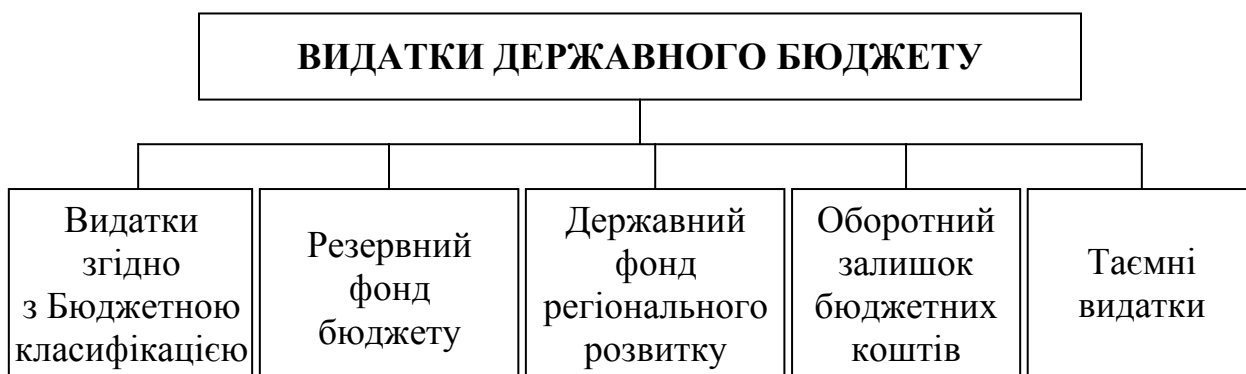

Рис. 6.1. Склад видатків державного бюджету

У Державному бюджеті України обов'язково передбачається **резервний фонд**. Він формується для здійснення непередбачених витрат, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає Верховна Рада АР Крим або відповідна місцева рада.

Резервний фонд бюджету не може перевищувати 1 % обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету. Загальна сума резервного фонду визначається щорічно.

Кошти з резервного фонду надаються на фінансування:

- 1) заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального характеру;
- 2) заходів, пов'язаних із запобіганням виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, на основі даних моніторингу, експертизи, досліджень та прогнозів щодо можливого перебігу подій з метою недопущення їх переростання у надзвичайну ситуацію техногенного та природного характеру або пом'якшення її можливих наслідків;
- 3) заходів, пов'язаних із підготовкою та проведенням позачергових виборів народних депутатів України;
- 4) інших, непередбачених заходів, які не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час затвердження обсягу Державного резервного фонду.

Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

За витрачанням коштів з резервного фонду здійснюється жорсткий контроль, що пов'язано з обмеженістю коштів, які знаходяться у розпорядженні держави і місцевих органів влади та управління. Кабінет Міністрів України (Рада міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних місцевих рад) **щомісячно звітують про витрачання коштів резервного фонду відповідного бюджету** перед Верховною Радою України (Верховною Радою АР Крим та відповідною місцевою радою) з обґрунтуванням їх необхідності, економічності та ефективності.

У складі загального фонду державного бюджету також створюється **ДЕРЖАВНИЙ ФОНД РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ** [2].

При складанні проекту Державного бюджету України та прогнозу державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди Державний фонд регіонального розвитку передбачається в обсязі **не менше 1 % прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України** на відповідний бюджетний період.

Кошти фонду спрямовуються на виконання:

- інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку (у тому числі проектів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів;
- створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку [38] та відповідних стратегіях розвитку регіонів.

Розподіл коштів Державного фонду регіонального розвитку за адміністративно-територіальними одиницями та інвестиційними програмами і проектами регіонального розвитку затверджується Кабінетом Міністрів за погодженням з Комітетом Верховної Ради з питань бюджету **у тримісячний строк із дня набрання чинності законом про Державний бюджет України.**

ОБОРОТНИЙ ЗАЛИШОК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка утворюється для покриття тимчасових касових розривів (*не більше 2 % від суми планових видатків загального фонду бюджету*, який затверджується у законі про Державний бюджет України або рішенні про місцевий бюджет) [2].

ТИМЧАСОВИЙ КАСОВИЙ РОЗРИВ – це неспівпадіння у часі надходження коштів до дохідної частини бюджету з термінами фінансування запланованих заходів, що викликає тимчасову відсутність грошових коштів на рахунках бюджету. Це протиріччя й вирішується за допомогою створеного резерву, що забезпечує безперебійність фінансування.

З часом, коли кошти надійдуть до бюджету, треба повернути взяті з оборотної каси гроші. На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережений у встановленому розмірі.

Перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду становить **ВІЛЬНИЙ ЗАЛИШОК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ**, який використовується на здійснення витрат бюджету згідно із законом про Державний бюджет України та/або змінами до нього (змінами до рішення про місцевий бюджет) [2].

ТАЄМНІ ВИДАТКИ – це видатки, передбачені на діяльність органів державної влади в інтересах національної безпеки.

До державного бюджету таємні видатки включаються без деталізації. Вони є державною таємницею. Контроль за їх проведенням здійснюється вищими органами державної влади, а звіти розглядаються Верховною Радою України на закритому засіданні [2].

ЗАХИЩЕНИМИ СТАТТЯМИ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ визначаються статті видатків Державного бюджету України, обсяг яких не може змінюватись при проведенні скорочення затверджених бюджетних призначень та не підлягає секвеструванню.

Перелік захищених статей Державного бюджету України визначається законом про Державний бюджет України. Наприклад, захищеними статтями є такі статті економічної класифікації, як заробітна плата, придбання медикаментів тощо.

Таким чином, видатки бюджету є важливою розподільчою категорією, які визначають фінансову модель держави в частині державних витрат, забезпечують розвиток економіки та суспільства в цілому.

Різноманітність конкретних видів бюджетних витрат зумовлюється багатьма факторами. Це, зокрема:

- природа і функції держави;
- рівень соціально-економічного розвитку суспільства;
- розгалуженість зв'язків бюджету з реальним сектором економіки;
- рівень розвитку економічних відносин;
- форми надання бюджетних коштів тощо.

Поєднання усіх факторів безпосередньо впливає на формування такої системи видатків бюджету, яка у найбільшій мірі відповідає завданням соціально-економічного розвитку суспільства.

На формування видатків бюджету в Україні у сучасних умовах впливають такі фактори, як:

1. Економічна криза, яка сприяє зростанню видатків на соціальний захист населення, фінансову підтримку державного сектора від банкрутства та ін.

2. Зростання монетизованого державного боргу, який визначає зростання видатків на покриття державного боргу, виштовк інвестицій зі сфери виробництва.

3. Зростання немонетизованого державного боргу тягне за собою виділення коштів на покриття заборгованості, яка склалася у попередні роки із заробітної платі робітників бюджетних установ, стипендіях та інших соціальних виплатах.

4. Дефіцит бюджетів усіх рівнів.

5. Залучення зовнішніх ресурсів для покриття бюджетного дефіциту, що призводить до зростання платежів за відсотками по державних цінних паперах.

Основним завданням політики бюджетних видатків стало подальше поєднання соціальної спрямованості щодо підвищення життєвого рівня населення з одночасним забезпеченням економічного зростання держави.

Видатки бюджету є складною економічною категорією, яка потребує класифікації. У Бюджетній класифікації, яку було запроваджено з 1 січня 1998 р. класифікація видатків бюджету здійснювалася за трьома основними видами діяльності держави:

- функціями держави (функціональна класифікація);
- економічною характеристикою операцій (економічна класифікація);
- головними розпорядниками коштів бюджету (відомча класифікація).

У Бюджетному кодексі, прийнятому у 2001 р., видатки бюджету вже було класифіковано за чотирма ознаками: додалася програмна класифікація видатків, яка здійснювала розподіл коштів за бюджетними програмами. У 2004 р. з метою удосконалення бюджетного процесу наказом Міністерства фінансів № 507 від 5 серпня було внесено зміни до Бюджетної класифікації видатків і вона набула сьогоденного вигляду (рис. 6.2).

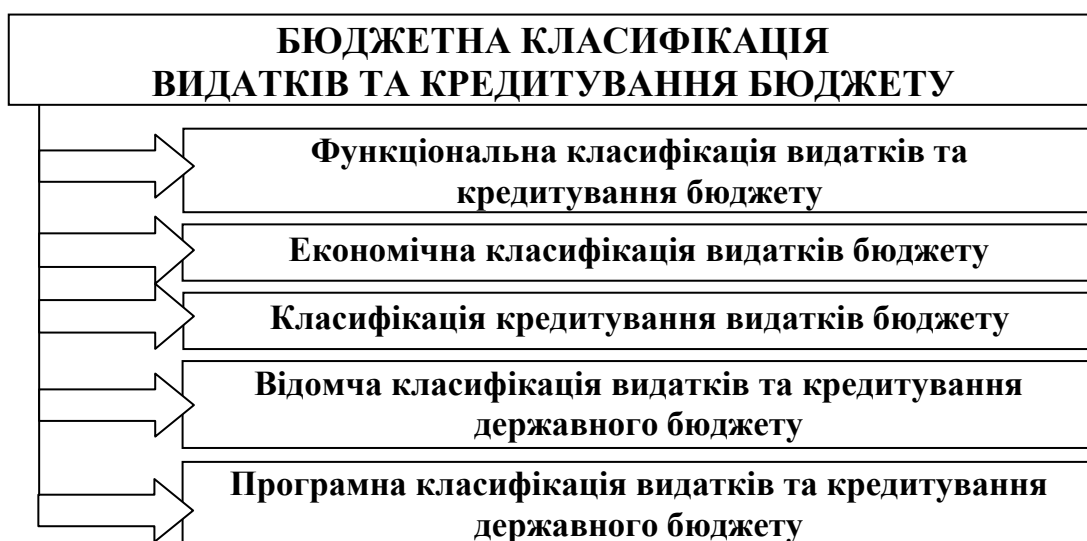

Рис. 6.2. Бюджетна класифікація видатків та кредитування бюджету

Подальші зміни Бюджетної класифікації завжди торкалися внутрішнього змісту її підрозділів. Зокрема, зміни у 2011 р., стосувалися деяких видів надходжень, що обліковувалася в неподаткових надходженнях, їх було перенесено до податкових (рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси тощо) [45]. Останні зміни внесено наказом Міністерства фінансів України № 6 від 19 січня 2015 р.

1 ФУНКЦІОНАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ ТА КРЕДИТУВАННЯ БЮДЖЕТУ

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету побудована згідно з основними функціями держави, які умовно можна поділити на 4 групи.

До першої групи відносять державні видатки на послуги загальнодержавного значення: державне управління, судова влада, фінансова та фіскальна діяльність, зовнішньополітична діяльність, фундаментальні дослідження, оборона, громадський порядок та безпеку держави та ін.

До другої групи видатків відносять видатки на суспільні послуги, які надаються державою (освіта, охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток).

До третьої групи видатків відносять видатки, пов'язані з економічною діяльністю держави, зокрема видатки, пов'язані з економічним розвитком галузей, торговельною та трудовою діяльністю, охороною навколишнього середовища, розвитком житлово-комунального господарства та ін.

До четвертої групи відносять видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету містить 10 підрозділів, кожний з яких має чотиризначний код (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету

Найменування	Код
Загальнодержавні функції	0100
Міжбюджетні трансферти	0180
Оборона	0200
Громадський порядок, безпека та судова влада	0300
Економічна діяльність	0400
Охорона навколишнього природного середовища	0500
Житлово-комунальне господарство	0600
Охорона здоров'я	0700
Духовний і фізичний розвиток	0800
Освіта	0900
Соціальний захист та соціальне забезпечення	1000

Згідно зі ст. 87 Бюджетного кодексу України **видатки державного бюджету, що відображаються у законі «Про Державний бюджет України»,** відповідно до функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету **спрямовані на фінансування таких заходів:**

1) державне управління: законодавчу владу, виконавчу владу, утримання апарату Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення, оплату послуг з підготовки наукових кадрів у наукових установах на умовах державного замовлення;

5) національну оборону (крім заходів та робіт з мобілізаційної підготовки місцевого значення);

6) правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій, (крім заходів) у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

7) забезпечення функціонування установ та закладів Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів, органів цивільного захисту, які перебувають у державній власності;

8) освіти:

а) загальну середню освіту: мистецькі (художні, музичні, хореографічні) загальноосвітні школи (школи-інтернати) державної власності; загальноосвітні школи соціальної реабілітації; ліцеї (гімназії)- інтернати з посиленою військово-фізичною підготовкою державної власності;

б) професійно-технічну освіту (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних навчальних закладах соціальної реабілітації та адаптації державної власності);

в) вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності);

г) післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах державного замовлення у навчальних закладах державної власності);

г) позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми;

д) інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій;

9) охорону здоров'я:

а) первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопротільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції);

б) спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки);

- в) санаторно-реабілітаційну допомогу;
- г) санітарно-епідеміологічний нагляд (санітарно-епідеміологічні станції, дезінфекційні станції, заходи боротьби з епідеміями);
- д) інші програми в галузі охорони здоров'я, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій;

10) соціальний захист та соціальне забезпечення:

- а) виплату пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського та старшинського складу строкової служби та членам їхніх сімей, пенсій військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, іншим особам, визначеним законом; сплату до Пенсійного фонду України страхових внесків за окремі категорії осіб; виплату доплат, надбавок, підвищень до пенсій, додаткових пенсій, пенсій за особливі заслуги перед Україною;
- б) державні програми соціальної допомоги;
- в) державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських;
- г) державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
- д) державну підтримку молодіжних громадських організацій;
- е) забезпечення функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації інвалідів і державних центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів;
- є) інші програми в галузі соціального захисту та соціального забезпечення, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій;
- ж) компенсацію дефіциту коштів Пенсійного фонду України для фінансування виплати пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування у зв'язку з перерахуванням страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

11) культуру і мистецтво:

- а) державні культурно-освітні програми (національні музеї, національні та державні бібліотеки, заповідники, міжнародні культурні зв'язки, державні культурно-освітні заходи, державна підтримка національних театрів, художніх колективів та їх дирекцій, концертних, національних та державних церковних організацій державної форми власності, культурно-мистецькі заходи національних творчих спілок);
- б) створення та розповсюдження національних фільмів;
- д) державну архівну справу та страховий фонд документації;

12) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидання, інформаційних агентств;

13) фізичну культуру і спорт:

- а) державні програми з розвитку фізичної культури і спорту (забезпечення діяльності національних збірних команд, проведення спортивних заходів державного і міжнародного рівня, підготовка і участь національних збірних команд у міжнародних змаганнях з олімпійських та неолімпійських видів спорту);
- б) державні програми з розвитку фізичної культури, спорту, фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів;

14) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

15) програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення;

16) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікації та інформатики;

17) державні інвестиційні програми (проекти);

18) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

19) створення та поповнення державних запасів і резервів;

20) обслуговування державного боргу;

21) проведення виборів та всеукраїнських референдумів;

22) інші програми, які мають виключно державне значення.

ЕКОНОМІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ

З 1 січня 2013 р. на всій території України діє нова економічна класифікація. Такий перехід дозволив наблизити її до міжнародних стандартів.

Структуру видатків бюджету за економічною класифікацією наведено у табл. 6.2.

Таблиця 6.2

Економічна класифікація видатків бюджету

Найменування	Код
Поточні видатки	2000
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	2100
Обслуговування боргових зобов'язань	2400
Поточні трансферти	2600
Соціальне забезпечення	2700
Інші поточні видатки	2800
Капітальні видатки	3000
Придбання основного капіталу	3100
Капітальні трансферти	3200
Нерозподілені видатки	9000

Розподіл видатків за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні, з точки зору впливу державних видатків на рух суспільного продукту та процес розширеного відтворення, базується на визначенні:

- поточних видатків;
- капітальних видатків (видатків розвитку).

ПОТОЧНІ ВИДАТКИ – видатки бюджетів, що спрямовуються на виконання бюджетних програм та які забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розробок, заходів та надання поточних трансфертів населенню і підприємствам (установам, організаціям).

Поточні видатки, як правило, відносяться до так званих захищених статей видатків.

Вони включають такі найменування видатків:

1. Оплата праці і нарахування на заробітну плату (заробітна плата, грошове забезпечення військовослужбовців, нарахування на оплату праці).

2. Використання товарів і послуг (предмети, матеріали, обладнання та інвентар, медикаменти та перев'язувальні матеріали, продукти харчування, оплата послуг (крім комунальних), видатки на відрядження, видатки та заходи спеціального призначення, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, дослідження і розробки, окремі заходи по реалізації державних (регіональних) програм).

3. Обслуговування боргових зобов'язань (внутрішніх і зовнішніх).

4. Поточні трансферти (субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям), трансферти органам державного управління інших рівнів, трансферти урядам зарубіжних країн та міжнародним організаціям).

СУБСИДІЇ – усі невідплатні поточні виплати підприємствам, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств.

ТРАНСФЕРТНІ ПЛАТЕЖІ – невідплатні і безповоротні платежі, які не є придбанням товарів чи послуг, наданням кредиту або виплатою непогашеного боргу.

Бюджетні установи не можуть отримувати трансфертні платежі.

5. Соціальне забезпечення (виплата пенсій і допомоги, стипендії, інші виплати населенню).

Соціальне забезпечення підпадає під категорію трансфертів населенню.

ТРАНСФЕРТИ НАСЕЛЕННЮ – поточні платежі фізичним особам або надання їм матеріальної допомоги у натуральному вигляді, які передбачені для збільшення їх доходу.

Трансферти населенню можуть надаватись як у готівковій формі, так і шляхом сплати рахунків. Подібні платежі можуть бути окремою добавкою до бюджету певної сім'ї чи особи або компенсуванням певних видів витрат, наприклад, на харчування, комунальні послуги, оплату проїзду тощо.

6. Інші поточні видатки.

КАПІТАЛЬНІ ВИДАТКИ – платежі з метою придбання необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо), стратегічних і надзвичайних запасів товарів, невідплатні платежі, що передаються одержувачам бюджетних коштів з метою придбання, модернізації, будівництва, розширення, реконструкції, реставрації тощо подібних активів, компенсації втрат, пов'язаних з руйнуванням чи пошкодженням необоротних активів.

До них відносяться:

1. Придбання основного капіталу (придбання обладнання і предметів довгострокового користування, капітальне будівництво (придбання), капітальний ремонт, реконструкція та реставрація, створення державних запасів і резервів, придбання землі та нематеріальних активів).

2. Капітальні трансферти (капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям), капітальні трансферти органам державного управління інших рівнів, капітальні трансферти урядам зарубіжних країн та міжнародним організаціям, капітальні трансферти населенню).

КАПІТАЛЬНІ ТРАНСФЕРТИ – це невідплатні, безповоротні платежі, які мають одноразовий і нерегулярний характер як для надавача (органів управління), і не ведуть до виникнення або погашення фінансових вимог.

Вони передбачені на придбання капітальних активів, компенсацію втрат, пов'язаних з пошкодженням основного капіталу, або збільшення капіталу одержувачів бюджетних коштів. До цієї категорії включаються також трансфертні платежі підприємствам для покриття збитків, акумульованих ними протягом ряду років або таких, які виникли в результаті надзвичайних обставин.

3 КЛАСИФІКАЦІЯ КРЕДИТУВАННЯ БЮДЖЕТУ

Класифікація кредитування бюджету систематизує кредитування бюджету за типом позичальника та поділяє операції з кредитування на надання кредитів з бюджету і повернення кредитів до бюджету. Хоча за своєю економічною суттю кредитування й не повинне відноситися до видатків бюджету, оскільки не є операцією з фінансування видатків, а має суто кредитну основу.

КРЕДИТУВАННЯ БЮДЖЕТУ (код 4000) – це операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету) [2].

Ці кошти обов'язково мають бути повернуті, оскільки вони є ресурсами бюджету, які можуть бути спрямовані як на подальше надання кредитів, так і на здійснення видатків.

Структуру видатків бюджету за класифікацією кредитування бюджету наведено у табл. 6.3.

Крім того, Бюджетним кодексом визначено, що до кредитів з бюджету також належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі.

До цієї категорії належать платежі бюджетів усіх рівнів, у результаті яких у них з'являються фінансові вимоги до позичальників, які передбачають обов'язкове повернення коштів, у тому числі резервного фонду державного та місцевих бюджетів, асигнування за якими відкриті на умовах повернення.

Класифікація кредитування бюджету

Найменування	Код
КРЕДИТУВАННЯ	4000
Внутрішнє кредитування	4100
Надання внутрішніх кредитів	4110
Надання кредитів органам державного управління інших рівнів	4111
Надання кредитів підприємствам, установам, організаціям	4112
Надання інших внутрішніх кредитів	4113
Повернення внутрішніх кредитів	4120
Повернення кредитів органами державного управліннями інших рівнів	4121
Повернення кредитів підприємствами, установами, організаціями	4122
Повернення інших внутрішніх кредитів	4123
Зовнішнє кредитування	4200
Надання зовнішніх кредитів	4210
Повернення зовнішніх кредитів	4220

Метою таких платежів є проведення економічної політики, а не управління ліквідністю або отримання прибутків.

4 ВІДОМЧА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ ТА КРЕДИТУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Відомча класифікація видатків та кредитування державного бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів по Державному бюджету України, які визначаються відповідно до Бюджетного кодексу та затверджуються законом «Про Державний бюджет України» шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет.

Такий підхід дозволяє побудувати чітку структуру системи державного управління та поліпшити розподіл, контроль та аналіз видатків та кредитування у розрізі органів виконавчої влади.

Перелік окремих головних розпорядників коштів, які фінансуються з державного бюджету наведено у табл. 6.5.

Кожному розпорядникові згідно відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету привласнений тризначний код.

На основі відомчої класифікації видатків та кредитування бюджету Державна казначейська служба України складає та веде єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів.

**Перелік окремих головних розпорядників коштів,
які фінансуються з Державного бюджету України**

Найменування	Код
Апарат Верховної Ради України	011
Конституційний Суд України	080
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	120
Міністерство освіти і науки України	220
Державна фіскальна служба України	330
Міністерство фінансів України	350
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг	550
Антимонопольний комітет України	601
Рахункова палата	651
Національна академія наук України	654
Центральна виборча комісія	673
Вінницька обласна державна адміністрація	772
Дніпропетровська обласна державна адміністрація	774
Київська обласна державна адміністрація	780
Харківська обласна державна адміністрація	790

5 ПРОГРАМНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ ТА КРЕДИТУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету використовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом і передбачає розподіл бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів за бюджетними програмами.

БЮДЖЕТНА ПРОГРАМА – це сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій [2].

Планування видатків із застосуванням програмно-цільового методу передбачає розробку, аналіз і вибір програм на стадії стратегічного планування. Цю роботу проводить головний розпорядник коштів, який у період формування бюджетного запиту і підготовки пропозицій до проекту бюджету обґрунтовує включення відповідної програми на наступний бюджетний рік.

Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету має структуру кодування, представлену у табл. 6.6.

Структура кодування програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету

Група	1	2	3	4	Пояснення
Знаки	XXX	X	XX	X	
	XXX	0	00	0	<i>Головний розпорядник</i> (код відомчої класифікації видатків та кредитування державного бюджету)
	XXX	X	00	0	<i>Відповідальний виконавець у системі головного розпорядника</i>
	XXX	X	XX	0	<i>Бюджетна програма</i> в межах одного відповідального виконавця
	XXX	X	XX	0	<i>Напрямок діяльності</i> в одній бюджетній програмі

Код програмної класифікації містить 7 цифрових знаків, які об'єднані у чотири групи:

- **перші три цифри** – головний розпорядник коштів (відповідає коду відомчої класифікації видатків державного бюджету).
- **четверта цифра** – відповідальний виконавець у системі головного розпорядника коштів.

Якщо головний розпорядник є відповідальним виконавцем бюджетної програми, виконання якої забезпечується його апаратом, четвертим знаком коду визначається цифра «1», щодо всіх інших відповідальних виконавців застосовуються цифри від «2» до «9».

- **п'ята та шоста цифри** – бюджетна програма в межах одного відповідального виконавця.

Якщо бюджетна програма пов'язана з функціонуванням апаратів органів державної влади (в основному це коди діючої функціональної класифікації розділу «Державне управління»), п'ятий та шостий знаки коду визначаються цифрами «01», всі інші – «02», «03», «04» і далі в межах одного відповідального виконавця бюджетної програми.

Для відстеження бюджетних програм п'ятій цифрі коду присвоюються номери:

- «6» – для усіх бюджетних програм на реалізацію інвестиційних проектів (проектів), що реалізуються за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій;
- «7» – для усіх бюджетних програм, видатки або кредитування за якими здійснюється за рахунок коштів резервного фонду;
- «8» – для усіх бюджетних програм, що складають капітальні вкладення;
- **сьома цифра** – напрям діяльності в конкретній бюджетній програмі. Код визначається цифрами від «1» до «9». На сьогодні цю частину передбачається не застосовувати з метою спрощення системи і апробування її на практиці (тому в даний час на цьому місці стоїть цифра «0»).

Обов'язкова умова програмної класифікації – прив'язка її коду до відповідного коду функціональної класифікації. Це дає можливість згрупувати показники бюджетних програм за функціями.

На відміну від функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету, що визначає загальну категорію видатків, кожна програма має чітко визначені цілі.

6.2 Бюджетне фінансування: принципи, форми та методи організації

Держава і органи місцевого самоврядування основні витрати на виконання своїх функцій покривають за рахунок Державного бюджету України і відповідних місцевих бюджетів. Таке фінансування отримало найменування бюджетного.

БЮДЖЕТНЕ ФІНАНСУВАННЯ – це безповоротне і безоплатне надання коштів з державного і місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій і функцій органів місцевого самоврядування, а також забезпечення діяльності мережі установ та організацій бюджетної сфери, яке здійснюється з дотриманням режиму економії на основі постійного контролю.

Бюджетне фінансування може мати прямий і непрямий (опосередкований) характер. **Прямий характер** має формування доходів конкретних одержувачів бюджетних асигнувань – розпорядників бюджетних коштів; **опосередкований характер** – фінансування споживачів суспільних благ, які забезпечуються за рахунок бюджету.

Суб'єктами фінансування є державні органи, підприємства, установи і організації державної та комунальної форм власності.

Джерелами фінансування видатків є оптимальне поєднання власних, запозичених і бюджетних коштів для покриття витрат.

Складовими елементами бюджетного фінансування, які впливають на результативність її функціонування, виступають принципи, форми і методи.

Важливу роль в організації ефективної системи бюджетного фінансування відіграють передусім загальні **принципи фінансування**, до яких належать:

1. Отримання максимального ефекту при мінімумі витрат. При проведенні фінансування обов'язково повинен досягатися певний соціально значущий ефект від використання виділених коштів при мінімальних витратах фінансових, матеріальних і трудових ресурсів. Цей принцип є дуже важливим при постійній нестачі коштів на фінансування першочергових заходів.

2. Цільовий характер використання бюджетних асигнувань. Юридичні особи отримують кошти з бюджету тільки на основі затвердженого бюджету на заздалегідь визначені цілі. Дотримання цього принципу перешкоджає неефективному використанню бюджетних асигнувань.

3. Надання бюджетних коштів в міру виконання виробничих та інших показників і з урахуванням використання раніше здійснених асигнувань, що дозволяє фінансовим органам здійснювати ефективний контроль за діяльністю підприємств, організацій та установ.

4. **Безповоротність бюджетних асигнувань.** Надання коштів без умови їх обов'язкового повернення до державного бюджету.

5. **Безоплатність бюджетних асигнувань.** Виділення бюджетних коштів без сплати державі процентів або інших видів оплати асигнувань.

6. **Дотримання фінансової та бюджетної дисципліни.** Недопущення та запобігання прояву порушень фінансової та бюджетної дисципліни шляхом виконання вимог нормативно-правових документів на основі яких здійснюється фінансова діяльність.

7. **Дотримання режиму економії і здійснення постійного контролю за використанням виділених коштів.** Фінансування державних витрат здійснюється на підставі режиму жорсткої економії всіх видів ресурсів, що особливо важливо в умовах дефіцитності бюджету.

У практиці бюджетних асигнувань використовуються **дві форми бюджетного фінансування:**

1) **фінансування за системою «нетто-бюджет»** характеризується тим, що бюджетні асигнування виділяються на досить обмежене коло витрат, передбачених затвердженим бюджетом (здебільшого кошти виділяються на оплату поточних витрат);

2) **фінансування за системою «брutto-бюджет»** – застосовується для підприємств і організацій, які повністю перебувають на бюджетному фінансуванні. У цьому випадку бюджетні асигнування виділяються на всі види витрат, які пов'язані як з поточним утриманням, так і з розширеним відтворенням діяльності бюджетних установ.

Важливим елементом бюджетного фінансування є **методи надання коштів з бюджету** за допомогою яких:

✓ забезпечуються грошовими коштами передбачені бюджетом заходи;

✓ здійснюється перерозподіл коштів з метою більш ефективного їх використання;

✓ регулюються пропорції, які складаються у розподілі фінансових ресурсів (табл. 6.7).

Бюджетне фінансування здійснюється за допомогою таких **інструментів:**

1) бюджетні інвестиції;

2) державні трансферти;

3) бюджетні кредити суб'єктам підприємницької діяльності;

4) кошторисне фінансування;

5) позики іншим бюджетам.

В Україні відсутнє визначення поняття «бюджетні інвестиції», що є одним з найбільших недоліків в українському законодавстві.

Запропоновано наступне визначення: **БЮДЖЕТНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ** є видатки з державного та місцевих бюджетів, які спрямовуються на фінансування державних цільових програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, програм розвитку окремих регіонів, галузей економіки, фінансування інвестиційних проектів чи придбання частки акцій, чи прав участі в управлінні підприємством [76].

Методи бюджетного фінансування

Методи		Застосування
Класифікаційна ознака	Назва методу	
1. Згідно з особливостями використання облікових рахунків	Метод Єдиного казначейського рахунку	<ul style="list-style-type: none"> використовується для фінансування видатків і кредитування з Державного бюджету України; бюджетне фінансування забезпечується через систему бюджетних рахунків органів Державної казначейської служби, з яких здійснюються безпосередні платежі розпоряднику чи одержувачу бюджетних коштів
	Метод перерахування бюджетних коштів на рахунки головних розпорядників	<ul style="list-style-type: none"> головні розпорядники коштів державного бюджету одержують повноваження на отримання бюджетних асигнувань; відповідно до бюджетного розпису фінансові органи перераховують кошти бюджету головним розпорядникам у порядку фінансування, на їхні рахунки згідно з кошторисом
2. Згідно з особливостями планування фінансових ресурсів	Кошторисний метод фінансування бюджетних підприємств і організацій	<ul style="list-style-type: none"> кошти на покриття витрат виділяються тільки з одного бюджету, залежно від підпорядкованості підприємства. Виняток становить фінансування загальнодержавних заходів (боротьба з епідеміями, ліквідація наслідків катастроф і стихійних лих); фінансування бюджетних установ та організацій здійснюється на основі встановлених науково обґрунтованих економічних нормативів залежно від сфери діяльності підприємства
	Метод спільного фінансування великих державних проектів підприємствами і організаціями	участь підприємств і організацій у реалізації великих державних проектів, що передбачає часткову або повну участь підприємства у фінансуванні проекту
	Метод трансфертів	у випадку незабезпеченості необхідних витрат відповідними джерелами надходжень або недостатності цих джерел на регіональному рівні

У бюджетній практиці використовуються такі **інструменти регулювання інвестиційної діяльності**:

- здійснення державних інвестицій (капітальних вкладень);
- реалізація державних цільових програм;
- субсидування суб'єктів господарювання, окремих галузей та/або регіонів;
- придбання частки акцій або прав участі в управлінні підприємством;
- проектне фінансування конкретного інвестиційного проекту;
- надання державних гарантій за інвестиційними проектами;
- формування і розподіл державних замовлень;
- державні закупівлі;
- застосування важелів, стимулів, санкцій та інших засобів державного регулювання.

Розвиток реального сектору економіки та соціальної сфери неможливий без бюджетних інвестицій.

ДЕРЖАВНІ ТРАНСФЕРТИ представляють собою цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів з бюджету конкретним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій.

Субвенції та дотації надаються юридичним особам. Субвенції передбачають спільну участь отримувача бюджетних коштів і певного бюджету у фінансуванні окремих витрат. Державні дотації надаються на покриття збитків бюджету або підприємств, але у тому разі, коли збитки викликані незалежними від підприємств причинами.

Субсидії є різновидом цільових субвенцій. Вони можуть виділятися юридичним та фізичним особам і мають форму фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів (житлові субсидії в Україні малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг). У країнах Заходу поширеними є субсидії на відшкодування втрат доходів у зв'язку з підтриманням доступного рівня цін на продукти харчування виробникам сільгосппродукції.

БЮДЖЕТНІ КРЕДИТИ – це надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що взагалі не властиве бюджетним відносинам.

Надаються на більш пільгових умовах за строками або за більш низькими процентними ставками порівняно з банківськими кредитами.

КОШТОРИСНЕ ФІНАНСУВАННЯ означає виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документа – **кошторису**.

Воно охоплює такі напрями видатків, як соціальна сфера, соціальне забезпечення, фундаментальні дослідження, оборона, управління, освіта, охорона здоров'я, культура та ін.

БЮДЖЕТНА ПОЗИКА – це бюджетні кошти, що надаються іншому бюджету на поворотній, безоплатній основі на термін не більш ніж 6 місяців в межах фінансового року.

На відміну від субвенцій і субсидій, які використовуються на стадії формування бюджету, бюджетні позики надаються на стадії його виконання.

6.3 Кошторисне фінансування видатків бюджетних установ

КОШТОРИСНЕ ФІНАНСУВАННЯ – це надання бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів, для здійснення програм та заходів, які проводяться за рахунок коштів бюджету на підставі фінансових документів – кошторисів.

КОШТОРИС БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень [40].

Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги щодо виконання кошторисів бюджетних установ, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 228 від 28 лютого 2002 р. із змінами [40].

Форма кошторису затверджується Міністерством фінансів України.

Кошторис включає дві складові:

– **загальний фонд**, який містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету;

– **спеціальний фонд**, який містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків бюджету на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету.

Невід'ємною частиною кошторису, які затверджуються разом із ним, є:

- план асигнувань загального фонду бюджету;
- план надання кредитів із загального фонду бюджету;
- план використання бюджетних коштів вищих навчальних закладів та наукових установ;
- план спеціального фонду;
- помісячний план використання бюджетних коштів.

Форми зазначених планів затверджуються Міністерством фінансів України.

ПЛАН АСИГНУВАНЬ із загального фонду бюджету установи (за винятком надання кредитів з бюджету) – це помісячний розподіл асигнувань, затверджених у кошторисі для загального фонду, за скороченою формою економічної класифікації, який регламентує протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань [40].

ПЛАН НАДАННЯ КРЕДИТІВ ІЗ ЗАГАЛЬНОГО ФОНДУ БЮДЖЕТУ – це помісячний розподіл надання кредитів з бюджету, затверджених у загальному фонді кошторису, за класифікацією

кредитування бюджету, який регламентує протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань [40].

ПЛАН СПЕЦІАЛЬНОГО ФОНДУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків) – це помісячний розподіл бюджетних асигнувань (за винятком власних надходжень бюджетних установ та відповідних видатків), затверджених у спеціальному фонді кошторису, за скороченою формою економічної класифікації видатків або класифікацією кредитування бюджету, який регламентує протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань, в розрізі доходів бюджету за кодами класифікації доходів бюджету, фінансування бюджету за кодами класифікації фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання, повернення кредитів до спеціального фонду бюджету за кодами програмної класифікації видатків та кредитування бюджету і класифікації кредитування бюджету [40].

ПОМІСЯЧНИЙ ПЛАН ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – це помісячний розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі, за скороченою економічною класифікацією видатків бюджету, який регламентує для вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації та наукових установ, що утримуються за рахунок бюджетних коштів, протягом бюджетного періоду взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів відповідно до зазначених зобов'язань [40].

Розрахунки, які обґрунтовують показники видатків бюджету або надання кредитів з бюджету, що включаються до проекту кошторису, є невід'ємною частиною кошторису.

Види кошторисів:

1) *індивідуальні* (єдиний кошторис доходів і видатків) – це фінансові плани окремих бюджетних установ;

2) *загальні* кошториси складаються за однотипними бюджетними установами, господарське обслуговування яких здійснюється централізовано, або за однотипними малими установами (клуби, бібліотеки тощо);

3) *кошториси на проведення централізованих заходів* (змагань, конкурсів, олімпіад);

4) *зведені* – це зведені воедино індивідуальні кошториси однотипних установ і кошториси на проведення централізованих заходів.

Для забезпечення своєї діяльності бюджетна установа складає індивідуальний кошторис і всі чотири види планів, а ВНЗ та наукові установи також складають індивідуальні плани використання бюджетних коштів та індивідуальні помісячні плани використання бюджетних коштів.

Кошториси не складаються:

✓ за бюджетними програмами, призначення за якими встановлюються законом про Державний бюджет України за загальнодержавними витратами;

✓ за бюджетними програмами, призначення за якими встановлюються рішенням відповідної ради про затвердження місцевого бюджету у частині міжбюджетних трансфертів, здійснення передачі бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів і бюджетних програм щодо виконання державою гарантійних зобов'язань за кредитами, залученими під державні гарантії, мобілізаційної підготовки галузей національної економіки, резервного фонду місцевих бюджетів;

✓ за бюджетними програмами щодо виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами.

У бюджетному плануванні, **крім індивідуальних кошторисів** (для кожної бюджетної установи) **головним розпорядником коштів вищого рівня складаються:**

- **зведені кошториси;**
- **зведені плани асигнувань загального фонду бюджету;**
- **зведені плани спеціального фонду,**

що являють собою зведення показників індивідуальних кошторисів і планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду розпорядників коштів бюджету нижчого рівня за функціональною класифікацією.

Зведені кошториси не затверджуються. Їх подають Міністерству фінансів України, Міністерству фінансів АР Крим, місцевим фінансовим органам для проведення роботи з бюджетного планування з метою визначення обсягів фінансування певних галузей, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади щодо затвердженого у відповідному бюджеті обсягу видатків.

Установам можуть виділятися бюджетні кошти тільки за наявності затверджених:

- кошторисів;
- планів асигнувань загального фонду бюджету;
- планів надання кредитів із загального фонду бюджету;
- планів спеціального фонду;

а ВНЗ та науковим установам також за наявності затверджених:

- планів використання бюджетних коштів;
- помісячних планів використання бюджетних коштів.

Установи мають право брати бюджетні зобов'язання витратити бюджетні кошти тільки на ті цілі та в тих межах, які установлені затвердженими кошторисами і перерахованими вище планами.

ПОРЯДОК СКЛАДАННЯ ПРОЕКТІВ КОШТОРИСІВ

Підставою для складання проектів кошторисів є доведені до головних розпорядників Міністерством фінансів, Міністерством фінансів АР Крим, місцевими фінансовими органами відомості про граничні обсяги видатків бюджету та надання кредитів з бюджету загального фонду проекту відповідного бюджету на наступний рік.

Складання кошторису здійснюється відповідно до економічної класифікації видатків.

Головні розпорядники:

1) встановлюють для розпорядників нижчого рівня:

- граничні обсяги видатків бюджету та/або надання кредитів з бюджету із загального фонду бюджету;
- термін подання проектів кошторисів і дають вказівки щодо їх складання;
- розробляють і повідомляють інші показники, які необхідні для правильного визначення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету у проектах кошторисів;

2) забезпечують складення проектів кошторисів на бюджетні програми (функції), що виконуються безпосередньо головними розпорядниками.

Головні розпорядники розглядають показники проектів кошторисів розпорядників нижчого рівня щодо:

- законності та правильності розрахунків;
- доцільності запланованих видатків бюджету та надання кредитів з бюджету;
- правильності їх розподілу відповідно до економічної класифікації видатків та класифікації кредитування бюджету;
- повноти надходження доходів або повернення кредитів;
- додержання діючих ставок (посадових окладів), норм, цін, лімітів, а також інших показників відповідно до законодавства.

Після цього головні розпорядники складають проекти зведених кошторисів.

На основі проектів зведених кошторисів головні розпорядники формують бюджетні запити, які подаються Міністерству фінансів України, Міністерству фінансів АР Крим, місцевим фінансовим органам для включення до проектів відповідних бюджетів.

Термін розгляду показників проектів кошторисів розпорядників нижчого рівня встановлюється головними розпорядниками так, щоб проекти зведених кошторисів могли бути своєчасно оформлені як бюджетні запити.

Проекти кошторисів складаються усіма бюджетними установами на наступний бюджетний рік, якщо ці установи функціонували до початку року, на який плануються видатки бюджету та/або надання кредитів з бюджету.

У разі коли установи утворені не з початку року, кошториси складаються і затверджуються для кожної установи з часу її утворення до кінця бюджетного року в загальному порядку.

У частині надходжень проектів кошторисів зазначаються планові обсяги, які передбачається спрямувати на:

- здійснення видатків бюджету;
- надання кредитів з бюджету із загального та спеціального фондів проектів відповідних бюджетів.

У процесі складання та затвердження проектів кошторисів залишки бюджетних коштів за спеціальним фондом кошторисів не плануються.

Обсяги надходжень до спеціального фонду проекту кошторису визначаються на підставі розрахунків з урахуванням таких показників:

– *обсяг надання тих чи інших платних послуг, а також інші розрахункові показники* (площа приміщень і вартість обладнання та іншого майна, що здаються в оренду, кількість місць у гуртожитках, кількість відвідувань музеїв, виставок тощо) та *розмір плати в розрахунку на одиницю показника*, який повинен встановлюватися відповідно до законодавства;

– *прогнозне надходження зборів (обов'язкових платежів) до спеціального фонду бюджету;*

– *прогнозний обсяг повернення коштів до бюджету, що мають цільове призначення.*

На підставі зазначених показників визначається сума надходжень на наступний рік за кожним їх джерелом з урахуванням конкретних умов роботи установи.

Під час формування показників, на підставі яких визначаються надходження планового періоду, **обов'язково враховується рівень їх фактичного виконання за останній звітний рік, а також очікуваного виконання за період, що передує планованому.**

Показники повинні наводитися в обсязі, зазначеному в розрахунку, і повністю відповідати показникам бухгалтерської звітності за відповідні періоди.

Спеціальний фонд проекту кошторису передбачає зведення показників за всіма джерелами надходження коштів до цього фонду та відповідними напрямками їх використання.

Розподіл видатків бюджету та надання кредитів з бюджету спеціального фонду проекту кошторису проводиться виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень, запланованих на цю мету у зазначеному фонді.

Відповідальність за виникнення заборгованості, що склалася за видатками спеціального фонду, несе виключно розпорядник, з вини якого вона утворилась.

Під час визначення обсягів видатків бюджету та/або надання кредитів з бюджету розпорядникам нижчого рівня головні розпорядники повинні враховувати об'єктивну потребу в коштах кожної установи, виходячи з її:

– основних виробничих показників і контингентів, які встановлюються для установ (кількість класів, учнів у школах, ліжок у лікарнях, дітей у дошкільних закладах тощо);

– обсягу виконуваної роботи;

– штатної чисельності;

– необхідності погашення дебіторської і кредиторської заборгованості;

– реалізації окремих програм і намічених заходів щодо скорочення витрат у плановому періоді.

Обов'язковим є виконання вимоги щодо першочергового забезпечення бюджетними коштами видатків на оплату праці з нарахуваннями, виплату стипендії, а також на господарське утримання установ.

Під час визначення видатків у проектах кошторисів установи повинен забезпечуватися суворий режим економії коштів і матеріальних цінностей.

В основу кошторисних розрахунків закладаються планові показники діяльності установи, що обслуговує певний контингент споживачів чи користувачів послуг (кількість учнів, навчальних груп або класів у навчальному закладі, кількість ліжок у лікувальних установах тощо).

При цьому враховується період функціонування протягом року, що дає можливість використовувати комплексні натуральні показники у формі кількості ліжок-днів у лікарнях, діто-днів у дитячих установах та інші показники. Вони служать розрахунковими одиницями.

Грошові витрати на розрахункову одиницю визначаються відповідно до норм, які забезпечують функціонування та розвиток бюджетної установи.

НОРМУВАННЯ ВИДАТКІВ – це визначення обсягу витрат на розрахункову одиницю, яка характеризує обсяг діяльності відповідної бюджетної установи, наприклад, на один клас у школі.

Бюджетне нормування передбачає встановлення єдиних вимірників видатків на однорідні, переважно масові об'єкти фінансування, які мають однакові виробничі ознаки.

Визначення обсягів фінансування ґрунтується на:

- ✓ показниках, що характеризують кількісні параметри діяльності бюджетної установи (оперативно-сітьові показники);
- ✓ нормах бюджетних видатків на певний кількісний показник.

Оперативно-сітьові показники поділяються на такі групи:

1) виробничі показники, що характеризують профільну діяльність установи (наприклад, кількість учнів у школі), які свою чергу поділяються на:

- **вхідні** – об'єктивно існуючі на даний період часу;
- **похідні** – визначаються за певними нормами (кількість класів залежить від кількості учнів і норми граничної наповнюваності класів);

2) загальні показники, які характеризують будівлю бюджетної установи (наприклад, площа приміщень, їх санітарно-технічний стан і т.п.).

Розрахунковою одиницею для розробки норм служать основні виробничі показники для відповідної установи (клас, ліжок та ін.).

Число розрахункових одиниць визначається на підставі даних з мережі та контингенту, які у свою чергу встановлюються міністерствами та відділами держадміністрацій і затверджуються за станом на кінець року (наприклад, кількість класів у школі).

Сума видатків бюджетної установи визначається як добуток розрахункових одиниць на норму видатків.

НОРМА ВИДАТКІВ – це величина витрат на планову розрахункову одиницю (наприклад, на клас, на 1 м³ площі та ін.).

Для більшої конкретизації норми, як правило, встановлюються за однорідними видатками та однотипними установами.

Норми видатків класифікуються:

1. За ступенем централізації у їх затвердженні норми видатків поділяються на: обов'язкові та розрахункові.

ОБОВ'ЯЗКОВІ НОРМИ встановлюються, як правило, урядом і не можуть змінюватися у процесі складання та виконання кошторису бюджетної установи.

Це норми видатків на відрядження, продукти харчування та ін.

РОЗРАХУНКОВІ НОРМИ – це середні норми видатків на розрахункову одиницю з урахуванням конкретних умов роботи установи.

На їх основі визначається середній розмір окремих видів видатків бюджетних установ.

2. Залежно від одиниць вимірювання виділяють дві основні групи норм: матеріальні та грошові.

МАТЕРІАЛЬНІ (НАТУРАЛЬНІ) НОРМИ визначають витрати матеріальних ресурсів (у кількісному виразі) на розрахункову одиницю.

Наприклад, склад та кількість продуктів харчування на одне ліжко в лікарні, кількість електроенергії на 1 м³ площі приміщення та ін. Матеріальні норми диференціюються за типами бюджетних установ.

ГРОШОВА НОРМА – це матеріальна норма, переведена в грошовий вираз, виходячи з чинних державних цін, тобто це вартісний вираз натуральної норми. Вона відображає у грошовому виразі міру задоволення конкретної потреби.

Грошова норма може бути фінансовою та бюджетною (рис. 6.3).

У тому випадку, коли бюджет є єдиним джерелом фінансування, то фінансова норма буде одночасно і бюджетною. При наявності інших джерел фінансування фінансова норма поділяється на дві частини: одна фінансується з бюджету, а друга – за рахунок інших джерел (наприклад, освіта за рахунок коштів батьків).

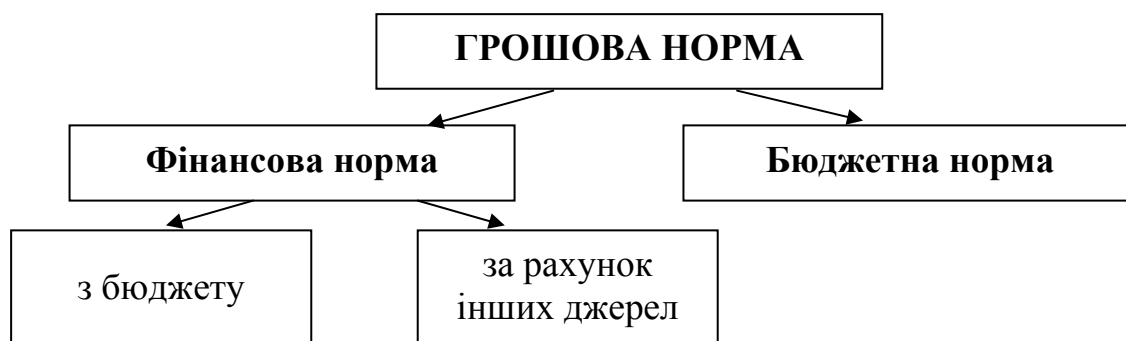

Рис. 6.3. Види грошових норм

3. Залежно від методу побудови фінансові норми поділяються на: індивідуальні, комбіновані та укрупнені.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НОРМИ – це затрати за окремим видом видатків на розрахункову одиницю.

Наприклад, норма харчування на 1-го хворого. За цими нормами складаються індивідуальні кошториси бюджетних установ.

КОМБІНОВАНІ НОРМИ об'єднують групу індивідуальних норм за видом видатків, перерахованих на розрахункову одиницю, яка характеризує виробничу діяльність установи.

Наприклад, норма видатків «Використання товарів і послуг» на 1 койко-місце у лікарні відображає загальну суму видатків, обладнання, медикаментів, перев'язувальних матеріалів, продуктів харчування та інших видатків за кодом економічної класифікації 2200.

УКРУПНЕНІ НОРМИ відображають всю суму затрат на розрахункову одиницю. Наприклад, норма видатків на один клас у школі.

Комбіновані та укрупнені норми широко застосовуються на перших етапах складання кошторису і надають можливість фінансовим органам виконувати планові розрахунки і перевіряти їх виконання.

Необхідною умовою удосконалення планування видатків бюджетних установ є розробка науково обґрунтованих індивідуальних норм витрат, які служать основою для розробки укрупнених, а потім і зведених фінансових норм.

У даний час *для зведеного бюджетного планування застосовуються норми, які встановлюються на основі звітних даних за минулий період.* Вони здебільшого відображають різні рівні витрат у територіальному розрізі. Водночас норми мають забезпечувати рівні можливості для функціонування установ і закладів, що діють у порівняно однакових умовах.

Міністерство фінансів має право визначати на кожний рік порядок врахування у кошторисах обсягів заборгованості, яка виникла внаслідок непогашення бюджетних зобов'язань установ.

Бюджетні асигнування на централізовані заходи, які здійснюються головними розпорядниками, включаються до кошторисів тільки у разі, коли проведення таких заходів за рахунок коштів бюджету не суперечить законодавству.

ДО ЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ ЗАХОДІВ належать заходи з організації та здійснення безпосередньо апаратом головного розпорядника або апаратом уповноваженого ним розпорядника нижчого рівня або уповноваженою ним установою щодо:

- закупівель товарів, робіт і послуг у рамках реалізації затверджених у встановленому порядку державних цільових програм;
- загальнодержавних заходів програмного характеру з метою забезпечення відповідними товарами, роботами, послугами закладів та установ системи головного розпорядника та/або співвиконавців відповідних державних цільових програм.

Показники видатків бюджету та надання кредитів з бюджету, що включаються до проекту кошторису, повинні бути обґрунтовані відповідними розрахунками за кожним кодом економічної класифікації видатків або класифікації кредитування бюджету і деталізовані за видами та кількістю товарів (робіт, послуг) із зазначенням вартості за одиницю.

Видатки спеціального фонду кошторису за рахунок власних надходжень плануються у такій послідовності:

- за встановленими напрямами використання;
- на погашення заборгованості установи з бюджетних зобов'язань за спеціальним та загальним фондом кошторису;
- на проведення заходів, пов'язаних з виконанням основних функцій, які не забезпечені (або частково забезпечені) видатками загального фонду.

При цьому розпорядник бюджетних коштів здійснює коригування обсягів узятих бюджетних зобов'язань за загальним фондом кошторису для проведення видатків з цих зобов'язань із спеціального фонду кошторису відповідно до бюджетного законодавства.

ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ І ЗАТВЕРДЖЕННЯ КОШТОРИСІВ

У двотижневий строк з дня прийняття закону про Державний бюджет України, відповідного рішення Верховної Ради АР Крим або місцевих рад Міністерство фінансів, Міністерство фінансів АР Крим, місцеві фінансові органи доводять до головних розпорядників лімітні довідки про бюджетні асигнування.

ЛІМІТНА ДОВІДКА ПРО БЮДЖЕТНІ АСИГНУВАННЯ – це документ який містить затвержені бюджетні призначення (встановлені бюджетні асигнування) та їх помісячний розподіл, а також інші показники, що згідно із законодавством повинні бути визначені на основі нормативів, і видається відповідно Міністерством фінансів, Міністерством фінансів АР Крим, місцевим фінансовим органом, головним розпорядником [40].

Показники лімітної довідки доводяться до відома головних розпорядників і розпорядників нижчого рівня для:

- а) уточнення проектів кошторисів;
- б) складання:
 - проектів планів асигнувань загального фонду бюджету;
 - планів надання кредитів із загального фонду бюджету;
 - планів спеціального фонду;
 - планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів);
 - помісячних планів використання бюджетних коштів.

Форма лімітної довідки затверджується Міністерством фінансів.

Розпорядники нижчого рівня уточнюють проекти кошторисів та складають проекти:

- планів асигнувань загального фонду бюджету,
- планів надання кредитів із загального фонду бюджету,
- планів спеціального фонду,
- планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувача),
- помісячних планів використання бюджетних коштів

і подають їх головним розпорядникам для:

- а) уточнення показників проектів зведених кошторисів

- б) складання:
- проектів зведених планів асигнувань загального фонду бюджету;
 - зведених планів надання кредитів із загального фонду бюджету;
 - зведених планів спеціального фонду;
 - проектів зведених планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувача);
 - зведених помісячних планів використання бюджетних коштів.

Розпорядники свої витрати приводять у відповідність з бюджетними асигнуваннями та іншими показниками, що доведені лімітними довідками.

Головні розпорядники після одержання лімітних довідок подають Міністерству фінансів, Міністерству фінансів АР Крим, місцевим фінансовим органам уточнені проекти для складання і затвердження згідно з бюджетними призначеннями, встановленими у відповідному бюджеті для загального і спеціального фонду в розрізі головних розпорядників та розпису відповідного бюджету:

- зведених кошторисів;
- зведених планів асигнувань загального фонду бюджету;
- зведених планів надання кредитів із загального фонду бюджету;
- зведених планів спеціального фонду;

а головні розпорядники коштів, через які отримують бюджетні призначення вищі навчальні заклади та наукові установи також подають уточнені проекти:

- зведених планів використання бюджетних коштів;
- зведених помісячних планів використання бюджетних коштів.

Уточнені проекти кошторисів та складені проекти планів повинні відповідати лімітним довідкам.

Міністерство фінансів надсилає Державній казначейській службі для реєстрації, обліку та виконання затверджений **розпис державного бюджету.**

Державна казначейська служба *протягом 3-х робочих днів після затвердження розпису державного бюджету* доводить до головних розпорядників **витяги з його складових частин**, які є підставою для затвердження:

- кошторисів;
- планів асигнувань загального фонду бюджету;
- планів надання кредитів із загального фонду бюджету;
- планів спеціального фонду;
- планів використання бюджетних коштів;
- помісячних планів використання бюджетних коштів – усіма розпорядниками;
- планів використання бюджетних коштів – одержувачами.

Міністерство фінансів також надсилає Державній казначейській службі помісячний розподіл міжбюджетних трансфертів відповідним місцевим бюджетам за кодами бюджетів для реєстрації, обліку та виконання згідно із затвердженим розписом державного бюджету, яка

доводить показники розподілу до територіальних органів Державної казначейської служби, які, в свою чергу, доводять їх до Міністерства фінансів АР Крим, головних фінансових управлінь.

Зазначений розподіл є підставою для перерахування органами Державної казначейської служби трансфертів з державного бюджету до відповідного місцевого бюджету та враховується під час складання помісячного розпису асигнувань загального фонду відповідного місцевого бюджету.

Міністерство фінансів АР Крим, місцеві фінансові органи доводять до відповідних органів Державної казначейської служби **затверджені розписи відповідних місцевих бюджетів, а до головних розпорядників – витяги із зазначених розписів**, які є підставою для затвердження в установленому порядку кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету – розпорядниками, планів використання бюджетних коштів – одержувачами.

Розпорядники мають право провадити діяльність виключно в межах бюджетних асигнувань, затверджених кошторисами, планами асигнувань загального фонду бюджету, планами надання кредитів із загального фонду бюджету, планами спеціального фонду, **а вищі навчальні заклади та наукові установи також в межах бюджетних асигнувань**, затверджених планами використання бюджетних коштів і помісячними планами використання бюджетних коштів, **за наявності витягу, доведеного органом Державної казначейської служби**, що підтверджує відповідність цих документів даним казначейського обліку.

З цією метою **розпорядники**, які отримали від органів Державної казначейської служби витяг, **повинні подати їм розподіли показників зведених кошторисів**, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, а також зведених планів використання бюджетних коштів і зведених помісячних планів використання бюджетних коштів **у розрізі розпорядників нижчого рівня та одержувачів**.

Зазначені показники доводяться до відповідних органів Державної казначейської служби за місцем розташування розпорядників нижчого рівня та одержувачів.

- ✓ Кошториси;
- ✓ плани асигнувань загального фонду бюджету;
- ✓ плани надання кредитів із загального фонду бюджету;
- ✓ плани спеціального фонду;
- ✓ помісячні плани використання бюджетних коштів;
- ✓ плани використання бюджетних коштів

повинні бути затверджені протягом 30 календарних днів після затвердження розписів відповідних бюджетів. Документи затверджуються керівником відповідної вищестоящої установи.

Установам, які не мають вищестоящої установи (центральні районні, центральні міські лікарні тощо), документи затверджуються:

- райдержадміністраціями;
- або виконавчими органами відповідних місцевих рад.

Передбачені на проведення централізованих заходів:

- кошториси;
- плани асигнувань загального фонду бюджету;
- плани надання кредитів із загального фонду бюджету;
- плани спеціального фонду,

затверджуються окремо на кожний захід керівниками міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, держадміністрацій та виконавчих органів місцевих рад, що запланували зазначені заходи. Такі кошториси і плани асигнувань можуть бути затверджені за загальним обсягом видатків.

Документи підписуються керівником установи (централізованої бухгалтерії) та керівником її фінансового підрозділу або головним бухгалтером.

Одночасно з кошторисом затверджуються:

- план асигнувань загального фонду бюджету;
- план надання кредитів із загального фонду бюджету;
- план спеціального фонду;
- план використання бюджетних коштів (крім плану використання бюджетних коштів одержувачів);
- помісячний план використання бюджетних коштів;
- штатний розпис установи, включаючи структурні підрозділи, які утримуються за рахунок власних надходжень.

Зазначені документи, а також розрахунки, які обґрунтовують показники видатків бюджету та надання кредитів з бюджету, що включаються до проекту кошторису, *подаються у 2-х примірниках*, один з яких повертається такій установі, а другий залишається в установі, керівник якої затвердив кошторис.

Кошторис затверджується за загальним і спеціальним фондами на рік без розподілу за періодами в обсязі, який дорівнює сумі цих фондів.

У тижневий термін після затвердження штатних розписів головні розпорядники подають Міністерству фінансів, Міністерству фінансів АР Крим, місцевим фінансовим органам зведені показники за мережею, штатними розписами і контингентами установ та одержувачів.

Затвердження цих документів, а також здійснення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету у сумі, що перевищує встановлені бюджетні призначення, тягне за собою відповідальність згідно із законодавством.

Щороку після прийняття відповідних бюджетів Міністерство фінансів, Державна фінансова інспекція, Міністерство фінансів АР Крим, місцеві фінансові органи у межах своєї компетенції перевіряють правильність складення всіх документів.

Скорочення завищених асигнувань, виявлених у результаті перевірки правильності складення кошторисів, проводиться Міністерством фінансів, Міністерством фінансів АР Крим, місцевими фінансовими органами на підставі матеріалів перевірок.

Вивільнені асигнування спрямовуються на проведення інших пріоритетних заходів, що плануються розпорядником, шляхом внесення змін до їх кошторисів за рішенням Міністерства фінансів, Міністерства фінансів АР Крим, місцевого фінансового органу на підставі обґрунтованого подання головного розпорядника.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ЩОДО ВИКОНАННЯ КОШТОРИСУ

Для здійснення контролю за відповідністю бюджетних асигнувань, органи Державної казначейської служби обліковують розподіли показників:

- зведених кошторисів;
- зведених планів асигнувань загального фонду бюджету;
- зведених планів надання кредитів із загального фонду бюджету;
- зведених планів спеціального фонду розпорядників бюджетних коштів у розрізі:

- розпорядників нижчого рівня та одержувачів,
- показників планів використання бюджетних коштів,
- помісячних планів використання бюджетних коштів.

Здійснення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету без затверджених кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду і планів використання бюджетних коштів, помісячних планів використання бюджетних коштів *припиняється через 30 календарних днів після затвердження розписів відповідних бюджетів.*

До затвердження документів підставою для здійснення видатків бюджету та надання кредитів з бюджету є проекти зазначених кошторисів і планів (з довідками про зміни до них у разі їх внесення), засвідчені підписами керівника установи та керівника її фінансового підрозділу або головного бухгалтера.

Після закінчення 30-денного терміну органи Державної казначейської служби здійснюють операції з розрахунково-касового обслуговування розпорядників коштів бюджету тільки відповідно до затверджених та зареєстрованих в органах Державної казначейської служби документів.

Органи Державної казначейської служби здійснюють контроль за відповідністю розподілу показників даним казначейського обліку.

У разі невідповідності витягу, отриманому від відповідних органів Державної казначейської служби розпорядники повинні перезатвердити зазначені документи згідно з витягом.

Якщо бюджетний розпис на наступний рік не затверджено в установленій законодавством термін, в обов'язковому порядку складається тимчасовий розпис бюджету на відповідний період.

Бюджетні установи складають на цей період тимчасові індивідуальні кошториси (з довідками про зміни до них у разі їх внесення), а вищі навчальні заклади та наукові установи також складають тимчасові індивідуальні плани використання бюджетних коштів і тимчасові індивідуальні помісячні плани використання бюджетних коштів, які затверджуються їх керівниками. При цьому зведені тимчасові кошториси не складаються.

Одержувачі бюджетних коштів складають на зазначений період тимчасові плани використання бюджетних коштів, які затверджуються їх керівниками за погодженням з розпорядниками бюджетних коштів, через яких вони одержують такі кошти.

Штатні розписи бюджетних установ затверджуються у місячний строк з початку року.

Під час складання на наступний рік:

- розписів відповідних бюджетів;
- кошторисів;
- планів асигнувань загального фонду бюджету;
- планів надання кредитів із загального фонду бюджету;
- планів спеціального фонду;
- планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів);
- помісячних планів використання бюджетних коштів

враховуються обсяги здійснених видатків і наданих кредитів з бюджету згідно з:

- тимчасовими розписами відповідних бюджетів;
- тимчасовими кошторисами;
- тимчасовими планами використання бюджетних коштів;
- тимчасовими помісячними планами використання бюджетних коштів.

На суму власних надходжень і відповідних видатків, які здійснені згідно з тимчасовими кошторисами та не заплановані у розпису, оформлюється довідка про зміни до кошторису в частині спеціального фонду.

Розпорядники бюджетних коштів мають право брати бюджетні зобов'язання щодо видатків бюджету або надання кредитів з бюджету відповідно до:

- кошторису;
- плану асигнувань загального фонду бюджету;
- плану надання кредитів із загального фонду бюджету;
- плану спеціального фонду

виходячи з потреби у забезпеченні здійснення пріоритетних заходів та з урахуванням платежів, необхідних для погашення зобов'язань минулих періодів.

Розпорядники бюджетних коштів – вищі навчальні заклади та наукові установи – мають право брати зазначені бюджетні зобов'язання також відповідно до плану використання бюджетних коштів і помісячного плану використання бюджетних коштів.

Розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання за спеціальним фондом бюджету виключно в межах відповідних фактичних надходжень до такого фонду, якщо інше не передбачено законодавством.

Обсяг бюджетних зобов'язань, узятих установою протягом бюджетного періоду, повинен забезпечити зменшення рівня заборгованості

за бюджетними зобов'язаннями минулих періодів та недопущення виникнення заборгованості за бюджетними зобов'язаннями у поточному році.

У разі скорочення бюджетних асигнувань розпорядники повинні вживати заходів до ліквідації або скорочення обсягу бюджетних зобов'язань які перевищують уточнені плани.

У разі прийняття Міністерством фінансів рішення про внесення змін до розпису розпорядники повинні забезпечити приведення обсягів бюджетних зобов'язань у відповідність з таким розписом.

Зміни вносяться у разі:

- виникнення потреби у перерозподілі бюджетних асигнувань в межах загального обсягу бюджетних призначень за бюджетною програмою окремо за загальним і спеціальним фондами розпорядника;

- передачі бюджетних призначень від одного головного розпорядника бюджетних коштів до іншого;

- прийняття рішення про зменшення бюджетних призначень головним розпорядникам на суму коштів, витрачених не за цільовим призначенням;

- прийняття рішення про перерозподіл видатків у межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів за бюджетними програмами, а також збільшення видатків розвитку за рахунок зменшення інших видатків;

- прийняття рішення про перерозподіл видатків бюджету на централізовані заходи між адміністративно-територіальними одиницями;

- прийняття рішення про передачу нерозподілених бюджетних призначень на визначену в законі про Державний бюджет України мету між головними розпорядниками;

- прийняття рішення про скорочення видатків бюджету або надання кредитів за рахунок коштів загального фонду бюджету в цілому на рік;

- внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

- виникнення потреби у збільшенні видатків бюджету та наданні кредитів за рахунок коштів спеціального фонду бюджету внаслідок перевищення надходжень до цього фонду з урахуванням залишків бюджетних коштів на початок року, не використаних у попередньому бюджетному періоді, порівняно з надходженнями, врахованими у бюджеті.

У разі внесення змін складаються відповідні довідки, які затверджуються і виконуються у тому ж порядку, що і кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду.

Форма зазначених довідок затверджується Міністерством фінансів.

Бюджетна установа не має права:

- здійснювати запозичення в будь-якій формі (крім випадків, передбачених ст. 16 Бюджетного кодексу України);

- надавати юридичним чи фізичним особам кредити з бюджету

(якщо не встановлено відповідні бюджетні призначення на надання кредитів з бюджету).

Видатки бюджету та надання кредитів з бюджету спеціального фонду провадяться виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень до цього фонду на підставі кошторисів з урахуванням внесених до них змін.

Видатки спеціального фонду кошторису здійснюються у послідовності, передбаченій у Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ для їх планування [40].

Установи мають право використовувати протягом поточного бюджетного періоду залишки бюджетних коштів, що утворилися на початок року на рахунках спеціального фонду, для здійснення видатків бюджету або надання кредитів з бюджету, передбачених у кошторисах на поточний рік.

Зміни до спеціального фонду кошторису вносяться у разі, коли загальний обсяг фактичних надходжень до цього фонду разом з обсягом залишків бюджетних коштів на його рахунках на початок року буде більший, ніж відповідні надходження, враховані у кошторисі на відповідний рік.

При цьому в спеціальному фонді кошторису уточнений обсяг видатків бюджету та надання кредитів з бюджету повинен дорівнювати сумі уточненого обсягу доходів і залишків бюджетних коштів на початок року.

Протягом бюджетного періоду розпорядники вносять зміни до спеціального фонду кошторису за власними надходженнями на підставі довідки Державної казначейської служби про підтвердження надходжень на спеціальні реєстраційні рахунки, що відкриті в органах Державної казначейської служби, та довідки про зміни до кошторису без внесення відповідних змін до бюджетного розпису за спеціальним фондом бюджету.

Розпорядники нижчого рівня подають розпорядникам вищого рівня завірені відповідним органом Державної казначейської служби **копії затверджених довідок про внесення змін до спеціального фонду кошторису за власними надходженнями.**

Розпорядниками вносяться зміни до спеціального фонду кошторису у частині збільшення надходжень та видатків у разі, коли обсяги власних надходжень спеціального фонду кошторису фактично перевищили обсяги, враховані під час затвердження відповідного бюджету, з урахуванням залишків на початок року.

Зміни вносяться на підставі розрахунків з відповідним обґрунтуванням.

У разі коли фактичний обсяг власних надходжень з урахуванням залишків бюджетних коштів на початок року бюджетних установ менший, ніж плановані показники, враховані у спеціальному фонді кошторису, розпорядники зобов'язані за три тижні до кінця бюджетного періоду внести зміни до спеціального фонду кошторису у частині зменшення надходжень і видатків з урахуванням очікуваного виконання спеціального фонду кошторису у відповідному бюджетному періоді.

Розпорядники упорядковують бюджетні зобов'язання з урахуванням внесених до спеціального фонду кошторису змін.

Органи Державної казначейської служби:

- ведуть облік змін, внесених до спеціального фонду кошторису;
- провадять видатки спеціального фонду бюджету за власними надходженнями на підставі кошторисів з урахуванням внесених до них змін без внесення змін до бюджетного розпису;
- відображають у звітності про виконання державного бюджету планові показники за спеціальним фондом бюджету з урахуванням внесених змін до кошторисів.

Зміни до спеціального фонду кошторису за іншими надходженнями (крім власних надходжень бюджетних установ) вносяться у порядку, за яким після внесення відповідних змін до бюджетного розпису складаються довідки про внесення змін до кошторису.

Планові показники за спеціальним фондом кошторису розпорядників у формах звітності повинні відповідати даним обліку, який ведеться органами Державної казначейської служби.

Головні розпорядники під час складання та подання зведеної фінансової звітності забезпечують:

- відповідність планових показників за спеціальним фондом кошторисів з урахуванням внесених до них змін даним звітності Державної казначейської служби про виконання спеціального фонду державного бюджету;
- враховують дані довідок про внесення змін до кошторису, які є підставою для відображення планових показників за власними надходженнями у зведених звітах про виконання кошторисів у відповідності даним обліку Державної казначейської служби.

У звітності про виконання державного та місцевих бюджетів за спеціальним фондом відображаються планові показники з урахуванням внесених змін до кошторисів.

У разі внесення змін до спеціального фонду кошторису (бюджетного розпису) зміни до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) не вносяться.

У разі коли виконання робіт за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету здійснювалося за державним замовленням, відповідні зміни вносяться до обсягів державного замовлення.

Після розгляду річних звітів про виконання кошторисів за минулий рік уточнюються показники перехідних контингентів станом на 1 січня поточного року виходячи з фактичного виконання плану цих контингентів за минулий рік.

За результатами перевірок у разі виявлення завищених асигнувань, до документів вносяться зміни шляхом скорочення їх обсягів.

Право скорочення асигнувань надається

- ✓ Міністерству фінансів;
- ✓ Міністерству фінансів АР Крим;
- ✓ місцевим фінансовим органам.

Виконання кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів надання кредитів із загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, планів використання бюджетних коштів (крім планів використання бюджетних коштів одержувачів), помісячних планів використання бюджетних коштів здійснюється **наростаючим підсумком з початку року**.

Звіти подаються у порядку та за формами, встановленими Державною казначейською службою.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте порівняльну характеристику визначення понять «видатки бюджету» та «витрати бюджету».
2. За якими ознаками можна класифікувати видатки бюджету?
3. У чому полягає сутність функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету, економічної класифікації видатків бюджету, відомчої та програмної класифікації видатків та кредитування бюджету?
4. Охарактеризуйте функціональну структуру видатків.
5. Проаналізуйте розподіл видатків за економічною характеристикою.
6. Охарактеризуйте відомчу класифікацію видатків бюджету.
7. Визначте особливості програмної класифікації видатків.
8. Які фактори впливають на формування видатків бюджету?
9. Які видатки бюджету належать до захищених статей і чому?
10. Як розподіляються видатки бюджету з позиції використання централізованих у державному бюджеті коштів?
11. Охарактеризуйте поняття «державне споживання».
12. Дайте визначення бюджетного фінансування?
13. Що означає прямий та непрямий (опосередкований) характер бюджетного фінансування.
14. У яких формах здійснюється бюджетне фінансування?
15. Які принципи покладено в основу організації бюджетного фінансування?
16. Охарактеризуйте види бюджетного фінансування за системами «нетто-бюджет» та «брутто-бюджет».
17. Охарактеризуйте методи бюджетного фінансування.
18. Дайте визначення нормування видатків.
19. Розкрийте сутність поняття «норма видатків» та охарактеризуйте їх види.
20. Дайте визначення кошторисного фінансування?
21. Охарактеризуйте сутність поняття «кошторис» та його складові.
22. Назвіть основні принципи кошторисного фінансування.
23. Охарактеризуйте порядок складання проектів кошторису, їх розгляду, затвердження та виконання?

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ. МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ ТА СИСТЕМА БЮДЖЕТНОГО ВИРІВНЮВАННЯ

7.1 Місцеві бюджети як ланка бюджетної системи

Система місцевих бюджетів існує в усіх країнах світу. Проте її розвиток та функції зумовлені національними, політичними, економічними та іншими факторами. Найбільший вплив мають економічні та політичні фактори.

Основними законодавчими актами, що трактують таке поняття як «місцеві бюджети» є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.) та Бюджетний кодекс України (2010 р.) із змінами [2, 20].

Порівняльний аналіз визначень наведено нижче у табл. 7.1:

Таблиця 7.1

Визначення поняття «місцевий бюджет» відповідно до чинного законодавства

<i>Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»</i>	<i>Бюджетний кодекс України</i>
МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування	МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування

Відповідно до Бюджетного кодексу бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл та їх об'єднань, селищ, міст, у тому числі бюджети районів у містах.

Спираючись також на трактування поняття «бюджет», надане у Бюджетному кодексі України, можна зробити висновок, що **МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ** – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

У місцевих бюджетах концентруються фінансові ресурси, що мобілізуються на відповідній території й витрачаються на виконання повноважень органів місцевої влади (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій) та органів місцевого самоврядування (місцевих рад народних депутатів) для фінансування заходів економічного та соціального її розвитку.

Систему місцевих бюджетів України зображено на рис. 7.1.

Рис. 7.1. Система місцевих бюджетів України

Як бачимо з рис. 7.1, до місцевих бюджетів належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

У Бюджетному кодексі України **БЮДЖЕТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ** визначаються як бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад [2].

Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, прийнятої урядом 1 квітня 2014 р., розпочато процес децентралізації влади [43].

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – це передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування таким чином, щоб якомога більше повноважень мали ті органи, що розташовані ближче до людей, де такі повноваження можна реалізовувати найбільш успішно.

На початок реформи в Україні існувало близько 12 тис. територіальних громад, кожна з яких приймала власний бюджет, в той час як у більш ніж 6 тис. громад чисельність жителів становить менш як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження. Крім того, 5419 бюджетів місцевого самоврядування були дотаційними, що становить понад 70 %, а 483 територіальні громади на 90 % утримувалися за рахунок коштів державного бюджету.

Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання обтяжувало державний бюджет та стримувало їх розвиток.

Реформа має 3 ключові напрямки:

1) регіональний розвиток: передбачається створення умов для сталого розвитку територіальних громад і регіонів; переважна більшість питань мають вирішуватися на місцях;

2) забезпечення належної ресурсної спроможності місцевого самоврядування шляхом внесення необхідних змін до Бюджетного і Податкового кодексів;

3) ефективність та прозорість: у сформованих громадах мають діяти органи та установи, які спроможні надавати якісні послуги, а діяльність органів самоврядування здійснюватися відкрито і перебувати під контролем жителів громад.

Парламентом ухвалено низку законів:

– Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [13];

– Закон України «Про співробітництво територіальних громад» [29];

– зміни до Бюджетного та Податкового кодексів;

– Закон України «Про засади державної регіональної політики» [16]

та ін.

Крім того, підготовлено пакет законів, прийняття яких можливе тільки після прийняття змін до Конституції України:

– Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

– Закон України «Про префектів»;

– Закон України «Про адміністративно-територіальний устрій».

Для забезпечення реалізації закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад» урядом було затверджено Методику формування спроможних територіальних громад [39].

Протягом 2015 р. добровільно об'єдналися 793 громади, утворивши 159 об'єднаних територіальних громад (рис. 7.2).

Рис. 7.2. Географія процесу об'єднання територіальних громад [89]

Місцеві бюджети своїми доходами та видатками входять до складу зведеного бюджету і не входять до складу державного бюджету.

Місцевий бюджет може складатися із загального і спеціального фондів.

Загальний фонд включає надходження визначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних виплат в розрізі кодів економічної класифікації і не призначених на конкретну мету. Загальний фонд є джерелом більшості видатків бюджету.

Спеціальний фонд формується з конкретно визначених джерел надходжень і використовується на фінансування певних цілей.

У багатьох розвинених країнах світу у бюджетному процесі на місцевому рівні реалізується «концепція двох бюджетів», яка передбачає розмежування видатків на споживання та на розвиток. Зокрема, у США розрізняють інвестиційні і поточні видатки. При цьому до числа інструментів, що застосовуються, відносяться бюджети розвитку, стабілізаційні та інвестиційні фонди, банки розвитку.

В Україні «концепція двох бюджетів» реалізується відповідно до закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 1, 63) яким передбачено, що місцевий бюджет розподіляється на:

- поточний бюджет;
- бюджет розвитку [20].

ПОТОЧНИЙ БЮДЖЕТ – доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для покриття поточних видатків.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень.

Кошти поточного (адміністративного) **бюджету** спрямовуються

- на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань;
- на фінансування заходів із соціального захисту населення.

БЮДЖЕТ РОЗВИТКУ – доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази.

Обсяг бюджету розвитку місцевого бюджету є одним із показників для оцінки якості життя в територіальних громадах. **Головна мета створення бюджету розвитку** – фінансування програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних з розширеним відтворенням.

У зарубіжних країнах видатки бюджету розвитку, або бюджету інвестицій, спрямовуються на капітальні вкладення, розвиток соціальної інфраструктури, придбання устаткування та сплату основної частини боргу місцевих органів влади.

Доходи бюджетів розвитку за кордоном формуються за рахунок банківських кредитів, муніципальних позик та інвестиційних субсидій, що надаються державною владою.

Законодавством більшості зарубіжних країн заборонено використання доходів бюджетів розвитку на видатки поточних бюджетів.

Відповідно до закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [20], бюджет розвитку має формуватися за рахунок:

- податкових надходжень;
- коштів, залучених від розміщення місцевих позик;
- інвестиційних субсидій.

Кошти бюджету розвитку (капітального або інвестиційного) спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням, тобто, ресурси бюджету розвитку спрямовуються на розбудову місцевої соціальної та виробничої інфраструктури:

- виконання інвестиційних програм (проектів);
- будівництво, капітальний ремонт і реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери та ЖКГ;
- розвиток дорожнього господарства тощо.

У 2001 р. Бюджетний кодекс вперше визначив конкретні джерела формування бюджету розвитку місцевих бюджетів та напрями, за якими можуть витрачатися його кошти, оскільки зазначеним законом «Про місцеве самоврядування в Україні» цього зроблено не було.

У 2010 р. у новій редакції Бюджетного кодексу перелік дохідних джерел бюджету розвитку місцевих бюджетів було розширено [2], але незважаючи на це, зазвичай найбільшу частку доходів місцевих бюджетів розвитку складали доходи від відчуження майна та землі і субвенції з інших бюджетів.

Бюджет розвитку місцевих бюджетів в Україні є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів [2].

Місцевий бюджет може затверджуватися з дефіцитом або профіцитом як за загальним так і за спеціальним фондами шляхом внесення змін до рішення про місцевий бюджет за результатами річного звіту про виконання місцевого бюджету за попередній бюджетний період.

Затверджуватися з профіцитом за спеціальним фондом місцевий бюджет може у разі погашення місцевого боргу та придбання цінних паперів.

За умов наявності дефіциту бюджету у зв'язку з недовиконанням доходів бюджету першочергово фінансуються видатки, які включені до поточного бюджету.

7.2 Доходи, видатки та кредитування місцевих бюджетів

Самостійність місцевих бюджетів гарантується:

- власними та закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами,
- правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів.

Місцевий бюджет відповідно до Бюджетного кодексу містить надходження і витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати становлять єдиний баланс відповідного бюджету.

Бюджетний кодекс України не надає визначення «надходження місцевих бюджетів» і «доходи місцевих бюджетів», обмежуючись комплексними термінами «надходження бюджетів» і «доходи бюджету» [2]. що безумовно потребує певного уточнення, спираючись на поняття останніх.

НАДХОДЖЕННЯ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ включають:

- доходи місцевого бюджету;
- повернення наданих з бюджету кредитів;
- кошти від місцевих запозичень;
- повернення коштів з депозитів;
- надходження від продажу/пред'явлення цінних паперів.

Конституцією України визнається і гарантується місцеве самоврядування, яке є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. **Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів.**

ДОХОДИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України на відповідній території (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ).

Доходи місцевих органів влади можуть бути класифіковані за джерелами їхнього утворення та за економічною природою.

За джерелами утворення доходи місцевих бюджетів поділяються на:

- податкові доходи;
- неподаткові доходи (платежі, доходи від майна, що належить місцевій владі, доходи від господарської діяльності підприємств комунальної власності, залучені місцевими органами влади на ринку позичкового капіталу);
- трансферти від центральної влади та органів влади вищого територіального рівня;
- власні надходження бюджетних установ.

За економічною природою доходи місцевих органів влади поділяються на:

- власні доходи;
- закріплені законодавством на довгостроковій основі.

Власні та закріплені доходи є основою самостійності місцевих бюджетів. Такий розподіл доходів місцевих бюджетів здійснюється відповідно до ст. 63 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка визначає, що доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом джерел, та закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, зборів та інших обов'язкових платежів [20].

ВЛАСНІ ДОХОДИ – це доходи, що мобілізуються місцевою владою самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, визначених місцевим органом влади.

До власних доходів належать:

- місцеві податки і збори;
- доходи від майна, що належить місцевій владі;
- доходи від господарської діяльності комунальних підприємств;
- комунальні платежі;
- доходи за рахунок комунальних кредитів та позик.

Перелік місцевих податків і зборів визначається Податковим кодексом України [3] та включає:

1. Податок на майно:

- 1.1. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.
- 1.2. Транспортний податок.
- 1.3. Плата за землю (земельний податок та орендна плата за користування земельними ділянками, що перебувають у комунальній або державній власності).

2. Єдиний податок.

3. Збір за місця для паркування транспортних засобів.

4. Туристичний збір.

Місцеві податки і збори зараховуються до відповідних місцевих бюджетів у порядку, встановленому Бюджетним кодексом з урахуванням особливостей, визначених Податковим кодексом.

Перелік закріплених доходів визначено законодавством про місцеве самоврядування та Бюджетним кодексом.

ЗАКРІПЛЕНІ ДОХОДИ – це доходи, які закріплюються Бюджетним кодексом за певним бюджетом, тобто форма передання доходів місцевим органам влади на стабільній, довгостроковій основі .

До доходів загального фонду місцевих бюджетів належать:

- доходи, що закріплюється за місцевими бюджетами;
- трансферти місцевим бюджетам.

Склад доходів загального фонду місцевих бюджетів, визначений у статтях 64, 66 та 69 Бюджетного кодексу України, зображений у табл. 7.3.

Таблиця 7.3

Формування доходної частини місцевих бюджетів

ДОХОДИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ	
1	2
Склад доходів загального фонду бюджету АРК та обласних бюджетів	<p>1) 15 % податку на доходи фізичних осіб (крім податку на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, процентів на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці), що сплачується (перераховується) на відповідній території;</p> <p>2) 10 % податку на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності);</p>

1	2
Склад доходів загального фонду бюджету АР Крим та обласних бюджетів	<p>3) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності. Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є Верховна Рада АР Крим та обласні ради, зараховується відповідно до бюджету АР Крим, обласних бюджетів;</p> <p>4) 50 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;</p> <p>5) 50 % рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховуються до бюджету АР Крим та обласних бюджетів користувачами води за місцем її забору;</p> <p>6) 25 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату);</p> <p>7) плата за використання інших природних ресурсів, що зараховується до бюджету АР Крим та обласних бюджетів;</p> <p>8) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), що сплачується платниками, які зареєстровані в АР Крим, - до доходів бюджету АР Крим;</p> <p>9) орендна плата за водні об'єкти (їх частини), що надаються в користування на умовах оренди Радою міністрів АР Крим, обласними державними адміністраціями, яка зараховується відповідно до бюджету АР Крим, обласних бюджетів;</p> <p>10) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, у порядку, визначеному Верховною Радою АР Крим та обласними радами;</p> <p>11) плата за розміщення тимчасово вільних коштів бюджету АР Крим та обласних бюджетів (крім коштів, отриманих вищими та професійно-технічними навчальними закладами від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право);</p> <p>12) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів АР Крим, обласними державними адміністраціями, яка зараховується відповідно до бюджету АР Крим та обласних бюджетів;</p> <p>13) плата за ліцензії та сертифікати, що зараховується до бюджету АР Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p> <p>14) плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до бюджету АР Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p> <p>15) плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до бюджету АР Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p> <p>16) плата за державну реєстрацію (крім адміністративного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців), що зараховується до бюджету АР Крим та обласних бюджетів;</p> <p>17) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету АР Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p> <p>18) плата за ліцензії на право роздрібною торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до бюджету АР Крим та обласних бюджетів ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p>

1	2
<p>Склад доходів загального фонду бюджету АРК та обласних бюджетів</p>	<p>19) адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;</p> <p>20) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності, засновником яких є Верховна Рада АР Крим, обласні ради;</p> <p>21) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності, засновником яких є Верховна Рада АР Крим, обласні ради (крім концесійних платежів щодо об'єктів комунальної власності, які мають цільове спрямування згідно із законом);</p> <p>22) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам, у випадках, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель», в частині здійснення закупівель за рахунок коштів бюджету АР Крим, обласних бюджетів;</p> <p>23) кошти, отримані від учасника - переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів бюджету АР Крим, обласних бюджетів;</p> <p>24) 80 % коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок бюджету АР Крим та обласних бюджетів, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50 % коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;</p> <p>25) 55 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк);</p> <p>26) інші доходи, що підлягають зарахуванню до бюджету АР Крим та обласних бюджетів відповідно до законодавства.</p>
<p>Склад доходів бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад,</p>	<p>1) 60 % податку на доходи фізичних осіб (крім податку на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, процентів на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці), що сплачується (перераховується) на відповідній території (крім території міст Києва та Севастополя);</p> <p>2) 40 % податку на доходи фізичних осіб (крім податку на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, процентів на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці), що сплачується (перераховується) на території міста Києва та зараховується до бюджету міста Києва;</p> <p>3) 100 % податку на доходи фізичних осіб (крім податку на доходи фізичних осіб від оподаткування пасивних доходів у вигляді процентів на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, процентів на вклад (депозит) члена кредитної спілки у кредитній спілці), що сплачується (перераховується) на території міста Севастополя та зараховується до бюджету міста Севастополя;</p> <p>4) 50 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;</p> <p>5) 50 % рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя користувачами води за місцем її забору;</p>

1	2
<p>Склад доходів бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад,</p>	<p>6) 25 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;</p> <p>7) плата за використання інших природних ресурсів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;</p> <p>8) державне мито, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування за місцем вчинення дій та видачі документів;</p> <p>9) акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів, що зараховується до бюджетів об'єднаних територіальних громад, міських бюджетів;</p> <p>10) 10 % податку на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств державної власності та податку на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності), який зараховується до бюджету міста Києва;</p> <p>11) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності.</p> <p>Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є районні, міські ради, об'єднані територіальні громади, зараховується відповідно до районних, міських бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад;</p> <p>12) податок на майно, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>13) єдиний податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>14) збір за місця для паркування транспортних засобів, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>15) туристичний збір, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>16) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями, виконавчими органами відповідних місцевих рад, яка зараховується відповідно до районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>17) плата за ліцензії та сертифікати, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p> <p>18) плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, спирту етилового ректифікованого виноградного, спирту етилового ректифікованого плодового, спирту-сирцю виноградного, спирту-сирцю плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності; плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спиртом етиловим, коньячним та плодовим, спиртом етиловим ректифікованим виноградним, спиртом етиловим ректифікованим плодовим, спиртом-сирцем виноградним, спиртом-сирцем плодовим, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p> <p>19) плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p> <p>20) плата за державну реєстрацію (крім адміністративного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;</p> <p>21) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів із суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів бюджету АР Крим, обласних бюджетів;</p> <p>22) плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності;</p>

1	2
<p style="text-align: center;">Склад доходів загального фонду бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад</p>	<p>23) плата за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя ліцензіатами за місцем здійснення діяльності; надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності, засновником яких є районні, міські ради, об'єднані територіальні громади;</p> <p>24) рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; рентна плата за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів - за місцем податкової реєстрації платника рентної плати;</p> <p>25) плата за розміщення тимчасово вільних коштів відповідних місцевих бюджетів (крім коштів, отриманих вищими та професійно-технічними навчальними закладами від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право);</p> <p>26) орендна плата за водні об'єкти (їх частини), що надаються в користування на умовах оренди районними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, місцевими радами, яка зараховується відповідно до районних бюджетів, бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>27) кошти від реалізації безхазяйного майна (у тому числі такого, від якого відмовився власник або отримувач), знахідок, спадкового майна (у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття), майна, одержаного територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі;</p> <p>28) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності, засновником яких є районні, міські ради, об'єднані територіальні громади (крім концесійних платежів щодо об'єктів комунальної власності, які мають цільове спрямування згідно із законом);</p> <p>29) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, в порядку, визначеному відповідними місцевими радами;</p> <p>30) плата за надання інших адміністративних послуг, що справляється за місцем надання послуг;</p> <p>31) штрафні санкції за порушення законодавства про патентування;</p> <p>32) адміністративні штрафи та штрафні санкції за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховуються за місцем вчинення порушення;</p> <p>33) адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;</p> <p>34) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів;</p> <p>35) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам, у випадках, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель», в частині здійснення закупівель за рахунок коштів бюджетів об'єднаних територіальних громад, районних, міських бюджетів;</p>

1	2
<p>Склад доходів загального фонду бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад</p>	<p>36) кошти, отримані від учасника - переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів бюджетів об'єднаних територіальних громад, районних, міських бюджетів;</p> <p>37) 80 % коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок бюджетів об'єднаних територіальних громад, районних, міських бюджетів, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50 % коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;</p> <p>38) 25 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк), що сплачується (перераховується) на відповідній території (крім території міст Києва та Севастополя) і зараховується до бюджетів міст республіканського АР Крим та обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад;</p> <p>39) 80 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк), що сплачується (перераховується) на території міст Києва та Севастополя і зараховується відповідно до бюджетів міст Києва та Севастополя;</p> <p>40) інші доходи, що підлягають зарахуванню до бюджетів об'єднаних територіальних громад, районних, міських бюджетів відповідно до законодавства.</p>
<p>Доходи загального фонду бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів</p>	<p>1) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності.</p> <p>Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є міські (міст районного значення), селищні та сільські ради, зараховується відповідно до міських (міст районного значення), селищних та сільських бюджетів;</p> <p>2) рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; рентна плата за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення; рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування). Такі платежі зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідних природних ресурсів, а щодо водних об'єктів – за місцем податкової реєстрації платника рентної плати;</p> <p>3) податок на майно, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>4) єдиний податок, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>5) збір за місця для паркування транспортних засобів;</p> <p>6) туристичний збір;</p> <p>7) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, у порядку, визначеному відповідними місцевими радами;</p> <p>8) плата за розміщення тимчасово вільних коштів бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів;</p> <p>9) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних місцевих рад, яка зараховується до відповідного бюджету;</p>

1	2
Доходи загального фонду бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів	<p>10) штрафні санкції за порушення законодавства про патентування; адміністративні штрафи, що накладаються місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами місцевих рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями;</p> <p>11) штрафні санкції внаслідок невиконання укладених розпорядником бюджетних коштів договорів з суб'єктами господарювання на придбання товарів, робіт і послуг за рахунок коштів бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів; адміністративні штрафи та штрафні санкції за порушення законодавства у сфері виробництва та обігу алкогольних напоїв та тютюнових виробів, що зараховуються за місцем вчинення порушення;</p> <p>12) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності, засновником яких є міські (міст районного значення), селищні та сільські ради;</p> <p>13) орендна плата за водні об'єкти (їх частини), що надаються в користування на умовах оренди місцевими радами, яка зараховується відповідно до бюджетів місцевого самоврядування;</p> <p>14) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності, засновником яких є міські (міст районного значення), селищні та сільські ради (крім концесійних платежів щодо об'єктів комунальної власності, які мають цільове спрямування згідно із законом);</p> <p>15) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівель забезпечення їх пропозиції конкурсних торгів, які не підлягають поверненню цим учасникам, у випадках, передбачених Законом України «Про здійснення державних закупівель», в частині здійснення закупівель за рахунок коштів бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів;</p> <p>16) кошти, отримані від учасника - переможця процедури закупівлі під час укладання договору про закупівлю як забезпечення виконання цього договору, які не підлягають поверненню учаснику-переможцю, в частині здійснення закупівель за рахунок коштів бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів;</p> <p>17) 80 % коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50 % коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;</p> <p>18) кошти від реалізації безхазяйного майна (у тому числі такого, від якого відмовився власник або отримувач), знахідок, спадкового майна (у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття), майна, одержаного територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі;</p> <p>19) плата за надання інших адміністративних послуг, що справляється за місцем надання послуг;</p> <p>20) державне мито, що зараховується до бюджетів місцевого самоврядування за місцем вчинення дій та видачі документів;</p> <p>21) акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів, що зараховується до бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів;</p> <p>22) 25 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк), що зараховуються до сільських, селищних, міських бюджетів;</p> <p>23) інші доходи, що підлягають зарахуванню до бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів відповідно до законодавства.</p>

До доходів загального фонду місцевих бюджетів також належать трансферти місцевим бюджетам, крім:

- субвенцій, що надаються з інших бюджетів за рахунок конкретно визначених надходжень спеціального фонду таких бюджетів;
- капітальних трансфертів (субвенцій) з інших бюджетів).

Склад доходів та видатків бюджетів районів у містах (у разі їх створення) визначається міською радою відповідно до повноважень, переданих районним у містах радам.

У 2015 р. формування доходів місцевих бюджетів здійснюється з урахуванням змін, що внесені до Бюджетного та Податкового кодексів України в частині місцевих бюджетів, зокрема:

1) скасування деяких місцевих зборів:

- збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- збору за місця паркування транспортних засобів;
- туристичного збору.

Однак функціонування двох останніх податків було залишено у діючій редакції Податкового кодексу України;

2) скорочення кількості податків шляхом їх об'єднання за відповідною специфікою;

3) встановлення нових нормативів відрахувань податку на доходи фізичних осіб:

- бюджети міст обласного значення та районів – 60 %;
- обласні бюджети – 15%;

4) закріплення 10 % податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки за обласними бюджетами та бюджетом м. Києва;

5) передачу з державного бюджету до місцевих бюджетів плати за надання інших адміністративних послуг та державного мита;

6) запровадження акцизного податку з кінцевих продаж;

7) розширення бази оподаткування податку на нерухомість шляхом включення до оподаткування цим податком комерційного (нежитлового) майна;

8) зміни до розподілу коштів екологічного податку (крім податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів) з урахуванням зарахування до державного бюджету 20 %, а до місцевих бюджетів 80 %, у тому числі:

- до обласних бюджетів – 55 % ,
- до сільських, селищних, міських бюджетів – 25 %;

9) розширення надходжень загального фонду шляхом передачі єдиного та екологічного податків, а також податку на нерухоме майно зі спеціального фонду.

Як і доходи місцевих бюджетів, склад видатків визначено Бюджетним кодексом (ст. 88-93).

Бюджетний кодекс України не надає визначення «видатки місцевих бюджетів» і «витрати місцевих бюджетів», обмежуючись термінами «видатки бюджету» і «витрати бюджету» [2], що безумовно потребує певного уточнення, спираючись на поняття останніх.

ВИДАТКИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним місцевим бюджетом на фінансування їх власних та делегованих органами виконавчої влади повноважень з метою ефективного соціально-економічного розвитку територій підвідомчих органам місцевого самоврядування.

ВИТРАТИ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ містять:

- видатки місцевого бюджету,
- надання кредитів з бюджету,
- погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах,
- придбання цінних паперів.

Відповідальність за здійснення видатків за рахунок місцевих бюджетів і трансфертів покладається на Раду міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад.

Специфічною рисою місцевих бюджетів є те, що з них фінансується частина функцій центральних органів влади, переданих на виконання місцевій владі з метою більш якісного їх виконання. Це обумовило розподіл видатків місцевих бюджетів на дві частини (рис. 7.2):

Видатки, пов'язані з виконанням власних повноважень органами місцевого самоврядування деталізовані у ст. 91 Бюджетного кодексу.

Рис. 7.2. Склад видатків місцевих бюджетів України

До видатків, пов'язаних з виконанням власних повноважень місцевого самоврядування належать видатки на: пожежну охорону, розвиток житлово-комунального господарства і благоустрій населених пунктів, місцевий транспорт і дорожнє господарство, обслуговування місцевого боргу, управління комунальним майном, природоохоронні програми і збереження пам'яток архітектури місцевого значення та деякі інші цілі.

Видатки, пов'язані з виконанням делегованих органами виконавчої влади повноважень, фінансуються державою у повному обсязі і передаються на місця згідно зі ст. 88-90 Бюджетного кодексу за рахунок:

- ✓ закріплення за відповідними місцевими бюджетами джерел доходів бюджету,
- ✓ надання трансфертів з державного бюджету,
- ✓ передавання органам місцевого самоврядування відповідних об'єктів державної власності.

До видатків, пов'язаних з виконанням делегованих законом повноважень органів виконавчої влади відносяться видатки на фінансування: органів місцевого державного управління, освіти, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культуру і мистецтво, фізичну культуру і спорт, місцеву поліцію.

Відповідно до ст. 64, 67 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [20] **видатки місцевих бюджетів формуються відповідно до розмежування видатків між бюджетами**, визначеного Бюджетним кодексом України, для виконання повноважень органів місцевого самоврядування

Видатки місцевого бюджету здійснюються із загального та спеціального фондів місцевого бюджету відповідно до вимог Бюджетного кодексу України та закону про Державний бюджет України.

З 2005 р. запроваджено розподіл витрат загального та спеціального фондів місцевого бюджету на витрати розвитку і витрати споживання.

ВИДАТКИ СПОЖИВАННЯ – частина видатків бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення та соціально-культурної сфери, а також інші видатки, не віднесені до видатків розвитку та нерозподілених видатків.

ВИТРАТИ СПОЖИВАННЯ – це видатки на споживання з урахуванням погашення боргу.

ВИДАТКИ РОЗВИТКУ – це видатки бюджетів на фінансове забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, за рахунок:

- капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення;
- структурної перебудови економіки;
- інших видатків, пов'язаних з розширенням відтворенням.

За рахунок капітальних видатків бюджету розвитку:

1) фінансуються:

- програми соціально-економічного розвитку територій,
- інвестиційні програми та проекти,

2) здійснюється:

- будівництво, капітальний ремонт і реконструкція об'єктів житлово-комунального, промислового, соціально-культурного характеру;
- збереження історичних пам'яток і заповідників;
- розвиток дорожньо-транспортного господарства, зокрема будівництво метрополітенів, придбання електротранспорту, машин швидкої медичної допомоги, шкільних автобусів;
- комп'ютеризація та інформатизація навчальних закладів;
- інші заходи.

У складі витрат спеціального фонду місцевого бюджету виділяються **витрати бюджету розвитку**, кошти якого спрямовуються на:

- реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаної із здійсненням інвестиційної діяльності;

- здійснення інших заходів, пов'язаних з розширеним відтворенням;
- на погашення місцевого боргу.

ВИТРАТИ РОЗВИТКУ – це видатки розвитку з урахуванням надання кредитів з бюджету.

Розподіл видатків місцевих бюджетів здійснюється відповідно до розмежування видатків між бюджетами, визначеного Бюджетним кодексом України (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Розмежування видатків, що здійснюються з місцевих бюджетів

Вид бюджету	ВИДАТКИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ
1	2
Видатки, що здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення	1) органи місцевого самоврядування сіл, селищ, міст районного значення;
Видатки, що здійснюються з бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад	<p>1) освіта:</p> <p><i>а) дошкільна освіта;</i></p> <p><i>б) загальна середня освіта:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – загальноосвітні навчальні заклади (у тому числі: загальноосвітні навчальні заклади усіх ступенів, спеціалізовані школи (школи-інтернати) (крім загальноосвітніх спеціалізованих шкіл (школи-інтернати), ліцеїв (гімназій) - інтернатів) державної власності згідно з переліком, визначеним КМУ; загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) державної власності (крім загальноосвітніх спеціалізованих шкіл (школи-інтернати), ліцеїв (гімназій) - інтернатів) державної власності згідно з переліком, визначеним КМУ; загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, а також загальноосвітніх навчальних закладів: спеціалізованих шкіл-інтернатів, ліцеїв-інтернатів, гімназій-інтернатів, колегіумів-інтернатів, якщо не менше 70 % кількості учнів, які здобувають освіту у відповідному загальноосвітньому навчальному закладі, є жителями населених пунктів, розташованих на території АРК чи області (крім населеного пункту, де розташований такий заклад), – ліцеї (ліцеї-інтернати), – гімназії (гімназії-інтернати), колегіуми (колегіуми-інтернати) (крім загальноосвітніх спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) державної власності (крім загальноосвітніх спеціалізованих шкіл (школи-інтернати), ліцеїв (гімназій) - інтернатів) державної власності згідно з переліком, визначеним КМУ; загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації, а також загальноосвітніх навчальних закладів: спеціалізованих шкіл-інтернатів, ліцеїв-інтернатів, гімназій-інтернатів, колегіумів-інтернатів, якщо не менше 70 % кількості учнів, які здобувають освіту у відповідному загальноосвітньому навчальному закладі, є жителями населених пунктів, розташованих на території АРК чи області (крім населеного пункту, де розташований такий заклад), – вечірні (змінні) школи); – навчально-виховні комплекси «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад - дошкільний навчальний заклад»;

1	2
<p>Видатки, що здійснюються з бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад</p>	<p>в) навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації:</p> <ul style="list-style-type: none"> – загальноосвітні школи-інтернати, – загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, – дитячі будинки, – навчально-реабілітаційні центри (якщо не менше 70 % кількості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів припадає на територію відповідного міста чи району), – дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї; <p>з) інші державні освітні програми;</p> <p>т) вища освіта (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у ВНЗ I-IV рівнів акредитації державної та комунальної власності відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів);</p> <p>д) позашкільна освіта ;</p> <p>2) охорона здоров'я:</p> <p>а) первинна медико-санітарна, амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога (лікарні широкого профілю, спеціалізовані медико-санітарні частини, пологові будинки, поліклініки і амбулаторії, загальні стоматологічні поліклініки, а також дільничні лікарні, медичні амбулаторії, фельдшерсько-акушерські та фельдшерські пункти, центри первинної медичної (медико-санітарної) допомоги);</p> <p>б) програми медико-санітарної освіти (міські та районні центри здоров'я і заходи з санітарної освіти);</p> <p>в) інші державні програми медичної та санітарної допомоги (територіальні медичні об'єднання, центри медичної статистики, автопідприємства санітарного транспорту, інші програми і заходи);</p> <p>3) соціальний захист та соціальне забезпечення:</p> <p>а) державні програми соціального забезпечення:</p> <ul style="list-style-type: none"> – притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (якщо не менше 70 % кількості дітей, які перебувають у цих закладах, припадає на територію відповідного міста чи району); – територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); – центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів; – центри професійної реабілітації інвалідів, компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; <p>б) державні програми соціального захисту:</p> <ul style="list-style-type: none"> – допомога сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, тимчасова державна допомога дітям, – допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу; – додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг (житлові субсидії населенню), пільги окремим категоріям громадян, – компенсації особам, які згідно із статтями 43 та 48 Гірничого закону України (1127-14) мають право на безоплатне отримання вугілля на побутові потреби, але проживають у будинках, що мають центральне опалення; – компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян; – виплата державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною»;

1	2
<p>Видагки, що здійснюються з бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад</p>	<p>– компенсацію фізичним особам, які користувалися пільгами щодо сплати податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, втрати частини їх доходів у зв'язку з відміною такого податку та відповідним збільшенням ставок акцизного податку з пального згідно з Податковим кодексом України;</p> <p><i>в) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;</i></p> <p><i>г) районні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі утримання та програми районних і міських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;</i></p> <p>4) державні культурно-освітні та театральні-видовищні програми (сільські, селищні та міські палаци і будинки культури, клуби, центри дозвілля, інші клубні заклади та бібліотеки; театри, районні (міські) бібліотеки або централізовані бібліотеки районної (міської) централізованої бібліотечної системи, музеї, виставки, палаци і будинки культури, школи естетичного виховання дітей, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних, зоопарки комунальної власності);</p> <p>5) фізична культура і спорт:</p> <p>– утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів (крім шкіл республіканського АРК і обласного значення); заходи з фізичної культури і спорту та фінансова підтримка місцевих осередків всеукраїнських громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості і спортивних споруд місцевого значення.</p>
<p>Видагки, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів</p>	<p>1) державне управління:</p> <p>а) представницька і виконавча влада Автономної Республіки Крим;</p> <p>2) освіта:</p> <p><i>а) загальна середня освіта для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації:</i> спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри (крім загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, навчальних закладів для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації: загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні навчальні заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри (якщо не менше 70 % кількості учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячих будинків, навчально-реабілітаційних центрів припадає на територію відповідного міста чи району), дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї та дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей);</p> <p><i>б) загальна середня освіта:</i> спеціалізовані школи (школи-інтернати) державної власності (крім загальноосвітніх спеціалізованих шкіл (школи-інтернати), ліцеїв (гімназій) - інтернатів) державної власності згідно з переліком, визначеним КМУ; загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації), а також загальноосвітні навчальні заклади: спеціалізовані школи-інтернати, ліцеї-інтернати, гімназії-інтернати, колегіуми-інтернати, якщо не менше 70 % кількості учнів, які здобувають освіту у відповідному загальноосвітньому навчальному закладі, є жителями населених пунктів, розташованих на території Автономної Республіки Крим чи області (крім населеного пункту, де розташований такий заклад);;</p> <p><i>в) професійно-технічна освіта</i> (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних та інших навчальних закладах державної та комунальної власності);</p>

- г) вища освіта* (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах регіонального замовлення у вищих навчальних закладах комунальної власності, а також на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України);
- г) післядипломна освіта* (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах регіонального замовлення);;
- д) позашкільна освіта* (заходи і заклади національного, державного, республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення з позашкільної роботи з дітьми);;
- е) інші державні освітні програми;
- 3) охорона здоров'я:**
- а) консультативна амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога* (лікарні республіканського АРК та обласного значення), центри екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, станції екстреної (швидкої) медичної допомоги;
- б) спеціалізована амбулаторно-поліклінічна та стаціонарна допомога* (спеціалізовані лікарні, поліклініки);
- в) санаторно-курортна допомога* (санаторії для хворих на туберкульоз, санаторії для дітей та підлітків, санаторії медичної реабілітації);
- г) інші державні програми медичної та санітарної допомоги* (медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, центри медичної статистики, територіальні медичні об'єднання, автопідприємства санітарного транспорту, бази спецмедпостачання, центри здоров'я і заходи санітарної освіти, регіональні заходи з реалізації державних програм, інші програми і заходи);
- 4) соціальний захист та соціальне забезпечення:**
- а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення:* виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування інвалідів; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри з нарахування та здійснення соціальних виплат; притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (крім відповідних притулків, центрів і гуртожитків, що фінансуються з бюджетів міст республіканського АРК та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад); пільгове медичне обслуговування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; компенсаційні виплати інвалідам на бензин (пальне), ремонт, техобслуговування автотранспорту та транспортне обслуговування, а також на встановлення телефонів інвалідам I і II груп; відшкодування витрат на поховання учасників бойових дій та інвалідів війни; центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри професійної реабілітації інвалідів;
- б) республіканські АРК та обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї*, в тому числі утримання та програми республіканського АРК і обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- в) інші державні соціальні програми;
- 5) культуру і мистецтво:**
- а) державні культурно-освітні програми* (національні, державні, республіканські АРК та обласні заповідники, бібліотеки, музеї та виставки, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних);
- б) державні театральні-видовищні програми* (філармонії, художні, музичні колективи і ансамблі, театри, концертні і циркові організації, палаци та будинки культури, інші заклади, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних);
- в) інші державні культурно-мистецькі програми;*

1	2
<p style="text-align: center;">Видатки, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів</p>	<p>б) фізична культура і спорт: а) програми з розвитку фізичної культури і спорту (утримання та навчально-тренувальна робота дитячо-юнацьких спортивних шкіл усіх типів республіканського АРК та обласного значення (крім шкіл, визначених у підпункті «б» цього пункту), заходи з фізичної культури і спорту республіканського АРК та обласного значення), фінансова підтримка республіканського АРК та обласних осередків всеукраїнських громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості; б) програми з розвитку фізичної культури, спорту, фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів (центри республіканського АРК та обласного значення з фізичної культури і спорту інвалідів, дитячо-юнацькі спортивні школи для інвалідів усіх типів; проведення заходів з фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів, навчально-тренувальних зборів і змагань республіканського АРК та обласного значення з фізичної культури і спорту інвалідів); 7) програми природоохоронних заходів місцевого значення, заходи з проведення лабораторно-діагностичних, лікувально-профілактичних робіт бюджетними установами ветеринарної медицини, співфінансування (50 %) проектів ліквідації підприємств вугільної і торфодобувної промисловості та витрат на утримання водовідливних комплексів у безпечному режимі, проекти реструктуризації та ліквідації об'єктів підприємств гірничої хімії, підземного видобутку залізної руди, консервації ртутного виробництва, утримання водовідливних комплексів.</p>
<p style="text-align: center;">Видатки місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1) місцева пожежна охорона; 2) муніципальні формування з охорони громадського порядку; 3) органи місцевого самоврядування; 4) соціальний захист та соціальне забезпечення: <ol style="list-style-type: none"> а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї; б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення; в) програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів професійно-технічних навчальних закладів; г) центри обліку та заклади соціального захисту для бездомних осіб, центри соціальної адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань; г) компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян; д) компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; е) надання ветеранським організаціям фінансової підтримки та кредитування; 5) місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів; 6) культурно-мистецькі програми місцевого значення; 7) програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації; 8) місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту; 9) типове проектування, реставрацію та охорону пам'яток архітектури; 10) транспорт, дорожнє господарство: <ol style="list-style-type: none"> а) регулювання цін (тарифів) на перевезення пасажирів у пасажирському транспорті; б) експлуатацію дорожньої системи місцевого значення (у тому числі роботи, що проводяться спеціалізованими монтажньо-експлуатаційними підрозділами); в) будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах, а також капітальний та поточний ремонт вулиць і доріг населених пунктів та інших доріг, які є складовими автомобільних доріг державного значення (як співфінансування на договірних засадах); 11) заходи з організації рятування на водах; 12) обслуговування місцевого боргу;

1	2
<p style="text-align: center;">Видатки місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів</p>	<p>13) програми природоохоронних заходів місцевого значення, заходи програм у сфері житлово-комунального господарства з будівництва та реконструкції водопровідних та каналізаційних очисних споруд, доочищення питної води, модернізації систем теплопостачання, заміни природного газу альтернативними видами палива, модернізації та ремонту ліфтового господарства, реконструкції та ремонту житлових будинків, оснащення житлового фонду будинковими засобами обліку енергоносіїв та споживання води, капітального ремонту, реконструкції, будівництва мереж зовнішнього освітлення вулиць, капітального ремонту гуртожитків, що передаються у власність територіальних громад, впровадження енергозберігаючих технологій;</p> <p>14) управління комунальним майном;</p> <p>15) регулювання земельних відносин;</p> <p>16) програми природоохоронних заходів місцевого значення, заходи програм у сфері житлово-комунального господарства з будівництва та реконструкції водопровідних та каналізаційних очисних споруд, доочищення питної води, модернізації систем теплопостачання, заміни природного газу альтернативними видами палива, модернізації та ремонту ліфтового господарства, реконструкції та ремонту житлових будинків, оснащення житлового фонду будинковими засобами обліку енергоносіїв та споживання води, капітального ремонту, реконструкції, будівництва мереж зовнішнього освітлення вулиць, капітального ремонту гуртожитків, що передаються у власність територіальних громад, впровадження енергозберігаючих технологій;</p> <p>17) заходи у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом;</p> <p>18) заходи та роботи з мобілізаційної підготовки місцевого значення;</p> <p>19) проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських АРК і місцевих референдумів;</p> <p>20) членські внески до асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань;</p> <p>21) підвищення кваліфікації депутатів місцевих рад та посадових осіб місцевого самоврядування;</p> <p>22) реалізацію програм допомоги і грантів міжнародних фінансових організацій та ЄС;</p> <p>23) програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян;</p> <p>24) інші програми, пов'язані з виконанням власних повноважень, затверджені Верховною Радою АРК, відповідною місцевою радою згідно із законом.</p>

На формування видаткової частини місцевих бюджетів впливають наступні **чинники**:

- зміни у розмежуванні видів видатків між державним та місцевими бюджетами за принципом субсидіарності;
- зміни у трансфертній і соціальній політиці;
- зміна розміру єдиного соціального внеску та зменшення в результаті видатків місцевих бюджетів на оплату праці;
- перегляд меж зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- передача у рамках децентралізації окремих закладів та заходів з державного бюджету до місцевих бюджетів та ін.

7.3 Сутність міжбюджетних відносин, їх характеристика та регулювання

Система міжбюджетних відносин є важливою складовою бюджетної системи як у федеративних, так і в унітарних країнах.

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України [2].

Підставою для існування міжбюджетних відносин є визначені законодавством держави:

- розподіл повноважень між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- виконання органами місцевого самоврядування як власних, так і делегованих державою повноважень;
- фінансування наданих державою органам місцевого самоврядування повноважень;
- перерозподіл бюджетних ресурсів шляхом розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- забезпечення виконання делегованих повноважень органами місцевого самоврядування у повному обсязі за рахунок фінансового вирівнювання при недостатності власних фінансових ресурсів в регіонах;
- застосування різних форм взаємовідносин, що виникають у процесі виконання бюджетів (взаємні розрахунки, бюджетні позики тощо).

Досвід зарубіжних країн свідчить, що **ефективне функціонування системи міжбюджетних відносин:**

- 1) забезпечує бюджетну децентралізацію, тобто передачу більшої частини повноважень щодо прийняття рішень у сфері формування і виконання бюджетів на регіональний рівень управління;
- 2) створює умови для вирішення стратегічних завдань щодо сталого розвитку регіонів;
- 3) стимулює місцеві органи влади та управління до проведення політики, що відповідає інтересам регіону з урахуванням економічної та соціальної політики держави;
- 4) узгоджує раціональне використання наявних фінансових ресурсів регіонів із соціально-економічними програмами держави;
- 5) сприяє скороченню вертикального і горизонтального фіскальних дисбалансів бюджетів;
- 6) забезпечує рівний доступ громадян до соціальних благ та суспільних послуг, гарантованих державою.

Політика удосконалення міжбюджетних відносин спрямована на вирішення таких завдань:

- реалізація соціальної політики держави, спрямована на підвищення рівня життя населення;

- досягнення територіальної справедливості при перерозподілі бюджетних коштів на основі розрахунку потреби регіонів у фінансових ресурсах і врахування їх податкоспроможності;
- спрощення механізму міжбюджетних відносин;
- бюджетну децентралізацію, тобто передачу більшої частини повноважень щодо прийняття рішень у сфері формування і виконання бюджетів на регіональний рівень управління;
- створює умови для вирішення стратегічних завдань щодо сталого розвитку регіонів;
- розвиток основних форм управління бюджетним процесом у регіонах.

З прийняттям Бюджетного кодексу в Україні, починаючи з 2001 р., було проведено **реформування міжбюджетних відносин**, що сприяло впровадженню принципів Європейської хартії місцевого самоврядування у бюджетний процес. Сутність реформування полягала у такому:

- чітке розмежування повноважень між учасниками бюджетного процесу;
- закріплення відповідних доходних джерел фінансування видатків на довготривалій стабільній основі;
- застосування єдиних формульних підходів при визначенні міжбюджетних трансфертів.

РЕГУЛЮВАННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН – щорічний плановий перерозподіл загальнодержавних централізованих фінансових ресурсів між ланками бюджетної системи з метою збалансування усіх бюджетів за обсягом, необхідним для виконання місцевими органами своїх повноважень [54].

Регулювання міжбюджетних відносин – це не лише збалансування бюджетів і перерозподіл бюджетних ресурсів, але й економічна діяльність державного значення щодо створення необхідних умов для економічного зростання, розвитку продуктивних сил, ліквідації розбіжностей у рівнях розвитку окремих територій на основі економічно обґрунтованого забезпечення місцевих органів самоврядування відповідними обсягами фінансових ресурсів.

Метою регулювання міжбюджетних відносин є забезпечення відповідності між повноваженнями на здійснення видатків, закріплених законодавчими актами України за окремими бюджетами, та фінансових ресурсів, які мають забезпечувати виконання цих повноважень.

Регулювання міжбюджетних відносин здійснюється кожним представницьким органом щодо бюджетів нижчого рівня.

Основні завдання регулювання міжбюджетних відносин полягають у такому:

- 1) досягнення збалансованості між видатками і доходами бюджетів усіх рівнів;
- 2) забезпечення обґрунтованого розподілу дохідних джерел і видаткових повноважень між рівнями бюджетів;
- 3) створення зацікавленості органів місцевого самоврядування у зростанні і розвитку податкового потенціалу;

4) взаємоув'язка обсягів одержаної фінансової допомоги у вигляді міжбюджетних трансфертів з конкретними зусиллями щодо мобілізації доходів;

5) забезпечення ефективного і раціонального вирівнювання дохідного потенціалу територіальних одиниць.

Світова практика виробила наступні **форми регулювання бюджету (моделі бюджетного федералізму)**, що використовуються при формуванні міжбюджетних відносин:

- **централізована** – виконується Міністерством фінансів і спрямована на створення рівних можливостей для всіх місцевих рад в отриманні доходів і фінансуванні витрат;

- **децентралізована** – заснована на фінансовій самостійності місцевих рад (у межах їхніх можливостей);

- **змішана** (перехідна).

Для централізованої форми характерно:

- обмеження прав органів місцевої влади у формуванні власних бюджетів;

- активне втручання у бюджетні фінансові потоки та перерозподіл бюджетних коштів на користь центральних урядових органів влади та управління;

- пріоритетність національних економічних інтересів перед регіональними;

- авторитарність розподілу податкових повноважень;

- надання фінансової допомоги місцевим органам влади.

Децентралізованій формі притаманний:

- високий ступінь бюджетної незалежності регіонів при збереженні єдиного економічного простору країни;

- невтручання держави у бюджетний процес на регіональному рівні;

- надання фінансової автономії органам місцевого самоврядування;

- чітке законодавче розмежування видаткових повноважень між різними рівнями управління;

- дотримання інтересів регіонів, з урахуванням загальних цілей розвитку держави.

Змішана форма використовується у транзитивних економіках і є перехідним етапом від централізованої моделі до децентралізованої.

До 2015 р. в Україні діяла система міжбюджетних відносин заснована на централізованій моделі бюджетного федералізму, основні риси якої були успадковані від адміністративно-командної системи управління. Починаючи з 1998 р. в країні почала посилюватися бюджетна централізація, влада переорієнтувала грошові потоки до центру, в результаті чого регіони втратили значну частину своїх фінансових ресурсів. Централізація фіскальних функцій держави обмежувала місцеві органи влади в реалізації основних функцій управління бюджетним процесом на місцях. Це проявлялося в їхній залежності від державного бюджету внаслідок збереження пріоритетності нормативного методу розподілу бюджетних

коштів і високій частці трансфертів у доходах місцевих бюджетів, що негативно впливало на розвиток міжбюджетних відносин у ринковій економіці.

З 2015 р. в результаті змін у бюджетному та податковому законодавстві розпочато реформу, засновану на децентралізації влади, яка охоплює усі сфери – адміністративно-територіальний устрій, зміну повноважень у системі центральних і територіальних органів виконавчої влади та всіх рівнів органів місцевого самоврядування, бюджетної та податкової систем, земельних відносин, сфери освіти, медицини, соціальної сфери тощо.

Метою реформи місцевого самоврядування є, передусім, забезпечення його спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів.

На виконання Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [43] Кабінетом Міністрів затверджено План заходів з її реалізації відповідно до якого було внесено зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України, що ознаменувало перший етап бюджетної децентралізації.

Так, зміни до Бюджетного кодексу стимулюють громади до об'єднання та підвищення їхньої спроможності через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом. У разі об'єднання такі громади наділяються такими ж повноваженнями та ресурсами, як й у міст обласного значення. Натомість територіальні громади, які не візьмуть участь у об'єднанні, залишаються осторонь цього процесу та позбавляються права на виконання делегованих державою повноважень органів місцевого самоврядування в селах, селищах, містах районного значення, що не об'єдналися. Отже, об'єднання територіальних громад є запорукою переходу місцевого самоврядування на якісно новий рівень.

Позитивними змінами до Бюджетного кодексу можна вважати:

1) зміни в частині застосування принципу вирівнювання бюджету за доходами, а не за видатками;

2) передачу на місцевий рівень нових податків:

- 100 % плати за надання адміністративних послуг;
- 100 % державного мита;
- 10 % податку на прибуток підприємств приватного сектору економіки;
- 80 % екологічного податку, замість встановлених раніше 35 %;
- запровадження акцизного податку з реалізації роздрібною торгівлю підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти) за ставкою 5 % вартості реалізованого товару.
- стягнення податку на нерухомість відтепер і з комерційного (нежитлового) майна та транспортного податку на автомобілі з великим об'ємом двигуна.

3) бюджети об'єднаних громад будуть прирівнені до бюджетів міст обласного значення і районів, а отже, крім зазначених податків, одержуватимуть ще й 60 % ПДФО, а також інші доходи.

На думку експертів, по-перше, це створило підґрунтя для сталого економічного розвитку та зростання, по-друге, сприятиме виконанню місцевих бюджетів.

Розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів є важливим елементом бюджетного регулювання.

Розмежування, закріплення та формування доходів і видатків місцевих бюджетів здійснюється відповідно до положень і норм чинного законодавства і зокрема, засад Бюджетного та Податкового кодексів України. Але **розмежування доходів і видатків, проведене на єдиних засадах для бюджетів відповідного рівня, не дає змоги збалансувати абсолютно всі бюджети.** Причиною цього є значні відмінності у формуванні доходів та у складі й обсягах видатків бюджетів територіальних одиниць, які мають об'єктивний характер і спричинені:

- різноманітністю природнокліматичних умов;
- економічним розвитком територій та їх спеціалізацією;
- екологічним станом територій;
- адміністративно-територіальними особливостями, зокрема розташуванням адміністративних центрів і населених пунктів;
- демографічними особливостями (кількістю населення, його віковим складом, кількістю споживачів соціальних послуг, рівнем освіти і т. і.);
- станом соціальної, побутової, транспортної та фінансової інфраструктур тощо та їх розвитком.

Вплив цих та багатьох інших факторів визначає:

- різну вартість послуг, які надають місцеві органи у розрізі адміністративно-територіальних одиниць;
- різний податковий потенціал, який безпосередньо впливає на формування дохідної бази місцевих бюджетів;
- неоднакову потребу в коштах, що спрямовуються на підтримку соціально незахищених верств населення, утримання об'єктів соціально-культурної сфери тощо.

Остаточне збалансування бюджетів одного рівня неможливо провести лише розмежуванням їхніх доходів і видатків. Це досягається за допомогою перерозподільних процесів в межах бюджетної системи.

Розмежування та закріплення джерел мобілізації доходів державного та місцевих бюджетів, в першу чергу стосується закріплення податків та зборів за конкретними місцевими бюджетами, а також розмежування всіх видів видатків між бюджетами різних рівнів.

Згідно з Бюджетним кодексом України **розмежування видатків між місцевими бюджетами відбувається на основі принципу субсидіарності** з урахуванням критеріїв повноти надання гарантованих послуг та наближення їх до безпосереднього споживача.

Відповідно до цих критеріїв (ст. 86 Бюджетного кодексу) **видатки поділяються на три групи:**

- **перша група – видатки на функціонування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання гарантованих послуг і які розташовані найближче до споживачів.**

Ці видатки здійснюються з бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст та бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад;

▪ **друга група – видатки на функціонування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України.**

Видатки цієї групи здійснюються з бюджетів міст республіканського АР Крим та міст обласного значення, а також районних бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад;

▪ **третья група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України.**

Такі видатки здійснюються з бюджету АР Крим та обласних бюджетів.

З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп [2].

Держава може передати Раді Міністрів АР Крим чи органам місцевого самоврядування право на здійснення видатків лише за умови відповідної передачі бюджетних ресурсів у вигляді закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їх частки, а також трансфертів з Державного бюджету України.

Передача коштів між місцевими бюджетами на здійснення окремих видатків місцевих бюджетів відбувається у вигляді міжбюджетного трансферту – коштів, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого (рис. 7.3):

Передача коштів між місцевими бюджетами здійснюється на підставі рішень Верховної Ради АР Крим, відповідних місцевих рад, прийнятих кожною із сторін, і укладання договору. **Усі договори про передачу коштів між місцевими бюджетами згідно з такими рішеннями укладаються до 1 серпня року, що передує плановому.**

Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити здійснення видатків, визначених із відповідних місцевих бюджетів з додержанням розподілу цих видатків між бюджетами, визначеного Бюджетним кодексом.

Забороняється:

▪ планувати та здійснювати видатки, не віднесені до місцевих бюджетів Бюджетним кодексом;

▪ здійснювати впродовж бюджетного періоду видатки на фінансування бюджетних установ одночасно з різних бюджетів.

Розмежування доходів може проводитися на основі двох методів. Перший – **закріплення доходів за кожним бюджетом у повній сумі або за твердо фіксованими нормативами** в умовах автономності кожного бюджету.

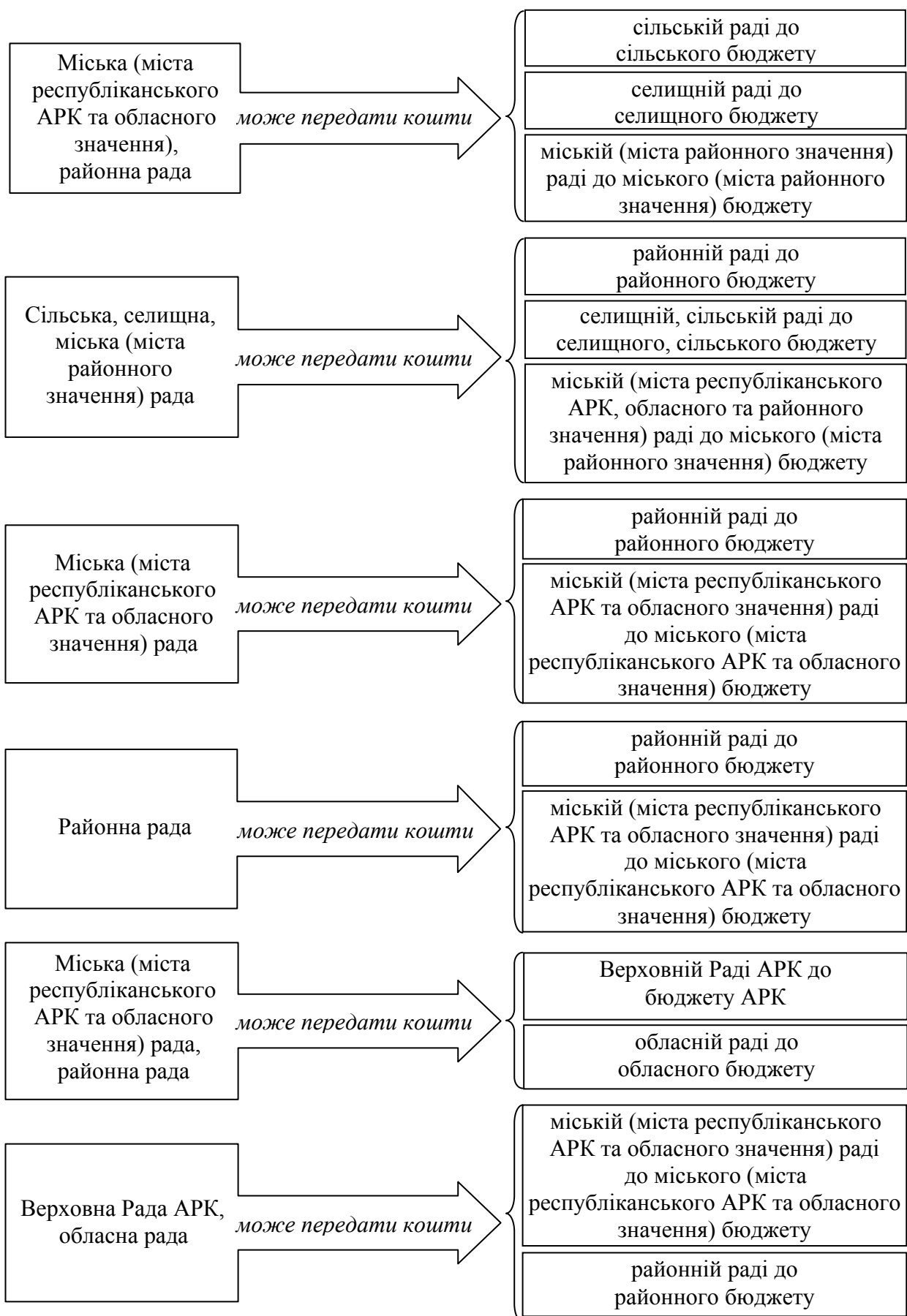

Рис. 7.3. Передача коштів між місцевими бюджетами на здійснення видатків місцевих бюджетів

Другий метод розмежування доходів полягає у встановленні *системи бюджетного регулювання в умовах єдності бюджету*, тобто у проведенні відрахувань до бюджетів нижчих рівнів, виходячи з їхніх потреб. У такому випадку всі доходи місцевих бюджетів поділяються на власні і закріплені. Саме такий метод використовується в Україні.

Система міжбюджетного розподілу доходів доповнюється їх бюджетним регулюванням.

БЮДЖЕТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ – це надання коштів із загальнодержавних дохідних джерел, що закріплені за бюджетами вищих рівнів, бюджетам нижчих рівнів з метою їх збалансування на необхідному для виконання планів економічного та соціального розвитку певної території рівні.

У бюджетній практиці України застосовуються такі методи бюджетного регулювання:

1) метод відсоткових відрахувань від територіальних надходжень загальнодержавних податків і зборів за нормативами, що встановлюються щорічно радою вищого рівня у своєму законодавчому акті про бюджет на наступний рік (законі чи рішенні про бюджет);

Нормативи відрахувань від певних податків та зборів фіксуються на досить тривалій період. Іноді вони визначаються в Конституції країни, як наприклад у ФРН.

Інституційні особливості української системи фінансування місцевих бюджетів, закріплені в законодавстві:

- розподілу підлягають окремі податки, а не загальний контингент доходів;
- нормативи відрахувань є предметом щорічної корекції при визначенні мінімального розміру;
- розподіл надходжень здійснюється за принципом походження.

На рис. 7.4 наведено розподіл надходжень і нормативи відрахувань податку на доходи фізичних осіб, які встановлені Бюджетним кодексом на постійній основі [2].

2) метод міжбюджетних трансфертів.

Необхідність застосування міжбюджетних трансфертів впливає з того, що в системі державних фінансів, за даного розподілу податків та функцій між рівнями держави, виникають вертикальний та горизонтальний дисбаланси, які можуть бути подолані лише передачею коштів від державного бюджету до бюджетів нижчого рівня. Основним призначенням міжбюджетних трансфертів і є подання різноманітних дисбалансів і диспропорцій у бюджетній системі країни, зокрема вертикального та горизонтального дисбалансів місцевих бюджетів.

Неоднаковий фінансовий потенціал адміністративно-територіальних одиниць породжує неспроможність місцевих органів влади забезпечувати повноту надання гарантованих державою послуг та наближення їх до безпосереднього споживача на основі затверджених соціальних стандартів незалежно від місця проживання кожного громадянина України, що призводить до виникнення вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів.

Рис. 7.4. Нормативи розмежування податку на доходи фізичних осіб за видами бюджетів [70]

Причиною появи такого явища як фіскальні дисбаланси у бюджетній системі країни є відмінності у формуванні і використанні ресурсів різних бюджетів на розвиток окремих територіальних громад і країни в цілому.

Подолання вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів шляхом фінансового вирівнювання є однією з головних цілей державної фінансової політики на регіональному рівні з метою усунення асиметричності соціально-економічного розвитку територій.

ВЕРТИКАЛЬНИЙ ФІСКАЛЬНИЙ ДИСБАЛАНС – означає недостатність фінансових ресурсів в місцевому бюджеті обсягу покладених на нього завдань щодо надання гарантованих державою соціальних послуг, внаслідок розподілу повноважень між центральною та місцевою владою.

Таким чином, вертикальний фіскальний дисбаланс пов'язаний з дефіцитністю місцевих бюджетів.

Вертикальні фіскальні дисбаланси в Україні важко відстежити через нечітке розмежування функцій та обов'язків різних рівнів влади у сфері надання соціальних послуг. Управління фінансами по вертикалі здебільшого здійснюються у так званому ручному режимі.

ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ ФІСКАЛЬНИЙ ДИСБАЛАНС – це невідповідність між обсягами фінансових ресурсів певного бюджету місцевого самоврядування і обсягами завдань та обов'язків, які покладаються на місцеві органи влади щодо надання державних і громадських послуг в обсягах, що надаються іншими територіями відповідно до затверджених соціальних стандартів.

Виникнення горизонтальних фіскальних дисбалансів пов'язане з:

- відмінностями у фінансових можливостях різних адміністративно-територіальних одиниць щодо надання гарантованих державою соціальних послуг, що спричиняє існування так званих бідних і багатих територій;

- різним рівнем суспільних потреб, коли деякі території мають більші потреби, ніж інші;
- існуванням різної вартості державних і громадських послуг, коли одні території мають більш високу вартість послуг порівняно з іншими.

Бюджетне регулювання фіскальних дисбалансів здійснюється за допомогою фінансового вирівнювання.

ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ – це процес усунення вертикальних і горизонтальних фіскальних дисбалансів.

Метою фінансового вирівнювання є перерозподіл фінансових ресурсів на користь тих місцевих органів влади, які мають вертикальні та горизонтальні фіскальні дисбаланси, з метою їх усунення.

Фінансове вирівнювання перерозподіляє фінансові ресурси як по вертикалі (між ланками бюджетної системи), так і по горизонталі (між так званими «бідними» і «багатими» територіями) (рис. 7.5).

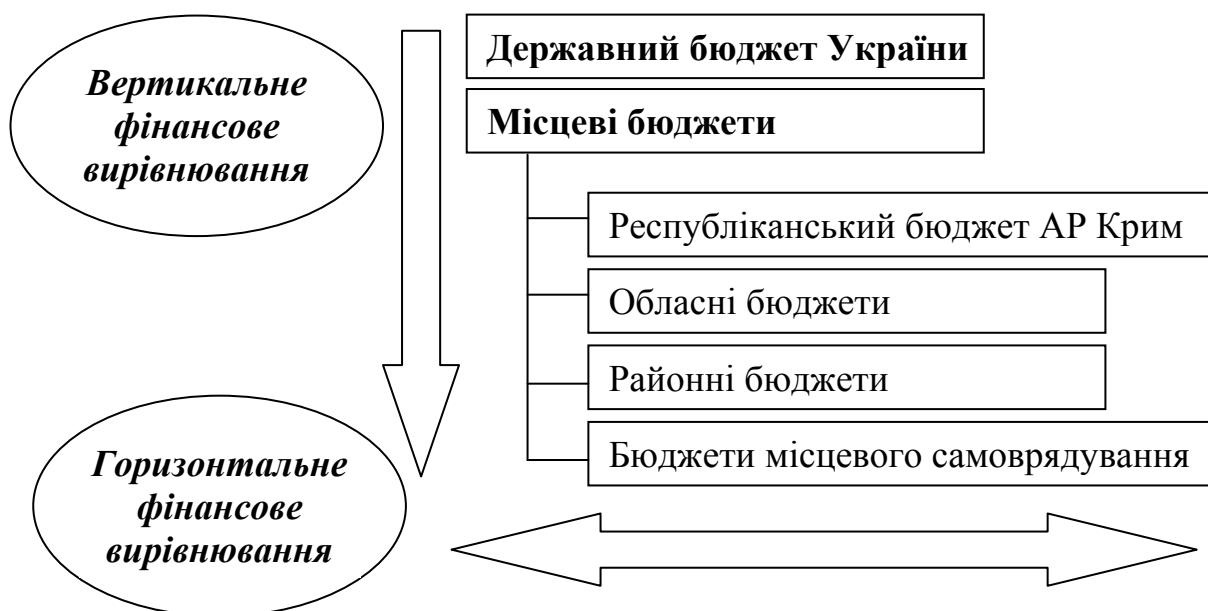

Рис. 7.5. Напрями фінансового вирівнювання (бюджетного регулювання) [95]

Фінансове вирівнювання здійснюється шляхом:

- надання коштів «бідним» у фінансовому плані територіям у вигляді міжбюджетних трансфертів. Форми фінансової допомоги – дотації, субсидії та субвенції;
- вилучення коштів у відносно «багатих» у фінансовому плані територій. Формою вилучення є реверсна дотація.

З урахуванням змін до Бюджетного кодексу України з 2015 р. систему балансування замінено системою бюджетного вирівнювання, яка передбачає горизонтальне вирівнювання податкоспроможності територій залежно від рівня надходжень на одного жителя.

7.4 Порядок надання міжбюджетних трансфертів

Держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування шляхом надання міжбюджетних трансфертів. Тому міжбюджетним трансфертам належить важлива роль у регулюванні міжбюджетних відносин.

МІЖБЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого [2].

Система трансфертів дає змогу збалансувати міжбюджетні відносини в разі виникнення дефіциту в бюджетах територіальних громад при їх низькій податкоспроможності, що не відповідає функціям, покладеним на органи місцевого самоврядування відповідного рівня.

Бюджетні процедури, які регламентують процес визначення обсягів міжбюджетних трансфертів, визначаються Бюджетним та Податковим кодексами України та законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- 1) базову дотацію;
- 2) субвенції;
- 3) реверсну дотацію;
- 4) додаткові дотації.

БАЗОВА ДОТАЦІЯ – трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій.

Базова дотація бюджетам міст районного значення, селищним, сільським бюджетам надаватиметься лише у разі їх об'єднання та створення об'єднаних територіальних громад.

Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» визначено, що держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст шляхом надання об'єднаній територіальній громаді коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади [13].

Об'єднання територіальних громад здійснюється, якщо сесія сільської, селищної, міської ради, бюджети яких раніше формувалися виключно за рахунок дотацій, приймає рішення про самоліквідацію та приєднання до іншої територіальної громади.

РЕВЕРСНА ДОТАЦІЯ – кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій.

Таким чином, базова та реверсна дотації є зустрічними за напрямком руху грошовими потоками бюджетних коштів, що розподіляються між державним бюджетом, з одного боку, та місцевими бюджетами, з іншого боку, у рамках горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій.

СУБВЕНЦІЇ – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про надання субвенції [2].

Як правило, субвенції мають соціальний характер призначення. Бюджетна субвенція надається вищестоячим бюджетом нижчестоячому на певну ціль для здійснення програм і заходів, пов'язаних із вирівнюванням соціального розвитку територій і спрямованих на підтримку гарантованого законодавством мінімуму соціальної забезпеченості населення регіонів, де такий мінімум не забезпечується власними бюджетними доходами з незалежних причин економічного характеру і на основі пайової участі у фінансуванні.

Порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам визначаються Кабінетом Міністрів, який може здійснювати перерозподіл обсягів субвенцій на здійснення державних програм соціального захисту між їх видами та між місцевими бюджетами, виходячи з фактично нарахованих обсягів відповідних пільг, субсидій і допомоги населенню в межах загального обсягу таких субвенцій.

Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, які вперше визначені законом про Державний бюджет України, затверджуються Кабінетом Міністрів не пізніше 30 днів з дня набрання ним чинності.

Субвенції можуть призначатися як з Державного бюджету України місцевим бюджетам, так і з бюджетів АР Крим та інших місцевих бюджетів для бюджетів нижчих рівнів.

У сучасній практиці бюджетного регулювання доходів значна роль належить субсидіюванню, інструментами якого є державні субсидії.

СУБСИДІЯ (різновид субвенції) – грошова допомога, що надається державою за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів юридичним та фізичним особам, місцевим державним органам, іншим державам.

Як інструмент бюджетного регулювання субсидія застосовується з метою збалансування регіональних та місцевих бюджетів, зміцнення їх дохідної бази та завжди передається безповоротно і безвідплатно з вищих ланок бюджетної системи нижчим ланкам.

Субсидія може бути **цільовою** (на конкретні видатки) і **знеособленою** (не пов'язується безпосередньо з фінансовим станом бюджету, який її отримує).

Розрізняють також **прямі** та **непрямі** державні субсидії. **Прямі субсидії** надаються на фінансування капітальних вкладень для розвитку пріоритетних галузей економіки, на фундаментальні наукові дослідження, перепідготовку кадрів, створення нових робочих місць та інші заходи. **Непряме субсидіювання** здійснюється, в основному, шляхом податкової та кредитної політики.

Поки що субсидії не знайшли в Україні такого широкого застосування, як це має місце у США, Англії, Франції, ФРН та ряді інших розвинених країн.

ДОДАТКОВІ ДОТАЦІЇ НА КОМПЕНСАЦІЮ ВТРАТ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ВНАСЛІДОК НАДАНИХ ДЕРЖАВОЮ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ.

Надання державою податкових пільг, які зменшують доходи місцевих бюджетів, має супроводжуватися наданням додаткової дотації з державного бюджету місцевим бюджетам на компенсацію відповідних втрат доходів місцевих бюджетів на підставі критеріїв, визначених Кабінетом Міністрів.

Порядок і умови надання міжбюджетних трансфертів та їх використання затверджуються Верховною Радою України, нормативними документами АР Крим та рішеннями відповідних органів самоврядування в межах їхньої компетенції.

З Державного бюджету України можуть надаватися такі види трансфертів місцевим бюджетам, як дотації:

- 1) базова дотація;
- 2) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою;
- 3) інші додаткові дотації.

Усунення горизонтального фіскального дисбалансу є досить складним процесом, який включає наступні заходи:

- збалансування доходів та видатків бюджетів;
- вирівнювання бюджетної забезпеченості шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між «багатими» та «бідними» територіями;
- наданням міжбюджетних трансфертів.

Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів (а саме обласних, районних бюджетів, бюджетів міст обласного значення і бюджетів об'єднаних територіальних громад) проводиться з урахуванням кількості населення, що мешкає на певній території.

Базова дотація обраховується за двома податками:

- *податком на доходи фізичних осіб* – для бюджетів міст обласного значення, районних та обласних бюджетів і бюджетів об'єднаних територіальних громад;
- *податком на прибуток підприємств* – для обласних бюджетів.

Вирівнювання за іншими платежами не здійснюється. Вони в повному обсязі залишаються у відповідних бюджетах.

Вирівнювання податкоспроможності бюджету міста Києва не здійснюється, враховуючи особливий статус міста, наданий йому Законом України «Про столицю України – місто-герой Київ».

Обсяг базової дотації визначається на підставі індексу податкоспроможності території, який залежить від рівня надходжень за визначеними податками на одного жителя щодо середнього значення по Україні.

ІНДЕКС ПОДАТКОСПРОМОЖНОСТІ є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності обласного чи районного бюджету, зведеного бюджету міста обласного значення або бюджету об'єднаної територіальної громади, що створена згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, порівняно з аналогічним середнім показником по всій групі відповідних бюджетів по Україні у розрахунку на одну людину:

Індекс податкоспроможності =

$$= \frac{\text{Фактичні надходження податку на доходи фізичних осіб} + \text{податку на прибуток підприємств (тільки для обласних бюджетів)}}{\text{Кількість населення}}$$

Зміна обсягу надходжень податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб за відповідний бюджетний період повинна бути підтверджена органами стягнення.

Індекси податкоспроможності місцевих бюджетів не можуть змінюватися і переглядатися частіше, ніж один раз на рік, крім випадків:

- виділення нових або зміни статусу вже існуючих адміністративно-територіальних одиниць;
- зміни місцезнаходження суб'єктів господарювання – платників податків;
- зміни податкового законодавства.

Грунтуючись на даних минулого року, Міністерство фінансів підраховує індекс податкоспроможності. Спочатку вираховують середню цифру доходів всіх територіальних громадах України. Потім проводяться розрахунки по кожному регіону.

Якщо значення індексу податкоспроможності:

- ***нижче 0,9*** середнього показника по Україні – ***надається базова дотація*** відповідному бюджету в обсязі 80 % суми, необхідної для досягнення показника 0,9, для підвищення рівня їх забезпеченості.

Такий принцип надання базової дотації відповідає принципам європейської системи розподілу міжбюджетних трансфертів, коли вирівнювання по доходах здійснюється з деякою корективною від загальної потреби, з метою зацікавити місцеві органи влади щодо наповнюваності відповідного місцевого бюджету;

- ***в межах 0,9–1,1*** – вирівнювання не здійснюється;
- ***більше 1,1*** – з бюджетів із значним рівнем надходжень на одного жителя ***передбачена реверсна дотація*** з відповідного бюджету до державного бюджету в обсязі 50 % суми, що перевищує значення індексу 1,1.

Якщо індекс податкоспроможності виявиться вищим за 1,1, то від суми коштів, які надходять до громади від податку на доходи фізичних осіб і податку на доходи приватних підприємств (для областей), віднімаються 110 % від середнього по країні показника за такими надходженнями. Половину отриманої різниці вилучає держава.

Зазначений метод вирівнювання є більш прогресивним, оскільки сприяє зацікавленості місцевих органів влади залучати додаткові надходження та розширяти наявну базу оподаткування.

У Державному бюджеті України затверджується обсяг міжбюджетних трансфертів окремо для кожного з відповідних місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

Для обрахунку обсягів базової та реверсної дотації на 2015 рік використовувались дані щодо:

- 1) наявного населення станом на 01.01.2014 р.;
- 2) фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб і податку на прибуток за 2013 рік.

При розрахунку обсягу базової / реверсної дотації **враховано:**

- наявне населення України – 40 204,4 тис. осіб;

- надходження податку на прибуток приватного сектору економіки – 2 767,2 млн. грн.;
- надходження податку на доходи фізичних осіб обласних бюджетів – 8 088,7 млн. грн.;
- надходження податку на доходи фізичних осіб до бюджетів міст та районів – 32 354,6 млн. грн.

При цьому, обсяг надходжень податків приведено у відповідність із новими нормативами зарахування.

З урахуванням зазначеного, у 2013 році **середній рівень надходжень на одного жителя** становив:

- з податку на доходи фізичних осіб міст і районів – 804,8 грн.;
- з податку на прибуток приватних підприємств – 68,8 грн.;
- з податку на доходи фізичних осіб обласних бюджетів – 201,2 грн.

Тобто, базову дотацію у 2015 р. отримали:

- 1) бюджети міст обласного значення і районів з рівнем надходжень податку на доходи фізичних осіб на одного жителя нижче 724,3 грн.;
- 2) обласні бюджети – з рівнем надходжень нижче 61,9 грн з податку на прибуток та нижче 181,1 грн з податку на доходи фізичних осіб.

При цьому, реверсна дотація передбачається коли надходження на одного жителя становлять вище 885,3 грн. для бюджетів міст і районів, та для обласних бюджетів – вище 75,7 грн. (з податку на прибуток) і 221,3 грн. (з податку на доходи фізичних осіб) .

З Державного бюджету України також можуть надаватися такі види трансфертів місцевим бюджетам, як субвенції:

- 1) субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;
- 2) субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів);
- 3) освітня субвенція;
- 4) субвенція на підготовку робітничих кадрів;
- 5) медична субвенція;
- 6) субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру;
- 7) субвенція на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;
- 8) субвенція на проекти ліквідації підприємств вугільної і торфодобувної промисловості та утримання водовідливних комплексів у безпечному режимі на умовах співфінансування (50 %);
- 9) інші субвенції [2].

Субвенції на здійснення державних програм соціального захисту надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, для фінансування згідно з Бюджетним кодексом таких видатків, як:

- допомога сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам, тимчасова державна допомога дітям, допомога по догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу;

- додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг (житлові субсидії населенню);
- пільги окремим категоріям громадян.

Кабінет Міністрів України може здійснювати перерозподіл обсягів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення державних програм соціального захисту між їх видами та між місцевими бюджетами, виходячи з фактично нарахованих обсягів відповідних пільг, субсидій і допомоги населенню в межах загального обсягу таких субвенцій.

Для визначення таких міжбюджетних трансфертів як:

- *освітня субвенція;*
- *субвенція на підготовку робітничих кадрів;*
- *медична субвенція*

використовується фінансовий норматив бюджетної забезпеченості.

ФІНАНСОВИЙ НОРМАТИВ БЮДЖЕТНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ – гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, виконавчими органами місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів [2].

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості =

Загальний обсяг фінансових ресурсів ,

що спрямовує ться на реалізацію бюджетних програм

Кількість населення чи кількість споживачів гарантован их послуг

При розрахунку фінансового нормативу бюджетної забезпеченості може передбачатися обсяг нерозподілених видатків, який об'єднує види видатків на ті повноваження, встановлення нормативів за якими є недоцільним.

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів коригуються коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання гарантованих послуг залежно від:

- кількості населення та споживачів гарантованих послуг;
- соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей адміністративно-територіальних одиниць.

Коригуючі коефіцієнти затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Якщо на території міста (республіканського АР Крим та обласного значення) або району недостатньо бюджетних установ та інших суб'єктів господарювання комунальної власності, які забезпечують надання гарантованих послуг в обсязі, визначеному фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості, обрахований обсяг видатків на здійснення цих послуг враховується при визначенні міжбюджетного трансферту бюджету, з якого утримуються бюджетні установи, що надають гарантовані послуги.

Освітня, медична субвенції та субвенція на підготовку робітничих кадрів спрямовуються на оплату видатків поточного характеру (оплата праці з нарахуваннями, придбання медикаментів та продуктів харчування, оплата комунальних послуг та енергоносіїв тощо).

Для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час розподілу цих субвенцій, передбачається резерв коштів, обсяг яких не може перевищувати 1 % обсягу видатків зазначених субвенцій.

Головними розпорядниками коштів цих субвенцій є Міністерство освіти і науки та Міністерство охорони здоров'я, які є відповідальними за реалізацію прав громадян на освіту та охорону здоров'я, гарантованих їм Конституцією України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України загальний обсяг фінансових ресурсів за освітньою, медичною субвенціями та субвенцією на підготовку робітничих кадрів повинен розраховуватися профільним міністерством на підставі державних соціальних стандартів і нормативів, які встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами.

Таким чином, за прикладом європейських країн, за надання медичних та освітніх послуг, їх якість разом з місцевими органами влади несуть відповідальність також профільні міністерства, оскільки визначення умов оплати праці медичних та педагогічних працівників в межах доведених до міністерств граничних показників видатків відноситься до їх компетенції.

Розподіл освітньої, медичної субвенцій та субвенції на підготовку робітничих кадрів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць здійснюється за чітко визначеними критеріями, встановленими у Бюджетному кодексі України, відповідно до формул, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, і затверджується додатком до закону про Державний бюджет України на плановий рік для всіх місцевих бюджетів, які мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом.

Освітня субвенція спрямовується на оплату поточних видатків таких типів навчальних закладів:

- 1) загальноосвітні навчальні заклади усіх ступенів;**
- 2) шкільні відділення навчально-виховних комплексів** «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад»;
- 3) спеціалізовані школи (школи-інтернати),** включаючи школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів і курсів для поглибленої підготовки дітей в галузі науки і мистецтв, фізичної культури і спорту, інших галузях, ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; ліцеї (ліцеї-інтернати); гімназії (гімназії-інтернати); колегіуми (колегіуми-інтернати);
- 4) вечірні (змінні) школи;**
- 5) загальноосвітні навчальні заклади для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації:** загальноосвітні школи-інтернати, загальноосвітні санаторні школи-інтернати; спеціальні загальноосвітні школи-інтернати; загальноосвітні навчальні заклади для

дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дитячі будинки (крім дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей);

б) спеціальні загальноосвітні навчальні заклади для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, навчально-реабілітаційні центри.

У законі про Державний бюджет України затверджуються обсяги освітньої субвенції окремо для:

- бюджету АР Крим;
- обласних і районних бюджетів;
- міських бюджетів (міст Києва та Севастополя; міст республіканського АР Крим та обласного значення);
- бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад.

Освітня субвенція розподіляється між відповідними бюджетами на основі формули, яка розробляється Міністерством освіти і науки, та затверджується Кабінетом Міністрів і має враховувати, зокрема, такі параметри:

- 1) кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у міській та сільській місцевості, гірських населених пунктах;
- 2) наповнюваність класів;
- 3) коригуючі коефіцієнти приведення, що застосовуються до кількості учнів різних типів загальноосвітніх навчальних закладів та залежно від місцевості, в якій розташований заклад.

Субвенція на підготовку робітничих кадрів спрямовується на оплату поточних видатків професійно-технічних та інших навчальних закладів державної та комунальної власності, які надають послуги з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення.

У законі про Державний бюджет України затверджуються обсяги субвенції на підготовку робітничих кадрів окремо для:

- бюджету АР Крим;
- обласних бюджетів;
- міських (міст Києва та Севастополя) бюджетів.

Субвенція на підготовку робітничих кадрів розподіляється між відповідними бюджетами на основі формули, яка розробляється Міністерством освіти і науки, та затверджується Кабінетом Міністрів і має враховувати, зокрема, такі параметри:

- 1) кількість учнів, включаючи учнів у гірських населених пунктах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- 2) коригуючі коефіцієнти приведення, що застосовуються до кількості учнів та залежно від місцевості, в якій розташований заклад.

У разі забезпечення в повному обсязі потреби у поточних видатках на бюджетний період за рахунок освітньої субвенції або за рахунок субвенції на підготовку робітничих кадрів та за умови відсутності простроченої бюджетної заборгованості за захищеними видатками зазначених вище навчальних закладів ці субвенції можуть спрямовуватися на їх капітальні видатки.

Крім того, освітня субвенція та субвенція на підготовку робітничих кадрів можуть спрямовуватися також на реалізацію заходів з оптимізації мережі зазначених навчальних закладів, які надають послуги освітні послуги або послуги з підготовки робітничих кадрів.

Медична субвенція спрямовується на оплату поточних видатків закладів охорони здоров'я та програм у сфері охорони здоров'я.

Зазначена субвенція може також спрямовуватися на реалізацію заходів з оптимізації мережі закладів охорони здоров'я.

У законі про Державний бюджет України затверджуються обсяги медичної субвенції окремо для:

- бюджету АР Крим;
- обласних бюджетів і районних бюджетів;
- міських бюджетів (міст Києва та Севастополя, міст республіканського АР Крим та обласного значення);
- бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад.

Медична субвенція розподіляється між відповідними бюджетами на основі формули, яка розробляється Міністерством охорони здоров'я, та затверджується Кабінетом Міністрів України і має враховувати, зокрема, такі параметри:

- 1) кількість населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- 2) коригуючі коефіцієнти, що враховують відмінності у вартості надання медичної допомоги;
- 3) особливості надання медичної допомоги у гірських населених пунктах.

Залишки коштів за освітньою субвенцією, субвенцією на підготовку робітничих кадрів та медичною субвенцією на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів і використовуються у наступному бюджетному періоді з урахуванням цільового призначення субвенції та на оновлення матеріально-технічної бази навчальних закладів та закладів охорони здоров'я.

Субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру використовується для реалізації державних програм і комплексних заходів у сфері охорони здоров'я за напрямками, визначеними Кабінетом Міністрів.

У законі про Державний бюджет України обсяги цієї субвенції затверджуються окремо для

- бюджету АР Крим,
- обласних бюджетів,
- міських (міст Києва та Севастополя) бюджетів.

Ця субвенція розподіляється між відповідними бюджетами на основі формули, яка розробляється Міністерством охорони здоров'я, та затверджується Кабінетом Міністрів України і має враховувати, зокрема, такі параметри:

- 1) кількість хворих;
- 2) кількість населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Залишки коштів за зазначеною субвенцією на кінець бюджетного періоду зберігаються на рахунках відповідних місцевих бюджетів і можуть використовуватися у наступному бюджетному періоді з урахуванням цільового призначення субвенції.

Субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування надається з одного місцевого бюджету іншому для компенсації відповідних видатків.

Умови утримання об'єктів спільного користування чи ліквідації негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування та надання субвенції визначаються на договірних засадах між надавачем субвенції та її отримувачем.

Субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) надаються виключно на створення, приріст або оновлення основних фондів комунальної форми власності і спрямовуються на:

- впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій;
- будівництво і реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери;
- розвиток дорожнього та комунального господарства;
- здійснення екологічних та природоохоронних заходів;
- здійснення спільних заходів, які передбачені угодами щодо регіонального розвитку, укладеними відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів».

Умовами надання субвенцій є:

1) відповідність інвестиційних програм (проектів) програмним і прогнозним документам економічного і соціального розвитку держави, відповідного регіону, державним цільовим програмам, а також пріоритетним напрямкам розвитку регіонів, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку;

2) наявність затверджених проектів будівництва та результатів проведення їх експертизи;

3) фінансова забезпеченість інвестиційних програм (проектів), строк впровадження яких довший, ніж бюджетний період, необхідними фінансовими ресурсами місцевих бюджетів, кредитами (позиками), залученими під державні та/або місцеві гарантії, та субвенцією на їх виконання протягом усього строку впровадження;

4) співфінансування інвестиційних програм (проектів) з місцевих бюджетів у таких розмірах:

- для бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення – не менш як 1 % від обсягу такої субвенції;

- для бюджету АР Крим, обласних і районних бюджетів, бюджетів міста Севастополя, міст республіканського АР Крим та обласного значення – не менш як 3 % від обсягу такої субвенції;

– для бюджету міста Києва – не менш як 5 % від обсягу такої субвенції.

Міжбюджетні трансферти можуть не тільки надаватися з Державного бюджету України, а й також можуть розподілятися між місцевими бюджетами.

Зокрема, Верховна Рада АР Крим та місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

- 1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;
- 2) субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів), у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування;
- 3) дотації та інші субвенції.

Умови надання субвенцій між місцевими бюджетами визначаються відповідним договором сторін, якщо інше не встановлено Бюджетним кодексом.

Аналіз структури міжбюджетних трансфертів в Україні за період 2006–2014 років вказує на те, що основним видом міжбюджетних трансфертів, який використовувався у бюджетній системі до 2015 р., була дотація вирівнювання. За доходами загального фонду місцевих бюджетів частка цього трансферту становила більш ніж 50 % (рис. 7.4) .

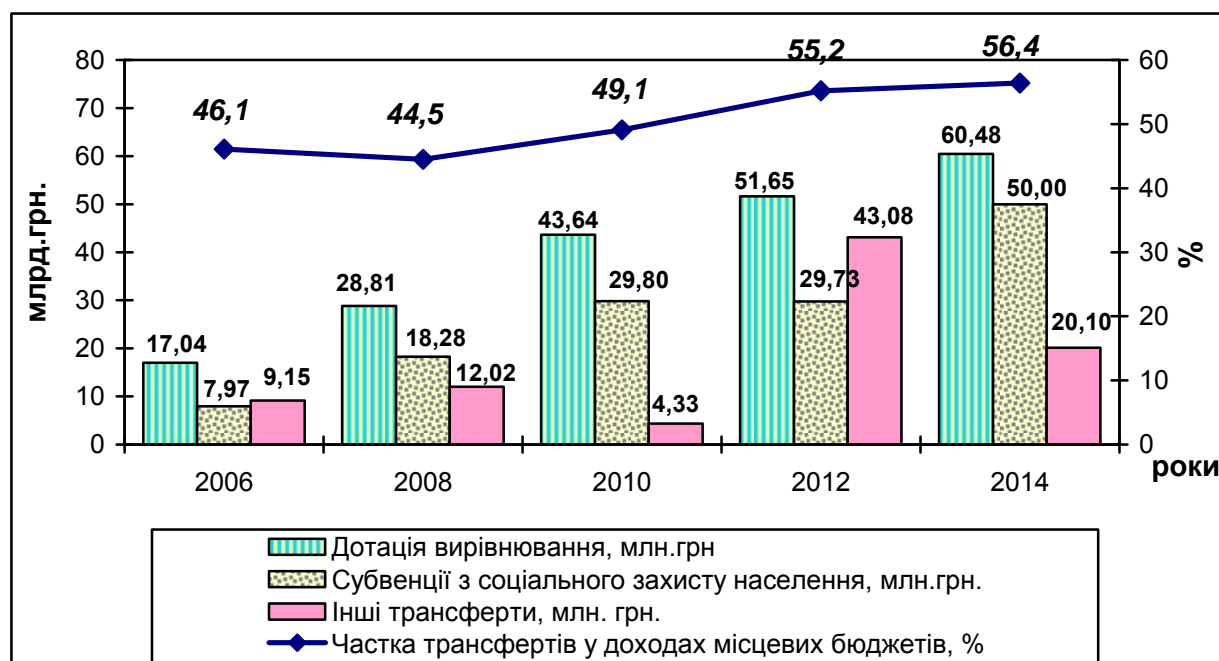

Рис. 7.4. Структура міжбюджетних трансфертів в Україні за 2006-2014 рр.

Частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів останнім часом постійно зростала. За даними Національного інституту стратегічних досліджень у 2002 р. вона становила 31,2 % [92]. В той час як у 2008 р. – 44,5 %, у 2010 р. – 49,1 %, а в 2014 р. – вже 56,4 % [68]. Таке збільшення свідчить про недостатність власних фінансових ресурсів для здійснення органами місцевого самоврядування покладених на них функцій

щодо соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. А також це свідчить про посилення централізації. Подолати наявний бюджетний дисбаланс й призвана реформа місцевого самоврядування та територіальної організацій влади.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1 У чому полягає сутність та значення місцевих бюджетів в країні?
- 2 Охарактеризуйте основні законодавчі акти, що регулюють функціонування місцевих бюджетів.
- 3 Які проблеми можна виділити в законодавстві місцевих бюджетів?
- 4 Охарактеризуйте структуру місцевих бюджетів.
- 5 Охарактеризуйте склад та структуру доходів місцевих бюджетів за джерелами надходжень та за їх економічною природою.
- 6 Поясніть яким чином доходи місцевих бюджетів становлять фінансову основу місцевого самоврядування.
- 7 Поясніть здійснення розмежування, закріплення та формування доходів місцевих бюджетів відповідно до Бюджетного кодексу України.
- 8 Охарактеризуйте види доходів місцевих бюджетів, що закріплюються за місцевими бюджетами.
- 9 Дайте визначення видатків місцевих бюджетів та назвіть їх види.
- 10 Визначте сутність та мету регулювання міжбюджетних відносин.
- 11 Охарактеризуйте поняття «міжбюджетні відносини» та підходи щодо їх вдосконалення.
- 12 Охарактеризуйте критерії розмежування видатків та наведіть відповідне групування видатків.
- 13 Розкрийте сутність та види міжбюджетних трансфертів.
- 14 Охарактеризуйте порядок надання міжбюджетних трансфертів.
- 15 Охарактеризуйте механізм розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА ЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА НАУКУ

8.1 Видатки бюджету на розвиток економіки держави

Видатки на економічну діяльність держави пов'язані з необхідністю забезпечення пропорційного розвитку її економіки.

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ – загальновизнане поняття, що характеризує державу як суб'єкта національної економіки та охоплює усі економічні процеси, в перебіг яких вона втручається прямо чи опосередковано за допомогою регулювання, стимулювання або добиваючись досягнення стримуючого ефекту.

Держава як суспільний інститут виконує ряд функцій, включаючи економічні.

Проаналізувавши досвід різних країн, науковці виділили такі функції держави в економічній сфері:

1. Інфраструктурна функція, яка полягає у формуванні та підтримці функціонування економічної системи через створення публічних інститутів, передусім грошово-кредитної системи, фондового ринку, договірних прав тощо. У ринковій економіці держава є гарантом і захисником прав власності, законності й правопорядку, стабільності національної валюти. Крім того, будучи єдиним суб'єктом легального примусу, держава встановлює «правила гри», що регулюють організаційно-економічні та соціально-економічні відносини.

2. Захист конкуренції. Конкуренція є основним регулюючим механізмом у ринковій економіці, що забезпечує її ефективність, тому підтримка та захист конкуренції виокремлюються у самостійний напрям державної політики. Держава створює та фінансує широкий спектр інститутів, діяльність яких спрямована на формування ринку, максимально наближеного до досконалого, а також для протидії спробам обмеження конкуренції, в тому числі антимонопольні органи, національні комісії регулювання природних монополій тощо.

3. Стимулювання економічного розвитку та максимально ефективної реалізації потенціалу всіх факторів виробництва. Держава прагне забезпечити максимально продуктивне та ефективне використання факторів виробництва, що виявляється в максимальній зайнятості населення, повному завантаженні капіталу та раціонально-му використанні наявних природних ресурсів. За допомогою регуляторних і фіскальних заходів уряд намагається наблизити стан економіки до вказаних цілей.

4. Забезпечення економіки тими товарами та послугами, які не може запропонувати в достатньому обсязі приватний сектор (суспільними благами). Приватний сектор не здатний повною мірою

забезпечити всі найменування необхідних суспільству товарів і послуг через низку об'єктивних причин, на які вже було вказано вище. У випадках, пов'язаних зі створенням, споживанням та оплатою суспільних благ, особливо чистих суспільних благ, держава є ефективнішим менеджером, ніж приватний капітал.

5. Зменшення розривів в доходах між різними групами населення. Навіть у ліберальних економіках вирівнювання добробуту різних прошарків населення визнається як одне з пріоритетних завдань соціально-економічної політики. Це продиктовано не лише морально-етичними міркуваннями, а й чисто економічними чинниками. Злиденність значної частини суспільства на тлі заможності та розкоші інших провокують злочинність, агресивність та пригнічення економічної ініціативи. Крім того, держави з різкою поляризацією суспільства за критерієм доходу є політично нестабільними, що само по собі вже є досить негативним чинником економічного розвитку.

6. Антициклічна функція, сенс якої полягає в зменшенні амплітуди коливання економічних циклів. Вона історично є найновішою функцією держави. В останній третині ХХ ст. – початку ХХІ ст., коли відбувся ренесанс «ринкового фундаменталізму», багато економістів почали говорити про втрату актуальності цієї функції.

Проте глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. довела, що антициклічна функція досі є однією основних функцій держави. Для забезпечення стабільності уряд має здійснювати стимулюючу економічну політику в умовах стагнації економіки і стримувальну – в умовах випереджаючого розвитку [71, с. 54-56].

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА ЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ – це фінансування заходів держави щодо пріоритетного розвитку як окремих галузей економіки країни так і усього її господарського комплексу.

Основні напрями розвитку економіки визначаються Кабінетом Міністрів України, із залученням Національної академії наук України, науково-дослідних установ, а також закордонних і вітчизняних фахівців.

Державне регулювання темпів і пропорцій розвитку економіки забезпечує її структурну перебудову, а також підвищення ефективності.

Необхідність регулювання розвитку економіки з боку держави в Україні зумовлена:

- ✓ недостатністю фінансових ресурсів для належного розвитку в ринкових умовах базових галузей промисловості (вугільної, нафтової, газової, енергетики, металургії), аграрного сектору економіки;
- ✓ застарілістю ресурсної бази, яка протягом багатьох років майже не відновлювалася в базових секторах економіки;
- ✓ залежністю вітчизняної економіки від імпорту мінерально-сировинної продукції;
- ✓ необхідністю державної фінансової підтримки наукомістких і новітніх промислових виробництв та ресурсозбережних технологій;
- ✓ недосконалістю механізму залучення вітчизняних та іноземних інвестицій до реального сектору економіки;

- ✓ низькою результативністю виконання бюджетних програм та неефективним використання коштів державного бюджету;
- ✓ поширенням рецесійних процесів, що сформувалися під впливом світової економічної кризи.

Основна умова виділення коштів з державного бюджету – їх цільова спрямованість на фінансування пріоритетних напрямів галузей.

Згідно з Бюджетною класифікацією видатки на розвиток економіки згруповані таким чином:

1. Загальна економічна, торговельна та трудова діяльність.
2. Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство.
3. Паливно-енергетичний комплекс (вугільна галузь та інші галузі з видобутку твердого палива; нафтогазова галузь; електроенергетична галузь; інші галузі паливно-енергетичного комплексу).
4. Інша промисловість та будівництво (промисловість з видобутку рудних та нерудних корисних копалин; обробна промисловість; будівництво; відтворення мінерально-сировинної бази).
5. Транспорт.
6. Зв'язок, телекомунікації та інформатика.
7. Інші галузі економіки (торговельне господарство та заклади громадського харчування; туризм та готельне господарство; багатоцільові проекти розвитку).
8. Дослідження і розробки в галузях економіки.
9. Інша економічна діяльність (підтримка розвитку малого підприємництва).

Фінансова підтримка малого підприємництва в Україні включає:

- спрощену систему оподаткування та податкові пільги;
- фінансову підтримку інноваційних проектів;
- удосконалення підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів та суб'єктів малого підприємництва;
- формування інфраструктури підтримки і розвитку малого підприємництва;
- пільгове кредитування.

Але через дефіцит фінансових ресурсів реалізація політики підтримки малого підприємництва обмежується в основному законотворчою діяльністю.

Видатки бюджету на економічну діяльність здійснюються через такі **форми фінансування:**

1) бюджетні інвестиції:

- прямі бюджетні інвестиції (капітальні вкладення) в об'єкти загальнодержавного значення;
- фінансування національних, державних і міжнародних науково-технічних програм;
- фінансування окремих заходів;

2) бюджетне кредитування;

- 3) дотації і субсидії державному сектору та приватним підприємствам (**бюджетні трансферти**).

ПРЯМІ БЮДЖЕТНІ ІНВЕСТИЦІЇ – це виділення державних асигнувань на капітальні вкладення в реальний сектор економіки, тобто в основний капітал підприємств виробничої сфери.

Перш за все, мова йде про:

- структурну перебудову економіки;
- розвиток і модернізацію паливно-енергетичного, металургійного, агропромислового комплексів, житлово-комунального господарства;
- підвищення конкурентоспроможності підприємств;
- упровадження енергозберігаючих технологій;
- охорону навколишнього середовища за рахунок реконструкції і створення нових екологічно чистих виробництв;
- розвиток економіки з використанням інноваційних проектів.

Держава також є замовником і споживачем продукції оборонного та наукового комплексів, інфраструктурних галузей, таких як формування державних запасів, фінансування лісового господарства та мисливства, здійснюється державна підтримка вугледобувних підприємств, утримання автомобільних доріг загального користування тощо. Але, незалежні експерти зазначають, що поряд із прямою державною підтримкою в Україні існує приховане субсидювання, пов'язане з дією політичних факторів на економіку.

В основі виділення державних інвестицій (капітальних вкладень) – лежать потреби у забезпеченні макроекономічної стабілізації та певних темпів економічного зростання (за рахунок збільшення макроекономічних показників розвитку держави, насамперед приросту ВВП).

Відповідно до Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету **«капітальні видатки – це видатки, які спрямовуються на:**

- придбання основного капіталу (обладнання і предметів довгострокового користування), необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо);
- на будівництво (придбання), ремонт, модернізацію, реконструкцію та реставрацію (у тому числі житла (приміщень), інших об'єктів);
- на створення державних запасів і резервів;
- на придбання капітальних активів;
- невідплатні платежі;
- компенсацію втрат, пов'язаних з пошкодженням основного капіталу» [48].

Фінансування капіталовкладень може здійснюватися:

- 1) у розрізі головних розпорядників коштів (відомчий напрямок);
- 2) за інвестиційними програмами (проектами).

Галузевий (відомчий) підхід базується на кошторисному фінансуванні, яке полягає в тому, що бюджетні асигнування виділяються на підставі спеціального документа – кошторису, в якому розраховується обсяг

бюджетних асигнувань та їх розподіл у відомчому розрізі між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади за визначеними статтями витрат з поквартальною деталізацією.

Відповідно до затверджених кошторисів сума виділених бюджетом капіталовкладень розподіляється між підвідомчими підприємствами та організаціями. Цей підхід є основним в Україні, хоча має істотний недолік – розпорошення коштів.

Крім кошторисного методу фінансування **державні інвестиції розподіляються також на основі програмно-цільового методу**, згідно з яким обсяг капіталовкладень, що фінансуються з бюджету, визначається:

- фінансовими можливостями бюджету;
- переліком затверджених бюджетних програм;
- необхідністю та ефективністю інвестиційних проектів.

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРОГРАМА (ПРОЕКТ) – комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництва, регіонів, виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів чи через надання державних та/або місцевих гарантій [2].

Встановлення пріоритетів щодо фінансування інвестиційних програм (проектів) дозволяє концентрувати ресурси на реалізацію певних напрямків економіки.

Держава виходячи зі своїх фінансових можливостей, здійснює конкурсний відбір найбільш необхідних та ефективних проектів. Проекти, що не пройшли конкурсного відбору, можуть фінансуватись за рахунок банківських кредитів та інших залучених коштів (наприклад, цільових інвестиційних позик).

Процедура виділення бюджетних асигнувань на фінансування інвестиційних проектів здійснюється на конкурсній основі за такою схемою:

1. На підставі оцінки проекту, яка частіш за все робиться на основі проектів-аналогів, рідше – на основі фактичних матеріалів, за визначеними критеріями (термін окупності, рентабельність, мінімальність ризиків та економічна ефективність і соціальна значимість проекту) здійснюється конкурсний відбір проектів.

2. Проводиться конкурс (тендер) серед бажаючих прийняти участь у проекті.

В ринкових умовах держава більше зосереджується на методах економічного впливу на інвестиційний процес, які вона реалізує через податкові, кредитні, амортизаційні регулятори, а також систему субсидій. Проте є галузі економіки і виробництва, продукція яких має загальнонаціональний характер і передбачає пряму державну підтримку.

На найближчу перспективу пріоритетними з точки зору розвитку галузями економіки є енергетика, літакобудування, космічна галузь, металургія, суднобудування, сільське господарство. Саме вони в комплексі з

інфраструктурою визначають економічний потенціал України, забезпечують значні валютні надходження та її зовнішньоекономічний імідж. Оскільки на зовнішньому ринку діє жорстка конкуренція, на сучасному етапі держава має підтримувати експортні галузі економіки.

Динаміка капітальних видатків державного бюджету за 2008-2014 рр. представлена на рис. 8.1.

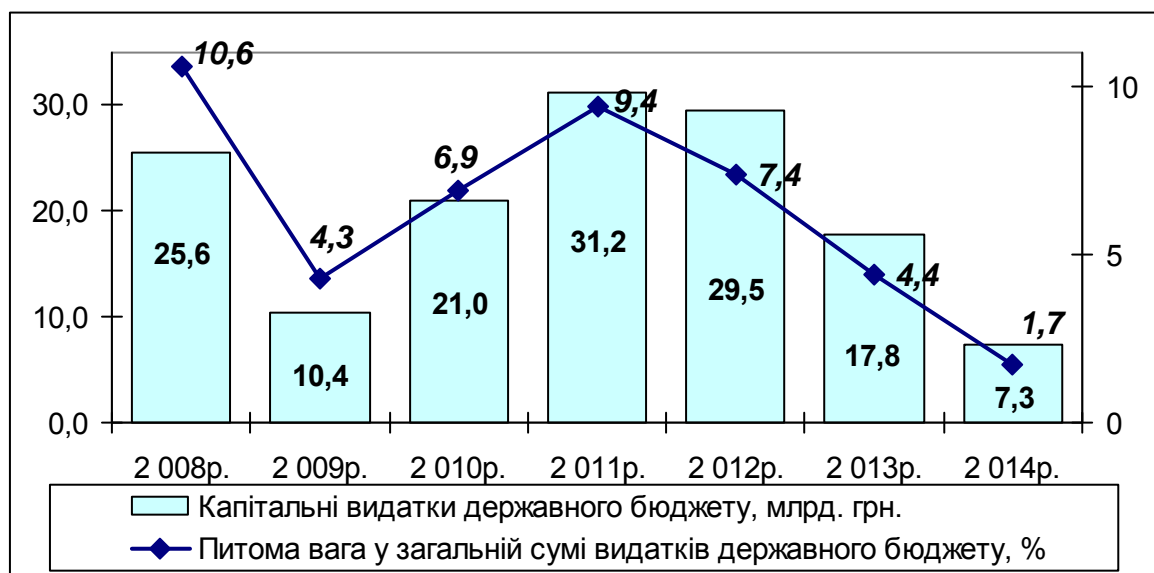

Рис. 8.1. Динаміка капітальних видатків державного бюджету за 2008-2014 роки [68]

За останні роки спостерігається катастрофічне зменшення капітальних видатків, які сьогодні є меншими, ніж у кризовому 2009 р. За останні чотири роки фінансування капітальних видатків було зменшено більш ніж у 3 рази, їх номінальний обсяг зменшився на 23,9 млрд грн. або на 76,6 %. Питома вага капітальних видатків у загальній структурі видатків державно-го бюджету скоротилася з 9,4 % у 2011 р. до 1,7 % у 2014 р.

БЮДЖЕТНІ КРЕДИТИ надаються, як правило, підприємствам державного сектора економіки на тимчасові потреби у разі фінансових ускладнень.

Такі кредити мають невисоку процентну ставку або можуть взагалі бути безпроцентними.

БЮДЖЕТНІ ТРАНСФЕРТИ – це невідплатні та безповоротні платежі з бюджету.

СУБСИДІЇ ПІДПРИЄМСТВАМ – невідплатні поточні виплати, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств.

ДЕРЖАВНА ДОТАЦІЯ являє собою виділення з бюджету коштів на покриття збитків суб'єктів господарювання в тому разі, коли збитковість визначається певною фінансовою політикою держави в сфері ціноутворення (як правило, обмеження рівня цін).

Державна дотація може повністю відшкодувати збитки підприємства чи покривати їх частково, що визначається станом бюджету.

Обсяг дотації встановлюється як різниця між витратами і доходами підприємств. Виділення коштів може проводитись на підставі планових чи фактичних розрахунків.

Держава може направляти бюджетні трансферти також для вирішення таких стратегічних завдань, як:

- активізація інноваційного розвитку економіки;
- зменшення ресурсо- та енергоємності, підприємств;
- підвищення екологічної безпеки підприємств;
- налагодження виробництва імпортозаміщуючих товарів і послуг тощо [56].

В бюджеті передбачається два **види фінансування** розвитку економіки: пряме й непряме.

При прямому фінансуванні держава виділяє кошти з бюджету суб'єктам господарювання у вигляді субсидій, дотацій, трансфертів, позик тощо.

При непрямому фінансуванні держава надає фінансову допомогу у вигляді податкових і кредитних пільг завдяки створенню сприятливих умов для національного виробника.

Форми фінансової підтримки галузей економіки та окремих підприємницьких структур постійно розвиваються. Порядок надання підтримки визначається Кабінетом Міністрів і Національним банком.

Фінансова підтримка підприємств з бюджету за строками її надання може мати коротко- та довгостроковий характер.

Короткострокову фінансову підтримку надають підприємствам протягом одного року, а **довгострокову** – протягом 2-5 років.

Фінансова підтримка на безповоротній основі надається якщо збитки, в результаті стихійного лиха підвищують суми відшкодувань, передбачених чинним законодавством (страхування):

- для фінансування витрат на відновлення платоспроможності окремих підприємств, діяльність яких пов'язана з надзвичайними суспільними інтересами;
- для відшкодування збитків конкретним підприємством у випадках, коли чинним законодавством встановлено умови за яких не забезпечується відшкодування витрат, що може призвести до їхнього банкрутства. У всіх інших випадках фінансова підтримка надається на поворотній основі.

Основні критерії відбору підприємств для надання фінансової підтримки:

- ✓ потенційна прибутковість в короткостроковій перспективі;
- ✓ достатній рівень підготовленості управлінського персоналу;
- ✓ наявність ринків збуту;
- ✓ конкурентоспроможність продукції;
- ✓ фінансовий стан підприємства на момент розгляду та його в перспективі;

✓ відповідність продукції державним стандартом тощо.

Підприємства, які потребують фінансової підтримки складають проекти санації та бізнес-плану. Органи, уповноважені управляти державним майном розглядають, затверджують проекти обсягів фінансової підтримки і подають зазначені проекти на затвердження в Кабінет Міністрів України.

Надання фінансової підтримки галузям економіки і підприємствам здійснюється у таких формах:

- надання податкових пільг (звільнення від податків галузей економіки або окремі підприємства);
- надання відстрочок і розстрочок зі сплати податків до бюджету;
- списання та реконструкція податкової заборгованості.

За економічною суттю **пільги** – це система внутрішнього перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами оподаткування.

Надмірне надання пільг суб'єктам господарювання мало сприяє фінансовій стабілізації в державі, порушує ринковий механізм розподілу фінансових ресурсів і породжує елементи суб'єктивізму (прихованого субсидіювання) у бюджетних відносинах.

З метою удосконалення механізму надання пільг за окремими видами платежу необхідно ліквідувати пільги, які не мають належного економічного обґрунтування, особливо за прямими податками (на прибуток підприємств, землю, податок на доходи фізичних осіб тощо).

Надання пільг за податками повинно проходити жорстку експертизу, здійснювати надання пільг лише у формі податкових знижок обмежених в часі.

Альтернативні механізми фінансування структурних змін в економіці – фінансовий лізинг, первинне розміщення цінних паперів на фондовому ринку, спільне інвестування – в Україні не набули достатнього розвитку.

З розвитком ринкових відносин функції прямого впливу держави на інвестиційний процес в економіці поступово знижуються. Зокрема, якщо частка видатків на розвиток економіки у державному бюджеті в 1995 р. складала більше 30 %, то у 2005 р. – лише третину – 11,6 % [102].

У 2008 р. питома вага обсягу видатків Державного бюджету України на економічну діяльність склала 10,6 %. Фінансова криза у світі та в Україні зокрема, призвела до зменшення цієї статті видатків: у 2009 р. вона склала 4,3 %, але вже у 2010 р. підвищилася до 6,9 %.

За період 2012-2014 рр. частка видатків на розвиток економіки впала з 12,5 % до 8 %. Таким чином, розвиток галузей економіки забезпечується в основному за рахунок власних коштів підприємств. У той час як в країнах з розвинутою ринковою економікою такі видатки становлять від 20 до 35 % загальної суми державних видатків.

Скорочення обсягів інвестування в економіку за останні роки є результатом зменшення фінансових можливостей переважної більшості бюджетів усіх рівнів і суб'єктів господарювання у зв'язку із:

– уповільненням зростання світової економіки, що є наслідком світової фінансової кризи;

- рецесією національної економіки і відсутністю ефективних антикризових заходів зі сторони уряду;
- нездатністю держави створити сприятливі передумови для вагомого підвищення обсягів залучення інвестицій у переважну більшість секторів економіки;
- високою ризикованістю інвестування у країну, на території якої відбуваються військові дії, наслідком чого є суттєве скорочення іноземних інвестицій;
- зменшенням кредитування реального сектора економіки;
- нерозвиненістю вітчизняного фондового ринку та механізмів акумулювання капіталів на ринку цінних паперів («портфельних інвестицій»);
- успадкуванням від попередніх урядів селективної направленості інвестиційної політики, тобто надання преференцій наближеним до вищого політичного істеблїшменту бізнес-групам та неефективною антимонопольною політикою;
- зростанням вартості будівництва та слабким контролем з боку міністерств-замовників до підвищення ефективності капітального будівництва.

8.2 Фінансування науки

Економічний розвиток держави неможливий без науково-технічного прогресу. Наука є головним фактором соціально-економічного розвитку суспільства. Витрати на неї в основному визначають темпи розвитку економіки, адже впровадження у виробництво нової вискоефективної техніки та технології забезпечує ріст продуктивності праці, зниження матеріальних витрат, та енергоємності, поліпшення якості продукції.

ВИДАТКИ НА НАУКУ відбивають фінансування державних і міждержавних науково-технічних програм та фундаментальних досліджень.

Видатки на науку порівняно з видатками за іншими напрямками мають ряд особливостей:

- по-перше, видатки на наукову і науково-технічну діяльність згідно з Бюджетним кодексом України є захищеними статтями видатків, тобто їх обсяг не може змінюватися в разі скорочення затверджених бюджетних призначень, вони належать до видатків розвитку;
- по-друге, розмір бюджетного фінансування наукової і науково-технічної діяльності не може бути меншим за 1,7 % валового внутрішнього продукту України (ст. 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»);
- по-третє, видатки на фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення дійснюються з Державного бюджету України [57].

Останнім часом бюджетні видатки на науку значно скоротились, однак альтернативні джерела фінансування (комерційна наукова діяльність, спеціальні фонди і відрахування) не набули належного поширення.

Провідні держави світу виділяють із державного бюджету на її розвиток дедалі більші кошти. Крім того, чималі капіталовкладення у наукові дослідження роблять компанії та фірми. На жаль, Україна нині вимушена витратити досить значні кошти на соціальний захист населення, поточні соціальні програми, тому на наукову діяльність залишається зовсім мало. Низький рівень заробітної плати науковців порівняно з їхніми колегами за кордоном спричиняє «відплив умів» на тимчасове чи постійне мешкання до інших країн світу.

В Україні діє широка мережа науково-дослідних установ, координуючим центром якої є Національна академія наук України (НАН України). Усі науково-дослідні організації мають загальнонауковий (фундаментальний) та галузевий профілі.

Науково-дослідні організації загальнонаукового профілю знаходяться у підпорядкуванні НАН України і здійснюють розробку теоретичних проблем, що мають загальнодержавне значення, а галузеві науково-дослідні інститути підпорядковуються різним міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, які займаються розробкою наукових проблем прикладного характеру, результати яких підлягають безпосередньому впровадженню у виробництво. Окрім цього, вищі навчальні заклади України також займаються розробкою проблем фундаментального та прикладного напрямку. В них працюють більш половини (60 %) вчених країни.

Реалізація пріоритетних напрямків розвитку науки та техніки здійснюється через систему державних наукових та науково-технічних програм, які розробляються відповідними міністерствами, відомствами та НАН України.

Пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки, їх обґрунтування надаються Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України кожні 5 років, а після їх затвердження організується їх розробка у відповідних науково-дослідних інститутах.

Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» визначені такі пріоритетні напрями розвитку науки і техніки на період до 2020 р.:

- фундаментальні дослідження з найважливіших проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України у світі та сталого розвитку суспільства і держави;
- інформаційні та комунікаційні технології;
- енергетика та енергоефективність;
- раціональне природокористування;
- науки про життя, нові технології профілактики та лікування найпоширеніших захворювань;
- нові речовини і матеріали [25].

В Україні існує певна спеціалізація наукових закладів.

Фінансування науки в Україні з державного бюджету здійснюється за трьома рівнями.

1. Заклади Академії наук України.

Академічні науково-дослідні заклади, підпорядковані Національній академії наук, займаються насамперед фундаментальними дослідженнями, тому їх діяльність фінансується з державного бюджету.

До них відносять: Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України», Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки та ін.

2. Відомчі заклади.

Другу групу складають відомчі заклади, основний профіль яких – прикладні дослідження, спрямовані на розвиток певної галузі. Фінансування здійснюється за рахунок централізованих коштів міністерств і відомств або за кошти замовників. Якщо відомчі заклади ведуть фундаментальну тематику, то в цій частині вони отримують кошти з бюджету.

Це наукові установи, які діють при Президентові України, Верховній Раді України, міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, виконують наукові дослідження, що є актуальними для конкретного напрямку діяльності.

До таких наукових установ належать:

- ✓ Національний інститут стратегічних досліджень та Національна академія державного управління при Президентові України;
- ✓ Науково-дослідний економічний інститут та Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки Міністерства економічного розвитку і торгівлі;
- ✓ Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління» при Міністерстві фінансів України;
- ✓ Національна академія банківської справи Національного банку України та ряд інших.

3. Заклади, підпорядковані Міністерству освіти і науки.

У цих закладах поряд із навчанням студентів виконуються замовлення з окремих загальнодержавних проблем з відповідним фінансуванням із державного бюджету, оскільки наукова й науково-технічна діяльність передбачена в системі вищої освіти як невід’ємна складова навчального процесу вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

Бюджетне фінансування науки здійснюється двома способами:

- фінансування наукових закладів;
- фінансування наукової тематики.

Фінансування наукових та науково-технічних робіт здійснюється за рахунок бюджетних та позабюджетних коштів. **За рахунок бюджетних коштів** переважно фінансуються фундаментальні дослідження. **За рахунок позабюджетних коштів** (коштів підприємств, організацій на основі господарських договорів) – прикладні науково-дослідні роботи.

Основними напрямками бюджетних асигнувань на науку є:

- фундаментальні дослідження (у тому числі за рахунок грантів Державного фонду фундаментальних досліджень);
- прикладні дослідження і розробки;
- державні цільові наукові і науково-технічні програми та наукові частини державних цільових програм;
- розробки найважливіших новітніх технологій за державним замовленням;
- програми і проекти у сфері міжнародного наукового і науково-технічного співробітництва;
- фінансова підтримка розвитку наукової інфраструктури та оновлення матеріально-технічної бази;
- інші напрями фінансової підтримки сфери наукової і науково-технічної діяльності [96].

Бюджетне фінансування науково-технічних досліджень здійснюється за такими трьома напрямками:

- 1) базового фінансування** у формі підтримки фундаментальних досліджень, що виконують наукові установи і вищі навчальні заклади;
- 2) цільового фінансування** науково-технічних програм та наукових розробок і досліджень з пріоритетних напрямків науки і техніки;
- 3) фінансування окремих наукових досліджень і розробок** на основі контрактів, що пройшли конкурсний відбір.

Фінансування науково-дослідних установ з бюджету здійснюється через головних розпорядників бюджетних коштів, крім того, передбачено стимулювання установ, підприємств, які залучають для досліджень власні кошти. Однак, зважаючи на не досить розвинутий економічний стан суб'єктів господарювання, вплив цих важелів є недостатнім для виконання вагомих досліджень.

Джерело фінансування наукових досліджень залежить від їх характеру.

Розрізняють два напрями наукових досліджень:

- фундаментальні;
- прикладні.

Фундаментальними дослідженнями є пошукові теоретичні напрями науки. Визначити наперед результативність та ефективність таких досліджень дуже складно, тому неможливо встановити їх вартісну оцінку, а отже й відшукати інвестора. У зв'язку з цим ці дослідження фінансуються за допомогою бюджету або спеціальних фондів.

Прикладні дослідження пов'язані з визначенням форм і методів впровадження у практику результатів фундаментальних досліджень, які завершилися певними винаходами. Оскільки в даному випадку можливе прогнозування ефективності таких робіт, встановлення їх вартісної оцінки, то фінансування, як правило, здійснюється за рахунок коштів замовника.

Важливим джерелом фінансування фундаментальних науково-дослідних робіт є кошти Державного фонду фундаментальних досліджень – наукової організації, що знаходиться у сфері управління Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України. Підтримка

фундаментальних наукових досліджень здійснюється фондом шляхом грантової підтримки на безповоротній та безоплатній основі конкурсних наукових і науково-технічних проектів за всіма напрямками фундаментальної науки.

Фінансування наукових закладів ґрунтується на складанні їх кошторису. У разі фінансування наукової тематики розробляються кошториси на кожну тему.

Обсяг фінансування та витрати для кожної наукової установи визначається згідно плану науково-дослідних робіт (НДР) та відображаються у кошторисі кожної теми згідно з економічною класифікацією за встановленою формою.

Найбільшу частку витрат за темою складають витрати на оплату праці наукових робітників (біля 45 %), витрачання на відрядження, створення дослідних зразків приладів, машин та обладнань, матеріалів для наукових цілей тощо. Ці витрати визначаються виходячи з середніх витрат за минулі роки з урахуванням факторів, які можуть впливати на їх розмір.

Фонд заробітної плати розраховують, виходячи із структури штату, затвердженої керівником, типових штатів для даної категорії наукових установ та діючої схеми посадових окладів. Ставка зарплати наукового працівника залежить від посади (лаборант, інженер, науковий співробітник) і наукового ступеня (кандидат, доктор наук) та вченого звання (старший науковий співробітник). Штатний розпис наукового закладу затверджує його керівник.

Другу основну статтю витрат складають витрати на проведення наукових досліджень – придбання та обслуговування спеціальної техніки, обладнання, матеріалів для проведення досліджень, що визначається профілем наукового закладу.

Величина бюджетних асигнувань залежить від обсягів робіт, виробничих показників науково-технічних досліджень, бюджетних норм, нормативів, тарифів тощо.

Основні недоліки в організації та фінансуванні НДР є такими:

- 1) високі податки на господарську тематику;
- 2) невідпрацьований механізм впровадження результатів фундаментальних і прикладних тем;
- 3) слабка зацікавленість наукових робітників в підвищенні результатів досліджень та інші недоліки.

Оскільки бюджетні кошти, що спрямовуються на розвиток науки, є досить обмеженими, то **держава застосовує фінансово-кредитні та податкові важелі з метою створення економічно прийнятних умов для ефективного здійснення науково-технічної діяльності** через такі заходи:

- створення інноваційних фондів,
- створення систем страхування науково-технічної діяльності;
- запровадження прискореної амортизації основних засобів суб'єктів господарювання, що здійснюють роботи з пріоритетних напрямків науково-технічного прогресу;

– здійснення пільгового оподаткування та кредитування (звільнення теми від податку на прибуток) та інші.

Результати науково-технічної діяльності є одним із головних ресурсів, що визначає темпи економічного зростання країни. Тому проблемі всебічного і об'єктивного оцінювання стану науково-технічної діяльності та її результатів приділяється особлива увага у всьому світі.

Динаміка видатків Державного бюджету України на наукову та науково-технічну діяльність за 2008-2014 рр. наведена на рис. 8.2.

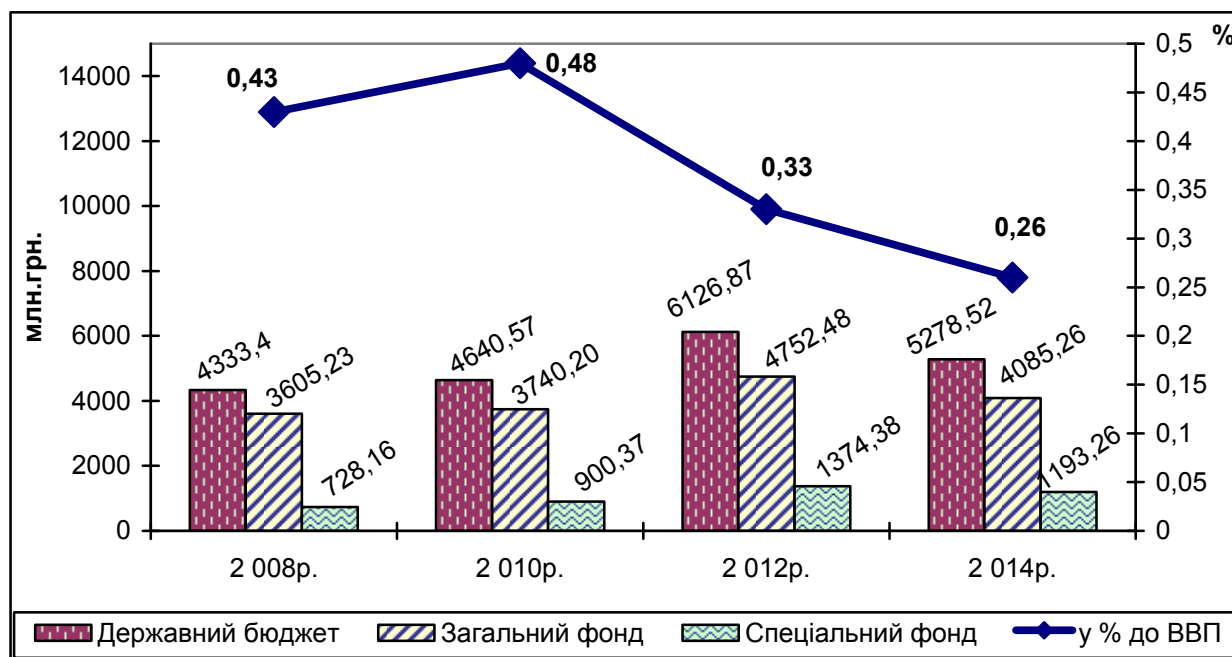

Рис. 8.2. Видатки Державного бюджету України на наукову та науково-технічну діяльність за 2008-2014 рр. [68]

Загальні видатки державного бюджету України у 2014 р., спрямовані на фінансування наукової сфери за 56 бюджетними програмами 32 головних розпорядників бюджетних коштів – замовників наукових робіт, становили 5 278,52 млн. грн., з них із загального фонду – 4 085,26 млн. грн., спеціального – 1 193,26 млн. грн. (22,6 %).

Частка коштів держбюджету у загальному обсязі фінансування за період дослідження збільшилась в абсолютному виразі на 945,12 млн. грн. або на 21,8 %, хоча порівняно з 2012 р. спостерігається зменшення обсягів фінансування на 848,35 млн. грн. або на 13,8 %.

Наукоємність ВВП (видатки на науку у відсотках до ВВП) у 2014 р. становила 0,26%, що є найменшим показником за період дослідження (порівняно з 2012 р. зменшилась на 7 в. п., а порівняно з 2008 р. – на 13 в.п.).

Більшість провідних держав світу давно дійшли висновку про необхідність використання науково-технічного потенціалу для забезпечення провідних позицій на світовому ринку. Відставання в науці та високих технологіях призводить до відставання відповідної сфери економіки. У результаті відбувається ослаблення економічної та технологічної потужності

країни.

Для України серйозною проблемою є недостатня увага з боку держави до розвитку науково-технічної сфери та її фінансування [96].

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення видатків на економічну діяльність. Охарактеризуйте склад видатків на розвиток економіки.
2. Дайте визначення бюджетним інвестиціям та охарактеризуйте їх склад.
3. Дайте визначення державній фінансовій підтримці економіки: прямому та непрямому бюджетному фінансуванню.
4. Назвіть основні критерії відбору підприємств для надання фінансової підтримки.
5. Охарактеризуйте фінансову підтримку з боку держави: форми та напрямки її надання.
6. Опишіть надання фінансової підтримки на безповоротній основі.
7. Охарактеризуйте надання пільг як форму фінансової підтримки з боку держави.
8. Дайте визначення кредитуванню підприємств за рахунок надання бюджетних позик.
9. Чим відрізняються державні дотації і субсидії від бюджетних кредитів?
10. Яку роль виконують видатки на економічну діяльність у складі загальних видатків бюджету?
11. Прокоментуйте склад і структуру видатків на розвиток економіки в сучасних умовах?
12. Дайте визначення науки. Чому вона є найголовнішим фактором соціально-економічного розвитку суспільства?
13. Дайте визначення видатків на науку. Проаналізуйте виконання видаткової частини Державного бюджету України щодо фінансування науки.
14. Охарактеризуйте централізовані джерела прямого фінансування науки.
15. Охарактеризуйте групи суб'єктів, які можуть отримувати кошти державного бюджету, спрямовані на фінансування науково-технічної діяльності.
16. Охарактеризуйте загальні напрямки фінансування науково-технічної діяльності, визначені законодавством.
17. Які існують непрямі важелі фінансування розвитку наукової діяльності?

Тема 9

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ І СОЦІАЛЬНУ СФЕРУ

9.1 Соціальна політика держави

В умовах транзитивної економіки – переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки, від державної власності до приватної, в умовах розвитку конкуренції і підприємництва, гостро постало питання соціального захисту населення.

Створення ринкової економіки в Україні супроводжується стрімким розшаруванням суспільства за матеріальним і соціальним статусами, що супроводжується економічною нестабільністю, зростанням кількості безробітних, падінням реальних доходів населення, майновою диференціацією та ін. Перед державою постали питання підтримки малозабезпечених верств населення.

У ринковій соціально-орієнтованій моделі економіки зростає роль соціальної функції держави. Більшість розвинених країн світу позиціонують себе як держави соціальні, тобто такі, політику яких спрямовано на створення гідних умов життя та вільного розвитку людини. При такому підході держава несе відповідальність за надання громадянам соціального захисту та забезпечення рівного доступу до задоволення основних потреб. Крім того, необхідною та вирішальною ознакою віднесення держави до категорії соціальної є пріоритет прав людини.

Регуляція соціальних процесів передбачає вирішення проблем, пов'язаних з функціонуванням соціальної сфери, і є прерогативою держави як у стабільній, а тим більше у транзитивній економіці. Але соціальна функція державних та суспільних інститутів не повинна обмежуватися лише турботою про соціально незахищені верстви населення, а й охоплювати всі сфери суспільного життя. Держава досягає цього за допомогою впровадження соціальної політики.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА – це комплекс заходів державних і місцевих органів влади, суспільних інститутів, підприємств та окремих осіб, спрямованих на реалізацію природних прав і свобод людини, що забезпечують її життєдіяльність та вільний розвиток.

Для демократичних країн світу й України, зокрема, ці права та свободи визначаються у головному законі країни – Конституції.

Відповідно до статей 27, 42-53 Конституції України **до конституційних прав людини належать:**

- ✓ право на життя;
- ✓ право на підприємницьку діяльність;
- ✓ право на працю;
- ✓ право на відпочинок для тих, хто працює;

- ✓ право на соціальний захист;
- ✓ право на житло;
- ✓ право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї;
- ✓ право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- ✓ право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
- ✓ право на освіту та навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови [1].

Конституція України проголошує всіх громадян рівними у своїх правах (ст. 21), тому соціальна політика країни стосується усіх без винятку членів суспільства [1].

Отже, **об'єктом соціальної політики** виступає все населення країни.

Суб'єктами соціальної політики є державні та суспільні інституції, а також окремі люди, оскільки вони також мають нести відповідальність за свої дії чи бездіяльність у суспільному житті. Таким чином, до суб'єктів соціальної політики можна віднести:

- державні органи управління, центральні органи виконавчої влади;
- громадські, релігійні, благодійні та інші недержавні об'єднання;
- комерційні, фінансові та інші бізнесові структури;
- громадян, які на професійних або добровільних засадах беруть участь у здійсненні громадянських та суспільних ініціатив.

Соціальна політика держави включає:

- регуляцію соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (у тому числі між працедавцями та найманою робочою силою);
- вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;
- планування та перерозподіл доходів населення;
- утворення стимулів для високопродуктивної суспільної праці;
- захист населення від інфляції та знецінення трудових заощаджень;
- надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;
- розробку системи соціального захисту населення;
- гарантію розвитку соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, спорту, культури, науки, і т. ін.);
- захист навколишнього середовища і т. п.

Світовий досвід розробив такі моделі соціальної політики держави:

1. Модель розвитку соціальної сфери і соціального захисту в умовах адміністративно-командної економіки – превалювання ідеї вторинності соціальної сфери щодо виробництва; жорсткий контроль державою соціальних відносин; зрівняльний закон розподілу (егалітаризм); визнання зарплати, отриманої на державних підприємствах, основним джерелом доходів; заохочення колективних форм споживання, у тому числі в «натуральному виразі» (надання безоплатного житла, відпочинку, соціальних послуг і т. п.); незацікавленість в особистих накопиченнях та інвестуванні.

2. Американська модель соціальної політики – найбільш ліберальний варіант, який базується на обмеженні захисту лише тими верствами населення, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. При цьому забезпечується досить високий ступінь і рівень життя головної частини населення.

3. Шведська модель (Швеція, Норвегія, Фінляндія) – найбільш соціальна модель, тобто економіка найбільшою мірою працює для оплати потреб членів суспільства. Вона забезпечується дуже високою частиною ВВП, яка розподіляється через бюджет (понад 60%), акумуляцією в руках держави значних фінансових ресурсів, домінуванням, а відтак, ідеї рівності та солідарності у здійсненні соціальної політики, профілактичними заходами у сфері зайнятості, жорсткою політикою доходів, високим рівнем соціального захисту населення. Тут соціальна політика тісно пов'язана з державним регулюванням економіки, яка має чітко виражену соціальну спрямованість, тобто соціальна політика виступає як мішень економічної діяльності держави.

4. Німецька модель (ФРН, Франція, Австрія) характеризується високими об'ємами ВВП, який перерозподіляється через державний бюджет (близько 50%), створенням системи соціального захисту на основі залучення коштів держави і підприємців.

5. Японська модель соціальної політики передбачає проведення політики вирівнювання доходів, особливу політику використання робочої сили (система довічного найму з певними сучасними модифікаціями), домінування психології колективізму, солідарності в доходах, досягнення консенсусу між різними суб'єктами у вирішенні соціально-економічних проблем, виділення питань підвищення життєвого рівня населення у ранг національних пріоритетів.

6. Англосакська модель (Велика Британія, Ірландія, Канада) виступає як проміжна між лібералізованою американською і соціально-орієнтованими шведською та німецькою моделями. Для неї характерною є активніша, ніж для першої моделі, регуляція соціальних процесів з боку держави, втім нижча, ніж в останніх двох моделях ступінь оподаткування й перерозподіл ВВП через держбюджет (не більше 40%). Крім того, має узгоджений план витрат на соціальні гарантії між державою та приватним сектором, відзначається пасивною роллю держави на ринку праці.

Модель соціальної політики України представляє собою симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації, тобто має тяжіння до англосакської моделі. Перша складова дає можливість в умовах відсутності достатніх фінансових коштів у держави створити умови для самореалізації та самозабезпечення економічних суб'єктів. Друга – передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення.

Цілі соціальної політики:

а) стратегічного характеру:

– активізація соціальної ролі держави, наповнення реформ соціальним змістом;

- розробка механізму взаємодії держави та суспільства у соціальній сфері;
- формування цивілізованого суспільства: розвиток демократії та забезпечення прав і свобод громадян;
- оптимізація демографічної ситуації в країні та на ринку праці, забезпечення відтворення населення;
- гарантія гідних і безпечних умов життя та праці, зростання життєвого рівня громадян;
- розвиток людського потенціалу як головної складової продуктивних сил суспільства;
- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;
- регуляція та гармонізація відносин між різними соціальними групами;
- формування ефективної системи соціального захисту населення;
- реформування пенсійної системи;
- розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, духовного розвитку дітей та молоді;
- зміцнення сім'ї, підвищення її ролі у суспільстві.

б) поточного характеру:

- розробка соціальних стандартів;
- боротьба з бідністю, надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим;
- захист громадян від інфляції через формування антиінфляційної політики та своєчасної індексації доходів;
- погашення заборгованості із заробітної плати і соціальних виплат;
- стимулювання зайнятості населення та боротьба із зниженням рівня безробіття в країні;
- створення екологічно та соціально безпечних умов життя;
- запобігання соціальній деградації і т. п.

Методи впливу держави на розвиток соціальної сфери:

- ✓ правова гарантія соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих і нормативних актів;
- ✓ прямі державні витрати з бюджетів різних рівнів для фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, охорони здоров'я та медичного обслуговування, захист навколишнього середовища і т. п.);
- ✓ соціальні трансферти у вигляді різного роду соціальних субсидій;
- ✓ впровадження ефективної прогресивної системи оподаткування індивідуальних грошових доходів населення;
- ✓ прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці;
- ✓ створення центрів служб зайнятості та бірж праці;
- ✓ встановлення соціальних та екологічних нормативів і стандартів, контроль за їх дотриманням;

- ✓ державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьба з бідністю, освітні, медичні, екологічні та ін.);
- ✓ державний вплив на ціни і ціноутворення;
- ✓ обов'язкове соціальне страхування;
- ✓ пенсійне забезпечення;
- ✓ розвиток державного сектору економіки для виробництва суспільно значимих товарів і послуг;
- ✓ підготовка і перепідготовка кадрів;
- ✓ соціальне партнерство.

Існування ринкової економіки України неможливе без створення надійної соціальної бази її здійснення – середнього класу, який є опорою реформування суспільства. Його ключовими характеристиками є: самостійна економічна діяльність, наявність власності, особиста свобода, професійна зайнятість, формування певного рівня життя та ступеня доходів.

З розвитком економіки, стабілізацією грошової, кредитної, фіскальної і валютної сфер в Україні відбувається формування соціальної політики держави. Разом з тим відбувається становлення та розвиток системи соціального захисту населення з метою компенсації негативних проявів ринкової економіки.

За роки незалежності розроблено й упроваджено в дію політику соціального захисту, страхування та забезпечення населення, створені необхідні умови для нормального їх функціонування та вдосконалення. Важливим кроком у вирішення цих питань стало запровадження у 2005 р. співвідношення між розміром мінімальної пенсій та прожитковим мінімумом, створення умови для вирівнювання розміру мінімальної заробітної плати щодо розміру прожиткового мінімуму.

Сьогодні перед державою стоять такі **першочергові завдання у соціальній сфері:**

- перехід від надання пільг і дотацій до адресної грошової допомоги малозабезпеченим верствам населення;
- підвищення рівня оплати праці робітників державного сектору економіки до рівня середньої заробітної плати;
- формування недержавних пенсійних фондів та умов для співробітництва їх з державним Пенсійним фондом;
- проведення зваженої політики у сфері регуляції дії ринку праці та всієї сфери соціального забезпечення.

9.2 Фінансове забезпечення соціальної сфери

Результатом діяльності галузей соціальної сфери є створення духовних цінностей, соціально-культурних і побутових послуг.

У галузях соціальної сфери використовуються значні фонди фінансових ресурсів. Крім того, галузі соціальної сфери щороку отримують у своє розпорядження кошти за надані послуги та виконані роботи.

Галузі соціальної сфери активно впливають на збільшення обсягу ВВП, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, підвищення кваліфікації робочої сили і є одним з важливих факторів зростання ефективності виробництва.

Однак функціонування галузей соціальної сфери багато в чому залежить від удосконалення фінансових відносин в них, які складаються в процесі руху різноманітних за джерелами, призначенням, порядком формування та використання фондів фінансових ресурсів. Структура цих відносин досить різноманітна. Вона включає відносини підприємств, організацій, установ та галузей з бюджетом, внутрішньо- та міжгалузеві відносини, відносини з населенням.

Світова фінансова наука та практика визначають такі **джерела фінансування соціальної сфери:**

- бюджетні асигнування;
- плата за надані послуги;
- фінансові ресурси підприємств;
- кошти спонсорів, меценатів і благодійних організацій та фондів;
- страхування;
- кредит.

В Україні використовуються практично всі джерела, однак стрункої системи не сформовано.

ВИДАТКИ СОЦІАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ структуруються за галузевими ознаками і включають фінансування освіти, охорони здоров'я, духовне і фізичне виховання, соціальний захист і соціальне забезпечення.

Відповідно до прийнятої в Україні фінансової моделі **бюджетні асигнування є головними у системі фінансового забезпечення соціальної сфери.** Однак постійно розвивається сфера платних послуг, яка засновується на самофінансуванні та кредитуванні, а також спонсорство і меценатство, розглядаються напрями переходу до страхової медицини.

У соціальній сфері України проблема фінансування стоїть особливо гостро. Досить довго **переважним джерелом її фінансового забезпечення були асигнування з бюджету держави.** Сьогодні в Україні при виділенні бюджетних асигнувань переважає принцип малозабезпеченості. Наприклад, житлові субсидії виділяються сім'ям, якщо плата за житлово-комунальні послуги за нормами споживання перевищує 15 % їх сукупного доходу на місяць.

До складу установ і організацій, що належать до соціальної сфери, входять ті, що традиційно надавали **платні послуги**, тобто покриття витрат здійснювалося за рахунок накопичень населення. Це підприємства житлово-комунального господарства, побутового обслуговування, ресторанного господарства.

Останнім часом мережа установ, що надають платні послуги, помітно розширилась, що характерно для ринкової економіки. З'явилися приватні школи, дитячі садки, гімназії, ліцеї. У вищих навчальних закладах поряд із бюджетними існують й так звані контрактні групи.

Аналогічна ситуація склалась й у медицині. Одночасно з державними клініками, центрами, лікарнями існують і приватні.

Наступне джерело забезпечення життєдіяльності соціальної сфери – фінансові ресурси підприємств. Підприємство за рахунок своїх доходів формує соціальну інфраструктуру, що дає змогу максимально задовольнити матеріальні і духовні потреби його працівників: функціонують відомчі санаторії, будинки відпочинку, профілакторії, дитячі садки, заклади культури, укладаються договори на обслуговування колективу підприємств поліклініками, фінансується соціальна інфраструктура, і тим самим частково знімається навантаження з міського і державного бюджетів.

Місцеві бюджети не завжди спроможні забезпечити нормальне функціонування об'єктів соціальної сфери. Передача відомчого житла та інших об'єктів соціальної інфраструктури у муніципальну власність є важливою умовою для зниження затрат підприємств і виходу із кризового стану. Однак через недостатність коштів у місцевих бюджетах вказані об'єкти або закривають, або передають у приватну власність.

Одним із напрямків для вирішення цієї проблеми може бути збереження у ряді випадків об'єктів відомчого підпорядкування або спільне фінансування об'єктів соціальної інфраструктури як за рахунок власних джерел підприємств, так і за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Використовуючи досвід країн з розвиненою ринковою економікою, слід розглядати **ще одне джерело фінансового забезпечення соціальної сфери – благодійництво, меценатство і спонсорство.** Соціально-економічні та політичні зміни наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. зумовили необхідність відновлення традицій благодійництва в Україні.

16 вересня 1997 р. був прийнятий Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» (№ 531/97-ВР), який закріпив основні принципи благодійництва, напрямки благодійної діяльності, форми її здійснення, джерела формування коштів благодійних організацій.

2011-го року у законодавстві України відбулися суттєві зміни у сфері благодійної діяльності. У зв'язку з прийняттям Податкового кодексу. Тому 5 липня 2012 р. набув чинності новий закон «Про благодійну діяльність та благодійні організації», який визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності [5].

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ – добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара.

БЕНЕФІЦІАР – набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників.

Бенефіціарами благодійних організацій можуть бути також будь-які юридичні особи, що одержують допомогу для досягнення цілей, визначених законом.

Податковим кодексом встановлено звільнення від податку на доходи фізичних осіб для:

- цільової благодійної допомоги;
- нецільової благодійної допомоги.

Види цільової благодійної допомоги без обмеження суми (вартості):

- ✓ компенсація вартості платних послуг, у тому числі реабілітаційних, закладів охорони здоров'я;
- ✓ допомога, що розподіляється у закладах державної опіки над дітьми;
- ✓ закладам і благодійним організаціям, що надають послуги з розташування і харчування бездомних осіб;
- ✓ пенітенціарним закладам (слідчим ізоляторам, місцям позбавлення волі);
- ✓ закладам, що надають послуги особам похилого віку, інвалідам і ветеранам;
- ✓ відшкодування вартості витрат осіб, які здійснюють наукові дослідження, результати яких поширюються без обмежень;
- ✓ компенсація витрат аматорських спортивних організацій, якщо спортсмени-учасники змагань або тренувань не одержують винагород у грошовій формі;
- ✓ навчальним закладам за послуги з навчання дітей окремих категорій;
- ✓ інвалідам та дітям-інвалідам на придбання засобів реабілітації, медичних виробів та автомобілів у межах визначених законодавством;
- ✓ кошти і майно, які благодійні організації надають фізичним особам для їх лікування і медичного обслуговування за наявності підтвердних документів (путівок, рецептів);
- ✓ цільова допомога на поховання, яку надають благодійні організації;
- ✓ цільова допомога, що надається у формі ендавменту (**ендавмент** – це капітал, наданий в якості благодійної допомоги для некомерційної організації. Але витрачатися може не він сам, а тільки прибуток з його інвестування, і обов'язково тільки на потреби організації. Об'єктом інвестування можуть бути цінні папери (акції, облігації), нерухомість та інші активи. Прибуток від ендавменту, як правило, не покриває всі поточні витрати, а дозволяє фінансувати найбільш важливі напрямки діяльності);
- ✓ цільова допомога, що надається у формі безпроцентної позики;
- ✓ нотаріально посвідчені договори дарування від громадян інвалідам I групи, дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування;
- ✓ цільова допомога жертвам стихійних лих чи техногенних катастроф, яку надають благодійні організації у межах, визначених Кабінетом Міністрів чи органами місцевого самоврядування;
- ✓ допомога прийомним сім'ям і дитячим будинкам сімейного типу (до 300,000 грн. протягом року).

Нецільова благодійна допомога звільняється від податку, якщо її сума (вартість) обмежена:

- подарунки у негрошовій формі у розмірі 50 % мінімальної заробітної плати на 1 січня року в розрахунку на місяць;

- сума (вартість) допомоги у розмірі 1,4 прожиткового мінімуму станом на 1 січня, округлена до найближчих 10 грн.

Фізична особа має право включити до річної податкової знижки суму (вартість) внесків до неприбуткових організацій у розмірі до 4 % її річного сукупного оподаткованого доходу, але не більше, ніж сума доходу, одержаного як заробітна плата.

Зміни торкнулися й оподаткування прибутку підприємств. Юридичні особи України мають право включати до своїх валових витрат суму (вартість) благодійних внесків, у тому числі робіт або послуг, на користь неприбуткових організацій у розмірі до 4 % оподаткованого доходу в попередньому році.

Податковий кодекс звільняє від сплати податку на прибуток підприємств такі доходи благодійної організації:

1. Кошти і майно, одержані безплатно чи як безповоротна фінансова допомога та добровільні пожертви.

2. Пасивні доходи (доходи, отримані у вигляді процентів, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань, а також роялті (роялті - це платежі будь-якого виду, одержані як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким об'єктом авторського права. Не вважаються роялті платежі за отримання матеріального об'єкта, у якому втілено (виражено) об'єкт авторського права, у володіння, розпорядження чи у власність)).

3. Кошти і майно від основної діяльності.

4. Державні дотації та субсидії.

Надалі звільняється від податку на прибуток кошти і майно, одержані як благодійна допомога, міжнародна технічна допомога або гуманітарна допомога незалежно від ратифікації міжнародних договорів Верховною Радою України.

Благодійна допомога, яку благодійні організації отримують і розподіляють у формі товарів, може бути звільнена від ПДВ за умов безоплатного постачання товарів/послуг благодійним організаціям, а також надання такої допомоги благодійними організаціями набувачам (суб'єктам) благодійної допомоги відповідно до законодавства про благодійництво та благодійні організації.

Під безоплатним постачанням слід розуміти постачання товарів/послуг благодійним організаціям та набувачам благодійної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсації. У разі недотримання умов, такі операції оподатковуються на загальних підставах.

Зокрема, коло осіб-набувачів благодійної допомоги має визначатися з урахуванням рекомендацій державних органів.

Безплатна передача цінних паперів ендавментам звільняється від сплати ПДВ незалежно від суми (вартості) таких цінних паперів.

Крім того, збережено звільнення благодійних організацій від плати за землю.

Складовими благодійної діяльності є меценатство і спонсорство.

МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ трактується законом як благодійна діяльність у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень.

Меценатською діяльністю визнається підготовка чи підтримка благодійних заходів, пов'язаних із створенням, відтворенням чи використанням у встановленому законодавством порядку творів та інших об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема благодійних гастрольних заходів, за умови забезпечення вільного доступу до таких заходів [5].

СПОНСОРСТВО – добровільна матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними та юридичними особами набувачів благодійної допомоги з метою популяризації виключно свого імені (найменування), свого знака для товарів і послуг.

В Україні сьогодні зареєстровано понад 200 благодійних організацій. їх кошти використовуються на різні соціальні цілі: програми державного значення, виділення стипендій обдарованим дітям для одержання ними освіти, різні спортивні змагання (Олімпійські ігри) та ін. Ресурси благодійних організацій в основному спрямовані на фінансування об'єктів інфраструктури для малозабезпечених прошарків населення.

Наступним джерелом фінансового забезпечення соціальної інфраструктури є **страхування** – пенсійне, медичне, соціальне. Воно розраховане на все зайняте населення держави, оскільки саме воно бере участь у створенні страхових фондів.

Для забезпечення страхової діяльності повинні застосовуватись **основні принципи**:

- обов'язковість страхування для всіх, хто працює, і фінансової участі застрахованих у формуванні страхових фондів;
- дотримання особливого порядку фінансування страхових фондів, що забезпечують відтворення коштів на страхування;
- управління діяльністю фондів страхування на основі партнерства або паритету.

Через систему страхування здійснюється перерозподіл грошових коштів від працездатних до непрацездатних, від тих, хто працює, до безробітних.

Використання страхування гарантує матеріальну підтримку у похилому віці, у разі інвалідності, захворювання. Закріплення обов'язковості страхування знімає навантаження із бюджету щодо виділення коштів на розвиток медицини, зростання рівня соціального і пенсійного забезпечення.

На виконання цього завдання в Україні створено систему позабюджетних державних цільових фондів до якої відносяться:

- Пенсійний фонд України;
- Фонд соціального страхування України, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Джерелом їх фінансування є єдиний страховий внесок, який розподіляється між усіма фондами у визначених пропорціях. Адміністрування єдиного страхового внеску покладено на Пенсійний фонд України.

Серед інших джерел пенсійного забезпечення виділяються кошти державного бюджету на цільове фінансування. Відраховуючи внески у вказані фонди, кожен, хто працює, одержить у похилому віці пенсію, деякі виплати, допомогу у разі страхового випадку.

І останнє джерело – **кредитування**. У соціальній сфері воно являє собою плату за послуги за рахунок отриманих кредитів. Така практика широко розповсюджена на Заході, особливо так звані студентські позики. Не всі молоді люди, що бажають одержати освіту, можуть відразу власними коштами оплатити своє навчання. Тому доцільно взяти позику в банку. При цьому розробляється особливий порядок видачі кредитів, відсотків, умов повернення, перелік пільг. Постає також проблема при наданні житлової позики. Необхідно упорядкувати систему інвестування житлового будівництва, випуску термінових або безстрокових житлових сертифікатів, акцій.

Удосконалення системи фінансового забезпечення соціальної сфери має здійснюватися, і це підтверджує світовий досвід, шляхом комплексного використання усіх джерел та оптимізації їх структури. Така модель є об'єктивною реальністю і поступово сформується в Україні. Це дасть змогу зберегти і підвищити життєвий рівень, ступінь освіченості населення, науковий потенціал держави.

Динаміку видатків соціального спрямування державного бюджету наведено на рис. 9.1.

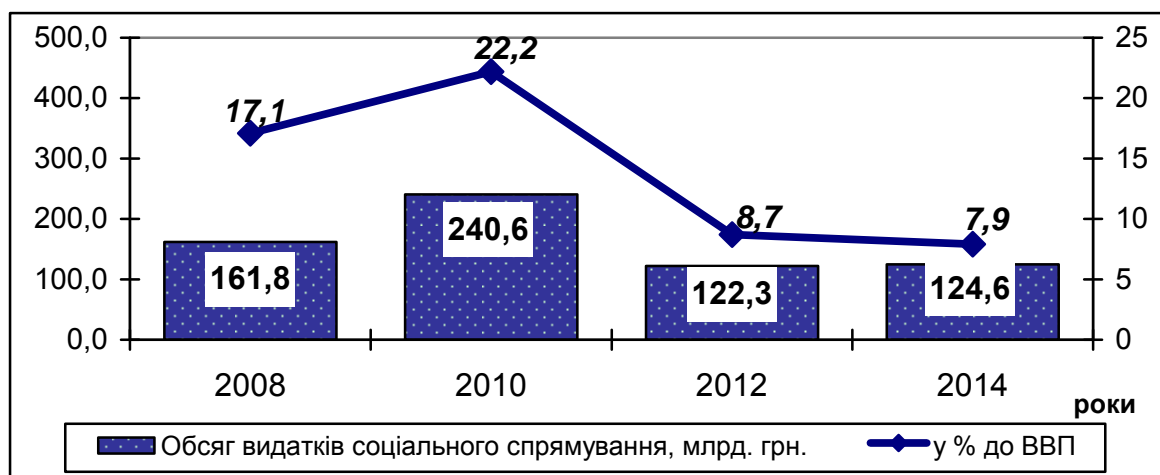

Рис. 9.1. Динаміка видатків соціального спрямування державного бюджету за 2008-2014 роки [68]

Експерти констатують, що виконання державою функцій соціального захисту та соціального забезпечення громадян погіршилося [92]. Як видно з рис. 9.1 видатки соціального спрямування державного бюджету порівняно з 2010 р. скоротилися майже вдвічі та становлять біля 8 % ВВП.

Динаміка частки видатків соціального спрямування у структурі видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів України за останні роки наведено на рис. 9.2.

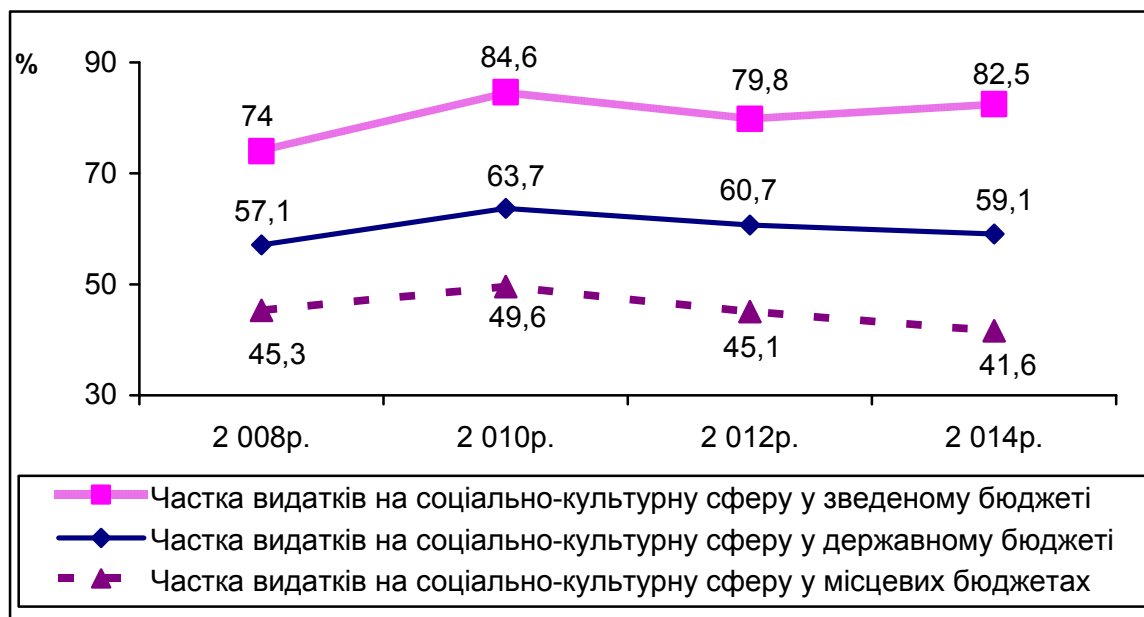

Рис. 9.2. Динаміка частки видатків соціального спрямування у структурі видатків зведеного, державного та місцевих бюджетів України за 2008–2014 роки [68]

Останнім часом зростають вимоги до методів організації та планування доходів і витрат галузей соціальної сфери на всіх рівнях управління. При плануванні бюджетних асигнувань, власних доходів, витрат установ і організацій цієї сфери мають застосовуватися нові методологічні рішення.

Однією з найважливіших умов підвищення наукового обґрунтування планування витрат, що направляються з бюджету на соціальний розвиток, є застосування довгострокових економічних нормативів та фінансових норм. Більш широко мають використовуватися економічні методи стимулювання якості роботи цих установ та раціонального використання асигнувань, що виділяються з бюджету.

ЕКОНОМІЧНІ НОРМАТИВИ, що регулюють фінансові відносини у соціальній сфері, мають відображати можливості держави щодо задоволення потреб регіону чи установи у фінансових ресурсах для реалізації завдань поточних та перспективних планів соціального розвитку. Крім того, нормативи мають виражати оптимальне співвідношення інтересів у розподілі фінансових ресурсів держави і населення окремих регіонів. Такими нормативами можуть стати розміри бюджетних асигнувань на відповідний показник, передбачений програмою для цієї території чи установи.

Зазначені нормативи встановлює Кабінет Міністрів України, як правило, на 5-10 років. Вони можуть визначатися на одного жителя, одного учня, одну установу тощо. Нормативи є вихідною величиною, яка

відображає гарантію держави для задоволення потреб соціального забезпечення. Витрати на зазначені цілі можуть збільшуватися за рахунок доходів, які отримує установа, або за рахунок додаткових джерел, знайдених місцевими Радами народних депутатів.

Важливою умовою поліпшення планування витрат на утримання установ соціальної сфери є розробка фінансових норм витрат за їхніми статтями.

За своїм змістом **ФІНАНSOVA НОРМА** – це науково обґрунтований розмір витрат фінансових ресурсів на різні види діяльності установ в розрахунку на відповідну одиницю.

Фінансова норма є формою реалізації економічного нормативу за рахунок бюджетних ресурсів. Вона є вартісним вираженням матеріальних і трудових витрат. Точність та обґрунтованість норм залежать від правильного визначення факторних ознак, що обумовлюють їхню абсолютну величину.

В організаційному плані **розрахунок фінансових норм для бюджетних установ має здійснюватися за такою моделлю:**

- спочатку розраховують індивідуальні норми за статтями витрат бюджетної установи;
- на основі індивідуальних норм розробляють укрупнені норми;
- на основі укрупнених – зведені фінансові норми бюджетної установи.

Індивідуальні норми використовують при плануванні на рівні бюджетної установи, укрупнені – міністерства чи інші центральні органи виконавчої влади, зведені – держави чи області.

Розробку фінансових норм витрат на утримання соціально-культурних установ слід здійснювати силами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з залученням науково-дослідних організацій. Ці норми мають уточнюватися і переглядатися один раз на 5-10 років, крім випадків, що зумовлюються зміною чинних нормативних актів згідно з рішенням уряду. Потрібна система матеріального стимулювання персоналу цих установ за дотримання режиму економії у використанні коштів та поліпшенні якості обслуговування. Одним з таких стимулів може бути, наприклад, можливість використовувати на соціальні та виробничі потреби зекономлені порівняно з установленими нормами асигнування згідно з кошторисом витрат за умови виконання показників діяльності.

Важливість розробки науково обґрунтованих норм витрат установами соціальної сфери зумовлена також тим, що індивідуальні норми їхніх витрат є вихідною базою при зведеному бюджетному плануванні. Тепер у зведеному плануванні використовуються укрупнені норми, які мають ліквідувати різницю у рівні витрат в територіальному розрізі. Однак такі норми у більшості випадків установлюються на основі звітних даних за минулий період. Це не дає змоги враховувати ступінь задоволення потреб залежно від сфери та специфіки діяльності установ соціальної сфери

Одним з найважливіших завдань поліпшення використання ресурсів, що виділяються на утримання соціально-культурних установ, є послідовне **впровадження самофінансування**. Для цього уже є необхідні економічні

передумови, що вимагають відповідних організаційних змін, насамперед у сфері фінансового планування. Сутність питання полягає в тому, що сучасні масштаби та рівень діяльності соціально-культурних установ суттєво змінюють співвідношення джерел фінансування витрат. При переважанні бюджетних асигнувань в структурі фінансових ресурсів, що знаходяться в розпорядженні цих установ, зростає частка позабюджетних джерел.

В останні роки спостерігається зростання асигнувань підприємств та організацій в освіту, підготовку кадрів, охорону здоров'я, науку та культуру. Це зумовлено зростанням вимог виробництва до якісних показників діяльності установ цієї сфери.

Найзначніші фінансові ресурси, крім бюджетних коштів, мають у своєму розпорядженні вищі навчальні заклади. Основними джерелами їхніх позабюджетних коштів є надходження за виконані госпрозрахункові науково-дослідні роботи, плата студентів за навчання, продаж машинного часу ЕОМ, здавання в оренду на період літніх канікул гуртожитків тощо.

Фінансування соціально-культурних закладів та установ значною мірою залежить від рівня продуктивності праці у суспільстві: чим він вищий, тим більше можливостей є для спрямування фінансових ресурсів у соціальну сферу. Водночас розвиток соціальної сфери відіграє значну роль в утворенні ВВП.

У даний час нематеріальні блага та послуги соціально-культурних закладів і установ надаються споживачам безоплатно або за плату. Але і у першому, і у другому випадках вони отримують грошову оцінку на рівні витрат соціально-культурних закладів і установ.

Джерелом фінансування витрат на створення безоплатних нематеріальних благ і послуг є кошти, виділені для цих установ і закладів з бюджетів різних рівнів, а джерелом фінансування витрат при створенні платних нематеріальних благ і послуг є доходи, отримані від їх реалізації у формі доходу.

Характер створення нематеріальних благ і послуг та джерела формування коштів для їх відтворення визначаються фінансово-господарською діяльністю соціально-культурних закладів і установ. При безоплатному наданні нематеріальних благ і послуг організація діяльності здійснюється на кошторисному фінансуванні, а діяльність тих закладів і установ, що надають споживачам нематеріальні блага і послуги за плату, здійснюється на засадах комерційного розрахунку.

9.3 Видатки бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення населення

Провідне місце у видатках бюджетів України усіх рівнів належить видаткам на соціальні заходи.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ – це державні субсидії і допомоги окремим громадянам, які внаслідок об'єктивних,

незалежних від них причин не можуть самостійно повною мірою забезпечити себе.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ – це система економічних відносин, за допомогою яких формуються й використовуються фонди грошових ресурсів, передбачені для матеріального забезпечення непрацездатних та малозабезпечених верств населення на основі законодавчо закріплених соціальних норм.

ВИДАТКИ НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ пов'язані з державним забезпеченням тих громадян, які з об'єктивних причин не можуть утримувати себе самостійно, наприклад інваліди від народження, самотні особи похилого віку та ін.

Це дозволяє державі гарантувати окремим верствам населення, а також за певних економічних умов всім членам суспільства (під час зростання інфляції, спаду виробництва, економічної кризи, безробіття та ін.) забезпечення та збереження достатнього рівня життя.

В Україні прийнято ряд нормативно-правових актів, що регулюють відносини у галузі соціального захисту населення. У Конституції України, Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, інших законах, указах Президента України визначено основні форми й методи соціального захисту населення.

Розділом II Конституції України визначено, що **громадяни мають право:**

✓ **на соціальний захист**, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується:

– загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення;

– створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними;

– призначенням пенсій, інших видів соціальних виплат і допомог, що є основним джерелом існування, які мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом;

✓ **на достатній життєвий рівень** для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло;

✓ **на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.** Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку

лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя;

✓ **на освіту.** Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Громадяни також мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Крім того, утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування покладається на державу, тому вона заохочує та підтримує благодійницьку діяльність у цій галузі.

Законодавством України передбачається соціальний захист таких груп населення:

- ветерани праці та громадяни похилого віку;
- військовослужбовці;
- матері з дітьми;
- інваліди з дитинства і діти-інваліди;
- діти, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- громадяни, що постраждали від Чорнобильської катастрофи;
- учасники бойових дій та ветерани Великої Вітчизняної війни;
- сім'ї з незначними доходами;
- молоді сім'ї;
- інші категорії населення.

Їм надається понад 20 різних видів допомоги та пільг, що закріплено дією десятків законів. Система є складною, окремі соціальні програми не мають стабільного фінансування або ж при їх затвердженні не передбачалися цільові джерела фінансування, крім того, соціальні пільги та допомоги нерідко дублюються.

Система соціального захисту населення складається з:

- ✓ соціального страхування і пенсійного забезпечення;
- ✓ соціальної допомоги;
- ✓ соціальних гарантій.

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ – сукупність норм, які забезпечують формування державних страхових фондів за рахунок здійснення обов'язкових страхових платежів працездатним контингентом населення.

Система соціального страхування та пенсійного забезпечення, яка діє в Україні включає:

- пенсійну систему;
- соціальне страхування на випадок безробіття;
- соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві.

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА – це комплекс заходів з надання державою або недержавними інституціями пільг певному контингенту населення у вигляді грошових виплат або негрошових послуг.

До системи соціальних допомог включаються:

- цільові допомоги (грошові, натуральні, безготівкові, тобто пільги щодо оплати певних послуг);
- соціальна гарантія (утримання системи інтернатних установ і територіальних центрів);
- соціальний захист через недержавні організації;
- соціальна допомога з фондів підприємств.

Державну соціальну допомогу, яка надається в Україні, можна розділити відповідно до критеріїв відбору одержувачів:

- соціальна допомога, яка надається з урахуванням потреб, але без урахування майнового стану або доходу;
- адресна соціальна допомога, яка надається з урахуванням доходу або майнового стану.

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ – це комплекс державних заходів і видатків бюджету, пов'язаних з встановленням соціальних норм і нормативів які підтримують життя населення на достатньому рівні відповідно до прийнятого державою базового державного соціального стандарту у вигляді прожиткового мінімуму.

В Україні у 2000-му році був прийнятий Закон «Про державні соціальні стандарти і державні соціальні гарантії», в якому відмічено, що основні державні соціальні гарантії встановлюються з метою забезпечення конституційного права громадян на безбідний життєвий рівень [9].

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ – встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, які забезпечують ступінь життя не нижчий за прожитковий мінімум.

Розвиток соціального забезпечення, види й форми соціальних гарантій у державі визначаються двома основними факторами:

- рівнем економічного розвитку;
- рівнем демократизації суспільства.

Реалізація соціальних гарантій з боку держави повинна здійснюватись за такими напрямками:

1. Держава повинна гарантувати кожному громадянину, який здійснює трудову діяльність, рівень добробуту за допомогою мінімального рівня заробітної плати, її індексації, помірних податків і невтручання у підприємницьку діяльність.

2. Задоволення так званих «пріоритетних потреб суспільства». До них належать потреби у здобутті загальної освіти, вихованні дітей і підлітків, проведенні культурно-освітньої роботи, підготовці кадрів, організації охорони здоров'я і розвитку фізичної культури членів суспільства.

3. Зближення рівнів життя різних груп населення, недостатня забезпеченість яких пов'язана переважно з причинами, що не залежать від їх трудових зусиль. Такими причинами можуть бути: підвищене навантаження утриманців на працездатних, стан здоров'я, вік, втрата роботи, кризові явища в економіці.

Таким чином, **гарантії держави полягають в тому, що:**

✓ **по-перше**, створюються умови для самозабезпечення життєво необхідними благами для задоволення власних потреб;

✓ **по-друге**, у громадян вилучають частину створеного ними доходу, надаючи їм блага й послуги у формі освіти, дошкільного виховання, охорони здоров'я, культурного обслуговування, соціального страхування та соціального забезпечення;

✓ **по-третє**, за рахунок вилучення у громадян частини їх доходу надається певна кількість благ і послуг тим громадянам, які за віком чи станом фізичного здоров'я неспроможні самі забезпечити себе всім необхідним.

Основні соціальні гарантії в Україні:

- мінімальна величина заробітної плати;
- мінімальна величина пенсій за віком;
- мінімальна величина заробітної плати робочих різної кваліфікації в установах і організаціях, які фінансуються з бюджетів всіх рівнів;
- стипендії учням професійно-технічних і вищих навчальних закладів;
- індексація доходів населення з метою підтримки достатнього життєвого рівня громадян і купівельної спроможності їх доходів у разі зростання цін;
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Джерелами фінансування соціальних гарантій виступають:

- 1) Державний бюджет України;
- 2) місцеві бюджети;
- 3) кошти страхових фондів:
 - державного Пенсійного фонду України та недержавних пенсійних фондів;
 - Фонду соціального страхування України;
 - Фонду загального обов'язкового державного страхування на випадок безробіття;
 - фондів медичного страхування (за рахунок страхових внесків підприємств і громадян, а також благодійних внесків, кредитів банків та інших джерел, не заборонених законодавством України).

Обсяг і рівень забезпеченості соціально-економічними гарантіями вимірюють ступінь цивілізованості країни.

Важливою умовою ефективності фінансування соціальних витрат є визначення державних соціальних стандартів і нормативів у формі:

- мінімальної заробітної плати;
- пенсії за віком;
- інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державною соціальною гарантією є мінімальна заробітна плата. Вона є обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників.

МІНІМАЛЬНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт).

До мінімальної заробітної плати не включаються:

- доплати;
- надбавки;
- заохочувальні та компенсаційні виплати.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється і переглядається відповідно до Закону України «Про оплату праці» та не може бути нижчим від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Згідно Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» було встановлено розмір мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму на 2015 р. (табл. 9.1 та 9.2).

Таблиця 9.1

Мінімальна заробітна плата у 2015 році

З якого числа встановлюється	Розмір місячний	Розмір погодинний
з 01.01.2015 року	1218 грн.	7,29 грн.
з 01.12.2015 року	1378 грн.	8,25 грн.

Але відповідно до Закону України від 17.09.2015 р. № 704-VII «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» було перенесено зміну мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму з 1 грудня на 1 вересня 2015 року. Отже з 1 вересня 2015 року мінімальна заробітна плата становить 1 378 грн.

ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум є законодавчо визначеним базовим державним соціальним стандартом, на основі якого встановлюються соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я,

освіти тощо.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після проведення науково-громадської експертизи сформованих наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів і набору послуг. За поданням Кабінету Міністрів він щорічно затверджується Верховною Радою до початку розгляду Державного бюджету України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін та публікується в офіційних виданнях.

Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи – фізіологічний та соціальний. **Фізіологічний мінімум** – це вартісний вираз матеріальних цінностей, необхідних для існування. В світовій практиці він становить 85-87 % загального прожиткового мінімуму. **Соціальний мінімум** – це певний набір духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя.

В Україні прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу.

Крім того, прожитковий мінімум визначається диференційовано залежно від вікового критерію або залежно від соціальної та демографічної групи особи. Такий поділ зумовлений особливостями потреб людського організму в залежності від віку та фізичних можливостей.

Таблиця 9.2

Прожитковий мінімум у 2015 році

Соціальні і демографічні групи населення	Розмір	
	з 1 січня 2015 р.	з 1 грудня 2015 р.
Загальний показник	1176 грн.	1330 грн.
Діти віком до 6 років	1032 грн.	1167 грн.
Діти віком від 6 до 18 років	1286 грн.	1455 грн.
Працевдатні особи	1218 грн.	1378 грн.
Особи, які втратили працевдатність	949 грн.	1074 грн.

Як зазначалося вище, відповідно до Закону України від 17.09.2015 р. № 704-VII «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» розмір прожиткового мінімуму разом із розміром мінімальної заробітної плати було змінено з 1 вересня 2015 року.

СОЦІАЛЬНІ НОРМИ І НОРМАТИВИ – це показники необхідного споживання продуктів харчування непродовольчих товарів і послуг і забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються і затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Класифікацію соціальних нормативів наведено на рис. 9.3.

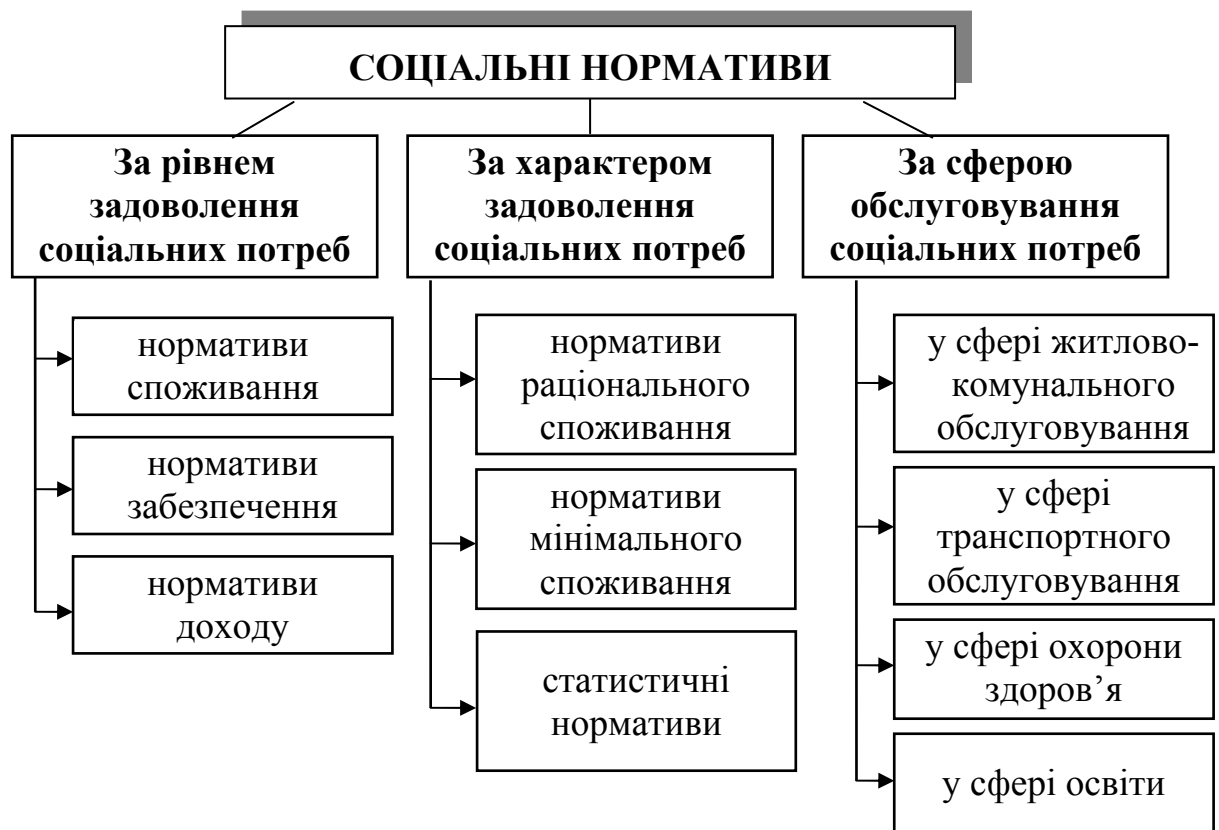

Рис. 9.3. Класифікація соціальних нормативів

Розрізняють три види соціальних нормативів:

- 1) за рівнем задоволення соціальних потреб;
- 2) за характером задоволення соціальних потреб;
- 3) за сферою обслуговування соціальних потреб.

За рівнем задоволення соціальних потреб встановлюють:

- нормативи забезпечення;
- нормативи споживання;
- нормативи нормативи доходу.

НОРМАТИВИ СПОЖИВАННЯ – розміри споживання в натуральному виразі продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких послуг за певний проміжок часу (за день, місяць, рік).

НОРМАТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – визначена кількість предметів довгострокового використання, яка є в особистому споживанні населення, а також забезпечення певної території мережею закладів освіти, охорони здоров'я, побутового і транспортного обслуговування тощо.

НОРМАТИВИ ДОХОДУ – розмір особистого доходу громадян або сім'ї, який гарантує їм задоволення потреб на рівні нормативів споживання і забезпечення.

За характером задоволення соціальних потреб визначають:

- нормативи раціонального споживання;
- нормативи мінімального споживання;
- статистичні нормативи.

НОРМАТИВИ РАЦІОНАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ – рівень споживання товарів і послуг поточного та довгострокового користування, що гарантує оптимальне задоволення потреб.

НОРМАТИВИ МІНІМАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ – рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг який визначається за нормами соціальних або фізіологічних потреб.

СТАТИСТИЧНІ НОРМАТИВИ – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення або окремих соціальних груп.

За сферою обслуговування соціальних потреб розрізняють:

- нормативи у сфері житлово-комунального господарства;
- нормативів у сфері транспортного обслуговування;
- нормативи у сфері охорони здоров'я;
- нормативи у сфері освіти.

Державні нормативи у сфері житлово-комунального господарства включають:

- граничну норму оплати послуг з утримання житла, житлово-комунальних послуг залежно від одержуваного доходу;
- показники якості надання комунальних послуг.

До державних соціальних нормативів у сфері транспортного обслуговування та зв'язку належать:

- норми забезпечення транспортом загального користування;
- показники якості транспортного обслуговування;
- норми забезпеченості населення послугами зв'язку.

Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я включають:

- перелік та обсяг гарантованої медичної допомоги громадянам;
- показники якості надання медичної допомоги;
- нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами;
- нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я тощо.

До державних соціальних нормативів у сфері освіти належать:

- перелік та обсяг послуг, що надаються державними і комунальними закладами дошкільної, середньої, професійно-технічної та вищої освіти;
- нормативи граничної наповнюваності класів, груп;
- нормативи співвідношення учнів, студентів і педагогічних працівників;
- нормативи матеріального забезпечення навчальних закладів тощо.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – це система надання фінансового забезпечення тим громадянам, які внаслідок певних об'єктивних причин не можуть мати власних доходів або не перебувають на чийомусь утриманні.

Система соціального забезпечення ґрунтується на таких основних Законах та постановах, як:

- ✓ Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;

- ✓ Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- ✓ Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку»;
- ✓ Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;
- ✓ Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок ЧАЕС»;
- ✓ Закон України «Про зайнятість населення»;
- ✓ Закон України «Про збір на обов'язкове пенсійне страхування»;
- ✓ Закон України «Про обов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»;
- ✓ Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»;
- ✓ Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»;
- ✓ Закон України «Про недержавне пенсійне страхування»;
- ✓ Положення «Про порядок призначення та надання населенню субсидій».

Важливою складовою соціального забезпечення є фінансування:

- закладів і програм соціального забезпечення неповнолітніх і молоді;
- видатків на утримання будинків-інтернатів для старих та інвалідів;
- видатків, зумовлених ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи;
- інших видатків.

Фінансування закладів і програм соціального забезпечення неповнолітніх включає соціальний захист дітей, позбавлених сімейного виховання. Ці заходи здійснюють соціальні установи «Притулки для неповнолітніх». Створення притулків для неповнолітніх в Україні розпочато у 1997 р.; їх фінансування відбувається за рахунок обласних бюджетів.

Фінансове забезпечення молодіжних програм і заходів здійснюється за рахунок державного і місцевих бюджетів. Переважна більшість видатків спрямовується на реалізацію державної політики поліпшення соціального становища молоді, жінок і дітей.

Фінансування витрат на утримання будинків-інтернатів для старих та інвалідів здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів. У цих установах старі люди та інваліди перебувають на повному державному забезпеченні – харчування, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, користуються медичними, культосвітніми та побутовими послугами. Вони також отримують частину призначеної їм пенсії. Так, самотнім пенсіонерам, що проживають у будинках-інтернатах для старих і інвалідів, виплачується 25 % від призначеної пенсії, але не менше 20 % від мінімальної пенсії за віком на місяць.

У будинках-інтернатах для старих та інвалідів можуть діяти підсобні господарства та майстерні. Отримані доходи використовуються на поліпшення культурно-побутових умов старих та інвалідів. Крім того, на фінансування цих установ можуть спрямовуватися позабюджетні кошти, добровільні пожертвування, кошти благодійних фондів тощо.

Видатки, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальним захистом населення, фінансуються за рахунок асигнувань державного бюджету. Вони включають витрати на комплексне медико-санаторне забезпечення потерпілого населення, його радіологічний захист та екологічне оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення, наукове забезпечення робіт та інформаційні системи, здійснення окремих заходів із соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, громадськими організаціями, наприклад такою, як «Союз Чорнобиль Україна»

Інші видатки на соціальне забезпечення включають видатки на заходи, пов'язані з поверненням депортованих з України кримськотатарського народу та осіб інших національностей, грошову допомогу біженцям та утримання пунктів тимчасового розміщення біженців.

До витрат на соціальний захист і соціальне забезпечення населення належать:

- забезпечення прожиткового мінімуму різних груп населення;
- видатки, спрямовані на адресну підтримку малозабезпечених громадян;
- соціальний захист осіб, що опинилися у скрутному становищі;
- пенсійне забезпечення;
- фінансування закладів і програм соціального забезпечення неповнолітніх і молоді;
- витрати на утримання будинків-інтернатів для старих та інвалідів;
- видатки, пов'язані з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи;
 - кошти з бюджету, що передаються до Фонду соціального захисту інвалідів України;
 - інші видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення (пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми та ін.).

Видатки на соціальний захист класифікують за певними ознаками.

По-перше, за джерелами фінансування видатки на соціальний захист поділяються на ті, що забезпечуються за рахунок коштів державного бюджету та за рахунок місцевих бюджетів.

З державного бюджету здійснюється фінансування заходів, пов'язаних з поверненням та облаштуванням депортованого кримськотатарського народу й осіб інших національностей, які повернулися в Україну, утримання пунктів тимчасового розміщення біженців, надання грошової допомоги біженцям та інші витрати.

Переважає більшість видатків на соціальний захист населення адресного характеру, таких як державна допомога сім'ям з дітьми, державна

допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам, житлові субсидії та інші, фінансуються за рахунок виділення коштів з державного бюджету у формі субвенцій місцевим бюджетам.

По-друге, за забезпеченням соціального захисту певних груп населення щодо витрат на реалізацію загальнодержавних та місцевих програм.

До загальнодержавних відносяться програми усіх видів допомоги і компенсацій, утримання установ та закладів соціального захисту, функціонування яких передбачено чинним законодавством та нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України. До них належать витрати, фінансування яких передбачається Законами України:

- «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;
- «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам»;
- «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»;
- «Про органи і служби у справах неповнолітніх» та інші.

Запровадження місцевих програм соціального захисту населення відбувається на основі рішень органів місцевого самоврядування, їх фінансування проводиться за рахунок коштів місцевих бюджетів.

По-третє, за метою використання видатки на соціальний захист населення економісти поділяють на такі групи:

а) видатки на соціальний захист у зв'язку з малозабезпеченістю. До них належать допомоги малозабезпеченим сім'ям з дітьми, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям тощо;

б) видатки за метою використання, до яких належать виплати для компенсації втраченого доходу. Вони включають витрати на виплату допомоги по вагітності і пологах, допомоги по догляду за дитиною-інвалідом та допомоги по догляду за дитиною до 3-х років. Сюди можна також віднести індексацію грошових доходів громадян;

в) виплати, зумовлені компенсацією втрати здоров'я або майна, до яких належать компенсаційні виплати реабілітованим громадянам відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»;

г) витрати на соціальний захист населення за визначеною метою їх використання, зумовлені наданням допомоги в облаштуванні організацій чи тимчасових пунктів та наданням пільг окремим категоріям населення. Це, наприклад, витрати на утримання притулків для неповнолітніх та пунктів тимчасового розміщення біженців, а також надання пільг та привілеїв окремим категоріям громадян.

По-четверте, за формою фінансування грошові витрати на соціальний захист можуть проводитися готівковими грошовими коштами та у безготівковій формі. Єдиною формою безготівкових виплат є житлові субсидії. Виплати у натуральній формі здебільшого застосовуються при реалізації місцевих програм соціального захисту населення.

Розвиток ринкових відносин вимагає постійного аналізу стану соціального захисту населення та розробки заходів щодо встановлення

раціонального балансу інтересів держави, виробників та споживачів соціальних послуг. Уся складність прийняття рішень у соціальній сфері полягає у необхідності одночасного забезпечення економічної ефективності витрат на соціальний захист і дотримання соціальної справедливості. Тому одним із найважливіших завдань забезпечення соціальних гарантій населення є недопущення послаблення стимулів їх економічної активності з одночасним підтриманням життєвого рівня усіх громадян на прийнятному рівні.

Досить помітна роль у будь-якій державі належить пенсійному забезпеченню.

9.4 Пенсійне забезпечення та пенсійна реформа в Україні

Вітчизняне пенсійне законодавство передбачає дві форми пенсійного страхування:

- обов'язкову, яка відіграє головну роль;
- добровільну.

В Україні обов'язкове пенсійне страхування полягає у тому, що сам факт укладання трудового договору чи реєстрації особи як суб'єкта підприємницької діяльності породжує зобов'язання сплачувати визначені державою страхові внески незалежно від волі працівника чи роботодавця. Відповідно до пенсійного законодавства лише наявність у суб'єкта трудового (а, отже, і страхового) стажу є підставою виникнення права на трудову пенсію за державною програмою пенсійного страхування.

Організаційно-правові форми недержавного пенсійного страхування (добровільні) можуть використовуватися для підвищення рівня грошового забезпечення понад той, який гарантує державна система обов'язкового пенсійного страхування.

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ – це державна система, яка є головною складовою системи соціального захисту населення у вигляді виплати:

- пенсій, надбавок і підвищення до пенсій;
- компенсаційних виплат;
- додаткових виплат непрацездатним громадянам похилого віку, інвалідам, особам, що втратили годувальника.

Гарантом пенсійного забезпечення в Україні є держава.

Реалізацію державної політики у сфері пенсійного забезпечення здійснюють Міністерство соціальної політики України і Міністерство фінансів України. Управління фінансовими ресурсами пенсійного забезпечення здійснює Пенсійний фонд України.

Законодавче регулювання системи пенсійного забезпечення України складається з Законів України і підзаконних нормативних актів.

- ✓ Податковий кодекс України.
- ✓ Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».
- ✓ Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

✓ Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».

✓ Закон України «Про страхування», який регулює систему державного пенсійного забезпечення в частині страхування довічної пенсії

✓ Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

✓ Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)».

Світовий досвід забезпечив існування двох систем пенсійного забезпечення:

- солідарну систему;

- систему накопичувального пенсійного забезпечення.

СОЛІДАРНА СИСТЕМА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – це система, що існувала і забезпечувала пенсією пенсіонерів у СРСР та нинішніх пенсіонерів до 2003 р. Вона базується на принципі солідарності поколінь, тобто такому способі взаємодії економічно активного населення, за якого вони, відраховуючи певну частину доходу, підтримують і забезпечують непрацездатне населення. Таким чином, кожне наступне покоління утримує кожне попереднє.

Ця система гарно функціонує, якщо спостерігається впевнене превалювання народжуваності над смертністю і створюється достатньо додаткового продукту для утримання непрацездатних членів суспільства.

З огляду на старіння населення в більшості розвинених країн світу система солідарного пенсійного забезпечення переживає системну кризу і потребує докорінного реформування. Її роль у пенсійному забезпеченні знижується, починаючи з 80-х років ХХ сторіччя, і, вочевидь, знижуватиметься надалі. Водночас про повну руйнацію солідарної системи говорити зарано, оскільки вона може забезпечити соціальними пенсіями громадян, непрацездатних через певні обставини з народження або з молодих років.

Фінансова стабільність діючої солідарної системи визначається головним чином співвідношенням між чисельністю пенсіонерів і платників пенсійних внесків, рівня оплати праці, віку виходу на пенсію тощо. ***Мінімальною реальною нормою забезпечення пенсійних витрат є норма, коли на одного пенсіонера припадає троє працюючих, а в деяких країнах і п'ятеро.*** Таке співвідношення створює нормальні умови для життя пенсіонерів.

На початок 2015 р. в Україні кількість зареєстрованих пенсіонерів в перевищила кількість осіб, які легально сплачують страхові внески в Пенсійний фонд. За даними Пенсійного фонду в країні нараховується 13,5 мільйонів пенсіонерів і 13 мільйонів активно працюючих людей. Тобто, зараз на 100 осіб, що сплачують внески, приходиться 104 пенсіонери. Ситуація ускладнюється несприятливими демографічними прогнозами: за проведеними розрахунками до 2050 року кількість осіб похилого віку на 100 громадян працездатного віку подвоється.

Крім того, слід зауважити, що із загальної кількості пенсіонерів – 64,6 % складають жінки, заробітна плата яких приблизно на 30 % нижче, чим

у чоловіків. Також слід враховувати, що жінки мають меншу на 5 років тривалість страхового стажу, що також є однією із причин низького розміру їх пенсій. В результаті цього маємо низький розмір пенсії переважної більшості пенсіонерів. Як наслідок – українці отримують найнижчі пенсії в Європі.

СИСТЕМА НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ спрямована на виховання економічної самостійності та відповідальності громадян за стан особистого матеріального добробуту після виходу на пенсію шляхом здійснення страхових внесків до цільового позабюджетного фонду – Накопичувального фонду, створеного Пенсійним фондом.

Адміністративне управління цим фондом здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду. Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюється компаніями з управління активами (КУА).

Суб'єктами солідарної системи виступають:

- застраховані особи, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи;
- страхувальники;
- Пенсійний фонд;
- уповноважений банк;
- підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення виступають:

- особи, від імені та на користь яких здійснюється накопичення та інвестування коштів;
- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що здійснюють перерахування внесків до системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- Накопичуваний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;
- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичуваним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їхніми пенсійними активами;
- зберігач;
- страхові організації.

За рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати:

- пенсія за віком;
- пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі інвалідності з дитинства або каліцтва, не пов'язаного з роботою);
- пенсія у зв'язку із втратою годувальника;
- пенсія за вислугу років.

За рахунок коштів Накопичувального фонду, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках, здійснюються такі пенсійні виплати:

- довічна пенсія із встановленим періодом;

- довічна обумовлена пенсія;
- довічна пенсія подружжя;
- одноразова виплата.

Україна відноситься до держав із старіючим населенням, що обумовлює систематичне погіршення співвідношення між громадянами працездатного і непрацездатного віку. **Незадовільний стан пенсійної системи призвів до необхідності проведення пенсійної реформи.**

Основні завдання та цілі пенсійної реформи:

- ✓ підвищити рівень життя пенсіонерів;
- ✓ встановити залежність розмірів пенсій від величини заробітку і трудового стажу;
- ✓ забезпечити фінансову стабільність пенсійної системи;
- ✓ заохотити громадян до заощадження коштів на старість;
- ✓ створити ефективнішу та більш дієву систему адміністративного управління в пенсійному забезпеченні.

Пенсійну реформу в Україні розпочато у 2003 році. Саме тоді згідно із законами «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» № 1058-ІУ від 9 липня 2003 р. і «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1057-ІV від 9 липня 2003 р. було законодавчо закріплено існування в країні трирівневої пенсійної системи, яка надавала б можливість отримувати пересічним громадянам пенсію з трьох різних джерел [15, 23].

Перший рівень – солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (солідарна система), що базується на засадах солідарності і субсидювання та здійснення виплати пенсій, надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування (накопичувальна система пенсійного страхування), що базується на засадах нагромадження коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, які передбачає законодавство про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять загальнообов’язкове державне пенсійне страхування.

Другий і третій рівні пенсійного забезпечення становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Трирівнева пенсійна система дозволяє розподілити між її складовими ризики, пов’язані зі змінами в демографічній ситуації (до чого більш чутлива солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що відчутніше в накопичувальній системі). Такий розподіл ризиків робить пенсійну систему більш стійкою та фінансово збалансованою, що захищає працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію.

Два рівні вже працюють: I – реформована солідарна пенсійна система і III – накопичувальна система недержавного пенсійного забезпечення, для функціонування якої створено нові фінансові установи – недержавні пенсійні фонди.

НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ФОНДИ – непідприємницькі товариства, що накопичують на користь своїх учасників кошти на майбутні пенсії, інвестують їх з метою створення інвестиційного прибутку та запобігання інфляції. Всі кошти належать учасникам недержавного пенсійного фонду на праві приватної власності, тоді як внески до солідарної пенсійної системи спрямовуються на забезпечення пенсією сьгоднішніх пенсіонерів, і фактично є соціальним податком.

За рахунок накопичувальної системи (II і III рівнів), де з метою захисту від інфляції та примноження коштів передбачається інвестування пенсійних внесків, майбутні покоління українців зможуть розраховувати на більший розмір пенсій.

Другий рівень пенсійної системи передбачається запровадити за таких параметрів:

- учасниками цієї системи будуть особи, яким на дату запровадження системи виповнилося не більше 35 років;
- розмір страхового внеску на дату впровадження системи передбачається встановити у розмірі 2 % із подальшим його щорічним підвищенням на один відсоток до досягнення 7 %;
- адміністрування страхових внесків накопичувальної системи здійснюватиметься Пенсійним фондом України. Через 2 роки після початку сплати страхових внесків до накопичувальної системи її учасники матимуть право обирати недержавні пенсійні фонди, в яких накопичуватимуться їх пенсійні кошти.

Ввести II рівень – обов’язкову накопичувальну систему – пропонується починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду.

Такі положення містяться у законі «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» № 3668-VI від 8 липня 2011 р., який Верховна Рада України прийняла як закон про пенсійну реформу [17].

Законом також передбачено:

1) підвищення пенсійного віку для жінок:

- розпочато десятирічний етап збільшення пенсійного віку для жінок з 55 до 60 років на 6 місяців кожного року;
- як компенсація на період підвищення віку пенсія для жінок буде зростати на 2,5 % за кожні півроку. За десять років її розмір може зрости максимально на 25 %.

2) удосконалення порядку призначення, перерахунку пенсій:

- підвищено мінімально необхідний страховий стаж для одержання пенсії за віком з 5 до 15 років;
- для новопризначених пенсій підвищено нормативну тривалість

страхового стажу для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі для жінок з 20 до 30 років та для чоловіків з 25 до 35 років;

- для призначення пенсії береться розмір середньої заробітної плати за 3 календарні роки, що передують року звернення за призначенням пенсії, а перерахунок її та переведення з одного виду пенсії на інший проводиться із середньої заробітної плати, з якої призначено (перераховано) пенсію;

- перерахунки пенсій працюючим пенсіонерам, які отримують пенсію за вислугу років, проводяться тільки після досягнення пенсійного віку;

- призначення пенсій із заробітної плати проводиться лише за даними персоналізованого обліку.

3) для держслужбовців:

- обмежено максимальний розмір пенсії на рівні 12 розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

- для обчислення пенсії зменшено з 90 до 80 % заробітну плату держслужбовців, яка є базовою для призначення пенсії;

- достроково (за півтора року) призначена пенсія державним службовцям, депутатам, прокурорам, суддям буде виплачуватися лише непрацюючим пенсіонерам;

- на період роботи (пенсіонерів) замість спеціальних проводиться виплата трудових пенсій у розмірах, визначених за нормами Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

- підвищено з 2013 р. пенсійний вік для чоловіків – державних службовців до 62 років. Цей вік буде граничним, інститут продовження перебування на державній службі буде скасовано.

4) для працівників бюджетної сфери:

- збережено право на пенсію за вислугу років, тобто за наявності 30 років спеціального стажу призначається пенсія, незалежно від віку;

- з метою поліпшення умов пенсійного забезпечення працівників бюджетної сфери (освіти, культури та охорони здоров'я) з виходом на пенсію пропонується запровадити одноразову допомогу у розмірі 10 призначених їм пенсій.

Накопичувальна система пенсійного страхування дозволить урізноманітнити джерела отримання особою доходів у старості і залучити додаткові інвестиції в економіку держави.

Формування коштів на реалізацію Державної пенсійної програми забезпечується за рахунок таких надходжень:

- обов'язкових внесків суб'єктів господарювання;
- обов'язкових внесків громадян;
- додаткових і обов'язкових зборів;
- коштів державного бюджету;
- інших надходжень.

У юридичній літературі досить докладно розглянуто питання пенсійного забезпечення, а зокрема поняття «пенсія» та її суттєві ознаки.

Отже **ПЕНСІЯ** – це:

- періодичні виплати, що проводяться за рахунок коштів соціального страхування з метою матеріального забезпечення робітника, службовця чи його сім'ї у зв'язку з завершенням повного великого циклу його трудової діяльності або у зв'язку з остаточним чи тривалим вибуттям його з числа повноцінних працівників;
- матеріальне забезпечення громадян у старості, по інвалідності та в разі втрати годувальника, а також за вислугу років у вигляді систематичних грошових виплат;
- регулярна (періодична) грошова виплата соціально-аліментарного призначення, що провадиться особам похилого віку, інвалідам та іншим категоріям громадян та їх сім'ям у випадках, передбачених законом із суспільних фондів споживання у зв'язку з їх (або особи, на утриманні якої вони знаходяться) минулою трудовою або іншою суспільно корисною діяльністю, яка припинена або замінена більш легкою діяльністю з передбаченої законом поважної причини; виплата, розмір якої співвідноситься, як правило, з минулим заробітком. Ця виплата є для непрацюючих пенсіонерів основним джерелом засобів до існування;
- щомісячні грошові виплати громадянам за рахунок держави для їхнього матеріального забезпечення в старості, в разі інвалідності, втрати годувальника, а також за вислугу років;
- щомісячні виплати з фондів для непрацевдатних, що призначаються в розмірах, співвіднесених з минулим заробітком, особам, які впродовж установленого строку займалися суспільно корисною діяльністю й досягли певного віку.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомога, що є основним джерелом існування непрацевдатних громадян, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

ТРУДОВА ПЕНСІЯ – це щомісячна грошова виплата особі із спеціально створених для цього державою фондів, залежно від тривалості трудового (страхового) стажу роботи і величини заробітку, з якого сплачуються страхові внески, за умов і в порядку, передбачених законодавством.

До трудових пенсій належать пенсії:

- за віком;
- з інвалідності;
- у разі втрати годувальника;
- за вислугу років.

Пенсією за віком прийнято називати таку пенсію, яка встановлюється за умов досягнення певного віку та одночасною за наявності необхідного страхового стажу.

Право на пенсію за віком нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини. Досягнення пенсійного віку служить підставою для припинення трудових відносин працівників із роботодавцями, через що у держави виникає необхідність пенсійного забезпечення громадян.

Пенсії за віком – головний вид матеріального забезпечення непрацездатних громадян, що стосується життєво важливих інтересів мільйонів вітчизняних пенсіонерів.

За даними Пенсійного фонду України на початок 2015 р. у загальній чисельності пенсіонерів 9,3 млн. осіб – це пенсіонери за віком.

Якщо раніше для нарахування пенсії за віком використовувався записаний у трудову книжку стаж, тобто кількість фактично відпрацьованих років, то тепер використовується поняття **«СТРАХОВИЙ СТАЖ»** – період, протягом якого здійснювалися відрахування до Пенсійного фонду України [17].

Інший вид трудової пенсії – це **пенсія з інвалідності**. Вона є одним із видів соціального захисту непрацездатних. Її можна визначити як щомісячні грошові виплати з Пенсійного фонду, призначувані в разі встановлення медичним органом однієї з трьох груп інвалідності, які тягнуть повну або часткову втрату працездатності внаслідок трудового каліцтва, професійного чи загального захворювання або з інших причин.

Згідно з Законом «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» від 21 березня 1991 р., інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, обумовленим захворюванням, наслідків травм чи уроджених дефектів, що приводять до обмеження життєдіяльності, до необхідності соціальної допомоги й захисту.

Залежно від ступеня втрати працездатності інвалідність диференціюється на три групи: I, II та III.

Законодавство про пенсійне забезпечення вирізняє два види пенсії з інвалідності залежно від причин інвалідності її отримання:

– пенсії з інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання;

– пенсії з інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії призначаються за втрати годувальника. Під терміном «втрата годувальника» розуміється смерть, безвісна відсутність чи пропажа громадянина безвісти, посвідчені в установленому порядку загсом, судом чи іншими органами.

Пенсія за вислугу років, встановлюється окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деякими іншими законодавчими актами України, **починаючи з 12 січня 2005 р. мінімальна пенсія за віком була встановлена на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність,** якщо у чоловіків є 35, відповідно до закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», а у жінок – 30 років страхового стажу [17].

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. У чому полягає необхідність витрат держави на соціальну сферу і соціальний захист в ринкових умовах господарювання?
2. Назвіть фактори, що впливають на загострення соціальних проблем і виникнення соціальної нестабільності в Україні.
3. Охарактеризуйте соціальну функцію держави.
4. Назвіть види та форми соціальних гарантій з боку держави та напрямки реалізації.
5. У чому полягає сутність соціальної політики держави: зміст, завдання, об'єкт, суб'єкт та межі компетенції?
6. Охарактеризуйте сутність витрат держави на соціальну сферу.
7. Які існують джерела фінансування витрат держави на соціальну сферу?
8. Дайте визначення сутності соціального захисту: зміст, форми та методи.
9. У чому полягає сутність витрат держави на соціальний захист?
10. Охарактеризуйте державні соціальні стандарти і нормативи.
11. Яким чином класифікуються соціальні нормативи?
12. Охарактеризуйте соціально-економічні гарантії: зміст та напрями застосування та джерела фінансування соціальних гарантій?
13. Які існують джерела фінансування витрат держави на соціальний захист?
14. Охарактеризуйте механізм визначення обсягів видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення.
15. Охарактеризуйте соціальний сектор економіки держави: мета його діяльності та джерела фінансування.
16. Обґрунтуйте актуальність питання фінансового забезпечення соціальних гарантій.
17. Проаналізуйте динаміку видаткової частини зведеного бюджету на фінансування соціальної сфери.
18. Що передбачає вдосконалення розрахунку нормативу фінансового забезпечення соціальної сфери як гарантованого державою засобу надання соціальних гарантій.
19. Обґрунтуйте створення механізму фінансування соціальних потреб за рахунок залучення нових джерел фінансування: спонсорства та меценатства, кредитування, страхування, надання платних послуг у соціальній сфері.
20. Дайте визначення сутності пенсійного забезпечення.
21. Охарактеризуйте законодавче регулювання системи пенсійного забезпечення України.
22. Охарактеризуйте солідарну систему пенсійного забезпечення.
23. Охарактеризуйте систему накопичувального пенсійного забезпечення.
24. Дайте характеристику видам пенсій, що існують в Україні.
25. Поясніть цілі і задачі пенсійної реформи в Україні.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА УПРАВЛІННЯ ТА ОБОРОНУ

10.1 Характер і зміст видатків бюджету на державне управління

Управління є однією з основних функцій держави.

Державна влада в Україні, відповідно до ст. 6 Конституції України, поділяється на законодавчу, виконавчу та судову. Організаційна структура державної влади в країні представлена на рис. 10.1.

Органи законодавчої влади	Органи виконавчої влади		Органи судової влади	
Президент України	<i>Уряд України</i>	<i>Центральні органи виконавчої влади</i>	Конституційний суд України	
Верховна Рада України	Кабінету Міністрів України	Міністерства	Верховний суд України	
Верховна Рада Автономної Республіки Крим	Секретаріат Кабінету Міністрів України	Інші центральні органи виконавчої влади	Вищий адміністративний суд України	
Органи місцевого самоврядування			Служби	Вищий Господарський суд України
			Агентства	
			Інспекції	
Інші центральні органи виконавчої влади	Інші центральні органи виконавчої влади	Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ		
		Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом		
		Національні комісії		
		<i>Місцеві державні адміністрації</i>		

Рис. 10.1. Організаційна структура державної влади в Україні

Для реалізації своїх функцій влада завжди спирається на державний апарат як сукупність органів державної влади.

Найбільш розгалуженою у системі органів державної влади є система органів виконавчої влади (органів державного управління) до якої входять:

- міністерства;
- інші центральні органи виконавчої влади;
- національні комісії.

Центральні органи виконавчої влади – це органи, які безпосередньо підпорядковані Кабінету Міністрів України, забезпечують або сприяють формуванню і втіленню в життя державної політики у відповідних сферах управління, здійснюють керівництво дорученими їм сферами і несуть відповідальність за стан їх розвитку перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до Конституції та законодавства України на центральні органи виконавчої влади покладено виконання таких **функцій**:

- міністерства формують державну політику і здійснюють нормативно-правове регулювання;
- державні служби надають державні послуги;
- державні агентства керують майном і виконують функції з надання бюджетних послуг населенню і юридичним особам;
- державні інспекції здійснюють контрольні-наглядові функції;
- центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом мають специфічні завдання та повноваження;
- національні комісії з регулювання здійснюють державне регулювання певних секторів економіки, у тому числі встановлюють регульовані ціни і тарифи на окремі види послуг і товарів.

У системі центральних органів виконавчої влади міністерства посідають провідне місце. Їх керівники – міністри – входять до складу Кабінету Міністрів України і безпосередньо беруть участь у формуванні державної політики в країні. Вони здійснюють управління в закріплених за ними сферах, спрямовують і координують діяльність інших органів виконавчої влади з питань, віднесених до їх підпорядкування, зокрема деяких державних служб або урядових органів державного управління, які утворюються у складі міністерства або іншого центрального органу виконавчої влади і підпорядковуються йому (департаментів, колегій і т.і.).

Наприклад, через Міністра фінансів спрямовується і координується діяльність Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, Державної служби фінансового моніторингу України та Державної аудиторської служби України.

Інші центральні органи виконавчої влади – це центральні органи виконавчої влади, які на відміну від міністерств, безпосередньо не формують урядову політику, а покликані сприяти міністерствам та уряду в її реалізації шляхом виконання функцій державного управління, як правило, міжгалузевого чи функціонального характеру. Їх очолюють голови, які не входять до складу Кабінету Міністрів. В межах своєї компетенції ці органи можуть видавати загальнообов'язкові нормативно-правові акти.

Сучасна парадигма державного управління за останній рік суттєво змінилася і являє собою єдність кількох складових:

– **адміністративну діяльність**, орієнтовану на встановлення порядку, норм і відповідного тону управління;

– **публічне управління**, яке забезпечує участь громадян в управлінні, взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування з громадянами для обговорення та прийняття управлінських рішень, здійснення процедур контролю, які відповідають інтересам людей;

– **електронно-мережеве, інформаційно-технологічне управління**, пов'язане зі створенням електронного уряду, електронного самоврядування, електронної демократії.

Тому в Україні з метою зменшення кількості непрофільних активів та суми бюджетних витрат на утримання центральних органів виконавчої влади розроблено та затверджено концепцію реформування державного управління (публічної адміністрації) та план її впровадження на 2015-2017 рр., яка передбачає:

1. Реформу державної служби.

2. Реформу Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади.

3. Реформу адміністративних послуг.

ВИДАТКИ НА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ – це спрямування грошових коштів на фінансування сфери державного управління.

Видатки на державне управління включають такі витрати:

✓ **на утримання законодавчої влади** (апарату Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, забезпечення діяльності народних депутатів тощо);

✓ **на функціонування виконавчої влади** (апарату Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та місцевих органів влади, інших центральних органів виконавчої влади);

✓ **на утримання апарату Президента України;**

✓ **на утримання фінансових і фіскальних органів влади** (Державної фіскальної служби України, Державної казначейської служби України, Державної аудиторської служби України та ін.);

✓ **на утримання судової влади** (Конституційного суду України, Верховного суду України та інших органів судової влади вищого рівня, обласних, районних судів, військових судів та ін.);

✓ **інші видатки.**

З Державного бюджету України фінансуються видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності й суверенітету, незалежного судочинства та інші, передбачені Бюджетним кодексом України, видатки, які не можуть бути передані на виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню. Вони включають видатки на функціонування законодавчої, виконавчої та судової влади, утримання Президента України та його апарату, фінансових і фіскальних органів, загальне планування і статистичні служби, інші видатки на

загальнодержавне управління (виготовлення національних грошей, орденів та медалей, бланків державних цінних паперів і паспортів та їхнє перевезення і т. і).

За рахунок коштів республіканського АР Крим і бюджетів місцевого самоврядування, у тому числі трансфертів з державного бюджету, фінансуються видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання АР Крим і місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найефективнішого їх використання на основі принципу субсидіарності.

З обласних, районних бюджетів і бюджетів місцевого самоврядування здійснюються видатки на утримання відповідних органів державної влади та управління, а також органів місцевого самоврядування. Вони спрямовуються на забезпечення прав та обов'язків АР Крим і місцевого самоврядування, які мають місцевий характер та визначені законами України.

Відповідальність за здійснення видатків за рахунок коштів Державного бюджету України несуть відповідні органи державної влади. А відповідальність за здійснення видатків за рахунок коштів місцевих бюджетів і трансфертів покладається на Раду міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад, міських, селищних, сільських голів (якщо виконавчі органи не створені).

Держава може передати Раді міністрів АР Крим чи органам місцевого самоврядування право здійснення видатків лише з одночасною передачею бюджетних ресурсів у формі закріплених за відповідними бюджетами загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів) або їх частки, а також трансфертів із Державного бюджету України.

Рада міністрів АР Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад, міські, селищні, сільські голови зобов'язані забезпечити здійснення видатків з відповідних місцевих бюджетів з дотриманням розподілу цих видатків між бюджетами, визначеними Бюджетним кодексом. Не допускається здійснення видатків, не віднесених до місцевих бюджетів, та видатків на фінансування бюджетних установ одночасно з різних бюджетів упродовж бюджетного періоду.

Планування видатків на утримання органів державного управління здійснюється методом кошторисного фінансування у формі складання індивідуальних та зведених кошторисів доходів і видатків.

Кожна окрема організація державного управління складає свій індивідуальний кошторис, який формується на основі даних лімітних асигнувань з бюджету, що доводяться у двохденний строк після затвердження бюджету.

Разом із кошторисом затверджується штатний розпис установи, де вказується кількість штатних одиниць у розрізі структурних підрозділів, посадові оклади і місячний фонд оплати праці на одну посаду.

Кошториси центральних органів виконавчої влади, обласних, а також Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій затверджуються Міністерством фінансів України.

Кошториси та штатні розписи органів виконавчої влади, підпорядкованих міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, затверджуються керівниками цих міністерств або інших центральних органів виконавчої влади.

Кошториси управлінь, відділів, інших підрозділів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, районних державних адміністрацій затверджуються відповідними державними адміністраціями після попередньої перевірки в обласних, Київському та Севастопольському міських фінансових управліннях.

Кошториси управлінь, відділів, інших підрозділів районних державних адміністрацій затверджують районні державні адміністрації після їх попередньої перевірки районними фінансовими відділами.

Планування витрат на утримання органів державного управління за категоріями видатків економічної класифікації здійснюється у такому ж порядку, як й іншими бюджетними установами.

У кошторисі видатки на управління розподіляються на:

- оплату праці державних службовців;
- нарахування на заробітну плату;
- придбання матеріалів;
- видатки на відрядження;
- оплата комунальних, транспортних послуг;
- придбання обладнання довгострокового використання;
- капітальне будівництво;
- капітальний ремонт.

У складі видатків на державне управління найбільшу частину становлять кошти на оплату праці (приблизно 85%).

Працівники органів державного управління є державними службовцями, оплата праці яких здійснюється відповідно до Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. із змінами і доповненнями. Заробітна плата їх складається з посадових окладів, премій, доплати за ранги, надбавки за вислугу років та інших надбавок [10].

Враховуючи економічну ситуацію в Україні за умови постійної нестачі бюджетних коштів фінансування органів державного управління здійснюється в основному у розмірах, необхідних для забезпечення їх поточної діяльності. Головним чином це витрати на оплату праці, нарахування на заробітну плату та витрати на господарське утримання установ і організацій.

Динаміку датків державного бюджету на державне управління за 2008-2014 роки зображено на рис. 10.2.

Впродовж аналізованого періоду в сфері державного управління спостерігалось зростання видатків державного бюджету в абсолютному виразі на 19,5 млрд грн., але їх питома вага у складі видатків державного бюджету за цей період зменшилась на 3,3 % [68].

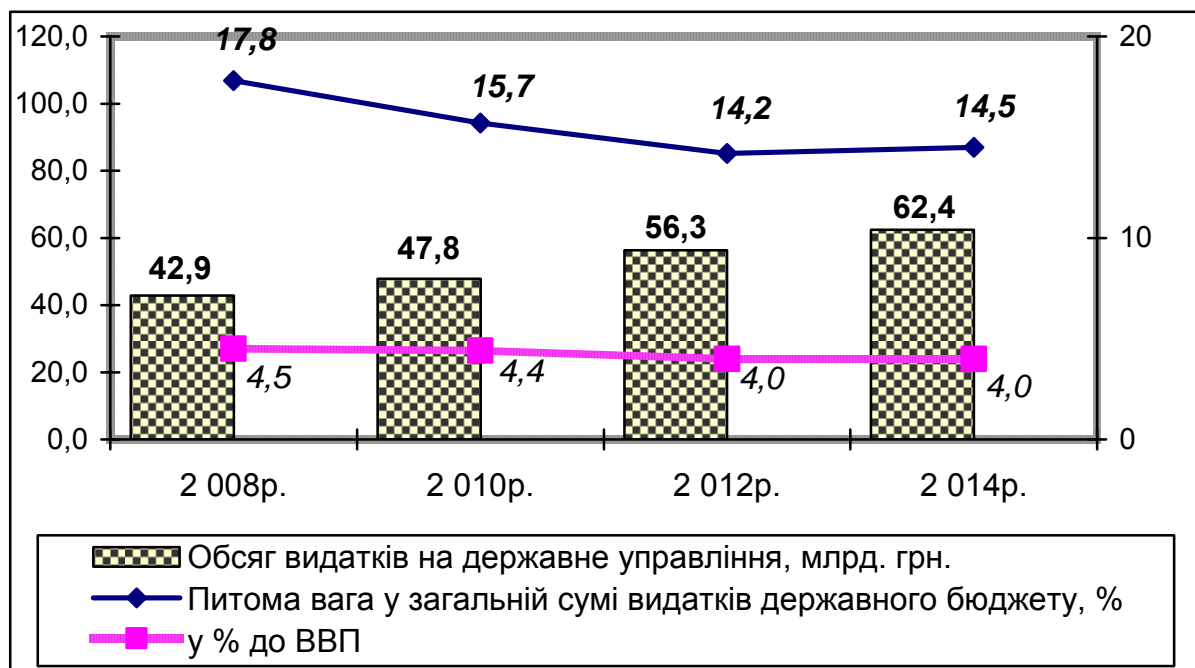

Рис. 10.2. Динаміка видатків державного бюджету на державне управління за 2008-2014 роки

Таким чином, в умовах постійних процесів утворення, реорганізації та ліквідації органів державного управління видатки державного бюджету на забезпечення діяльності цих органів до 2014 р. мали сталу тенденцію до збільшення.

Запроваджені Кабінетом Міністрів України у 2014 р. заходи з економії бюджетних витрат дали можливість скоротити видатки на утримання апаратів державних органів на 2 355,8 млн грн (16,7 %), однак проводилися без урахування специфіки і сфер діяльності кожного конкретного органу, переліку їх функціональних повноважень та фактичного стану забезпечення фінансовими і матеріальними ресурсами, що негативно позначилося на виконанні ними функцій державного управління. Відсутність нормативно визначених єдиних методичних засад планування видатків на утримання органів державного управління створює нерівні умови фінансового забезпечення окремих державних органів та не забезпечує дотримання принципу обґрунтованості бюджетної системи, визначеного статтею 7 Бюджетного кодексу України.

Згідно з результатами аналізу, скорочення обсягів видатків органів державного управління відбувалося безсистемно, не враховувалися специфіка і сфери діяльності кожного конкретного органу, перелік їх функціональних повноважень і фактичний стан забезпечення фінансовими і матеріальними ресурсами. Це призвело до ще більшого погіршення стану матеріального забезпечення окремих органів, що негативно позначилося на результативності їх діяльності, повноті та якості виконання покладених функцій з державного управління

10.2 Видатки держбюджету на оборону: їх склад та специфіка

Фінансування видатків на національну оборону обумовлюється необхідністю захисту інтересів держави у міжнародному співтоваристві. Обсяг витрат на оборону визначається зовнішньою політикою країни, а також військовою доктриною держави, виходячи із оточення, що склалося, та співвідношення різних військових блоків у світі.

ВИДАТКИ НА ОБОРОНУ – це спрямування грошових коштів на підготовку оборони держави, що включає утримання збройних сил, розвиток оборонної промисловості, проведення військових досліджень та ліквідацію їхніх наслідків.

Відповідно до Функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету до винятків на національну оборону (код 0200) включаються видатки на:

- військову оборону;
- цивільну оборону;
- військову допомога зарубіжним країнам;
- військову освіту;
- фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері оборони;
- іншу діяльність у сфері оборони.

Видатки бюджету на військову оборону охоплюють витрати на закупівлю озброєнь і військової техніки та на утримання військових частин. Крім того, до них також належать витрати на наукові дослідження у сфері оборони і на виплату пенсій військовослужбовцям.

Вони поділяються на **три групи**: прямі, побічні та приховані.

ПРЯМІ ОБОРОННІ ВИДАТКИ охоплюють витрати оборонних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади і складають основну частку оборонних видатків. До них належать:

- витрати на утримання та навчання особового складу збройних сил;
- придбання та експлуатацію озброєння;
- видатки на науково-дослідні роботи;
- видатки на цивільну оборону тощо.

Прямі оборонні видатки поділяються на поточні та капітальні.

До поточних видатків належать витрати на підтримку бойової могутності збройних сил. Вони включають

- грошове утримання військовослужбовців та заробітну плату цивільного вільнонайманого персоналу;
- витрати на медичне обслуговування, транспортування та інші види забезпечення діяльності особового складу;
- витрати, пов'язані з експлуатацією та ремонтом військової техніки.

До капітальних належать видатки, які відображають процес матеріально-технічного переоснащення збройних сил і розвиток оборонної промисловості та інфраструктури. Вони включають

- витрати на військові наукові дослідження та дослідно-конструкторські роботи;
- витрати на закупівлю озброєння та військової техніки;
- військове будівництво тощо.

ПОБІЧНІ ОБОРОННІ ВИДАТКИ – це витрати пов’язані з утриманням збройних сил, переозброєнням, ліквідацією наслідків війни. Вони включають:

- виплати пенсій та допомог ветеранам війни, інвалідам та сім’ям загиблих;
- витрати з відбудови руйнувань, спричинених війною;
- відшкодування збитків, завданих воєнними діями тощо.

ПРИХОВАНІ ОБОРОННІ ВИДАТКИ – це витрати, які належать до оборонних видатків, але проходять за кошторисом цивільних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Таким чином, склад видатків на оборону є таким:

- утримання збройних сил України;
- закупівля озброєння та військової техніки;
- капітальне будівництво в системі Міноборони України;
- фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;
- інші видатки галузі оборони.

Закон «Про оборону У» визначає мінімальну суму коштів, яка має бути спрямована на фінансування потреб національної оборони країни – не менше 3 % ВВП щорічно. Видатки на оборону фінансуються виключно з державного бюджету у розмірах, які щорічно визначаються законом «Про Державний бюджет України» відповідно до фінансових можливостей країни.

Показники фінансування видатків на оборону протягом останніх років були порівняно невеликими і демонстрували динаміку до зниження. Про що свідчить статистика виділення коштів у відсотках відносно ВВП. Так, 2000 року на ці цілі з державного бюджету надійшло 1,34 %, 2007-го – 1,12 %, 2008-го – 1 %, а починаючи з 2009 року цей показник взагалі становив менше 1 %. Якщо враховувати те, що в розвинених країнах він сягає 2 %, стає зрозумілим, що потреби війська задовольнялись далеко не повною мірою.

Тенденція до збільшення фінансування потреб оборонного відомства з’явилася лише у 2014 р. У зв’язку зі складною ситуацією на Сході країни видатки на оборону було збільшено до 27,3 млрд грн.

Рада національної безпеки і оборони України в 2015 р. ухвалила рішення про збільшення витрат на безпеку і оборону відповідно до нової Стратегії національної безпеки і оборони та у Військової доктрини. Сукупні видатки у державному бюджеті на сектор безпеки і оборони повинні складати не менше 5% від ВВП.

Багаторічна економія створила загрозу для існування нашої держави. Тому в Україні розпочато реформування системи національної безпеки та оборони, в рамках якої здійснено:

- скасування позаблокового статусу України та законодавче закріплення курсу на вступ до НАТО;
- розроблено та прийнято нову редакцію Стратегії національної безпеки України;
- розроблено та прийнято нову редакцію Воєнної доктрини України (Стратегію воєнної безпеки України);
- розпочато розробку державних та державних цільових програм розвитку складових сектору безпеки і оборони України;
- реформування апарату РНБО у відповідності до покладених на нього функцій стратегічного планування та прогнозування з метою забезпечення національної безпеки;
- проведення оптимізації складу, організаційної структури та функцій Міністерства оборони та Генерального штабу Збройних Сил України, усунення дублювання їх функцій;
- створення Сил спеціальних операцій, зокрема: командування Сил спеціальних операцій, визначення їх завдання, організаційної структури, системи забезпечення і підготовки;
- прийняття нової редакції Закону України «Про правовий режим воєнного стану»;
- внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» та положення «Про територіальну оборону України» з метою накопичення кадрового потенціалу збройних сил України за рахунок підготовлених військовослужбовців, які набули досвіду в ході виконання завдань антитерористичної операції;
- створення дієвого кадрового резерву для комплектування керівних посад в Міноборони та Збройних Силах України, забезпечення пріоритетності для учасників АТО;
- організація підготовки військових фахівців у навчальних центрах в обсягах, що відповідають потребі військових частин бойового складу у навченому особовому складі та забезпечення створення резерву військовонавченого ресурсу. створення рекрутингових центрів для добровольців та ін.

Законом України «Про державний бюджет України на 2015 рік» Міністерству оборони на виконання поставлених задач виділено 40,2 млрд грн., з них: 39,4 млрд грн – за загальним фондом й 0,8 млрд грн – за спеціальним. Крім того, на цей рік заплановані державні гарантії в сумі 4,4 млрд грн для забезпечення часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання за кредитами, що залучаються для фінансування програм, пов'язаних із підвищенням обороноздатності держави. Таким чином, у 2015 р. армія отримає рекордний за обсягом бюджет у сумі 44,6 млрд грн.

У сучасних умовах критерієм ефективності збройних сил є якісні показники, наприклад, боєздатність та боєготовність армії. Ці якісні критерії стану збройних сил вимагають значного збільшення фінансування національної оборони.

Найбільшого зростання сягає фінансування потреб розвитку озброєння та військової техніки. На ці потреби закладено 14 млрд грн. Ці кошти спрямують на:

- створення новітніх зразків озброєння та військової техніки,
- проведення НДДКР,
- відновлення боєздатності літаків, вертольотів, зенітно-ракетних комплексів тощо.

Необхідність збільшення фінансування розвитку озброєння та військової техніки у 3,6 рази (порівняно з 2014 р.), як відомо, була обумовлена сьогоdnішнім незадовільним технічним станом окремих зразків озброєння та військової техніки, зокрема тих, вік яких становить понад 30 років.

Організація фінансування органів і установ національної оборони України здійснюється на основі їх кошторисів доходів і видатків. Зведені кошториси розглядаються у Міністерстві фінансів України та включаються до проекту Державного бюджету України.

Фінансування видатків на оборону здійснюється через Державну казначейську службу України виключно за рахунок коштів державного бюджету, які складають у зведеному бюджеті біля 6 %. Це є найменший рівень серед сусідніх держав. В цей час, видатки на оборону досягли рівня критичної межі, за якою настає різке зниження боєздатності та боєготовності. Це відбувається за недостатністю економічних ресурсів, слабо визначених державних пріоритетів фінансування оборонних програм, недосконалого механізму, контроль за витрачанням бюджетних коштів.

В основу розрахунків видатків на фінансування національної оборони покладено грошові норми видатків. Крім цього, за рахунок спеціального фонду державного бюджету здійснюється фінансування видатків на оборону програмно-цільовим методом за спеціальними державними програмами. Наприклад, заходи Міністерства оборони у сфері співробітництва України з НАТО передбачає фінансування видатків за державною програмою «Забезпечення виконання міжнародних угод у військовій сфері, а також у міжнародних миротворчих операціях».

У 2000 р. Україна стала членом найавторитетнішого органу ООН із питань підтримки безпеки та миру – Ради Безпеки.

Участь України у миротворчих операціях розпочалась із затвердження Верховною Радою України Постанови від 3 липня 1992 р. № 2538-XII «Про участь батальйонів Збройних сил України у миротворчих силах ООН у зонах конфліктів на території колишньої Югославії». За понад 20 років своєї миротворчої діяльності Україна взяла участь у більш ніж 20 місіях ООН – від Гватемали до Тимору-Леште, від Хорватії до Мозамбіку [103].

За даними Міністерства оборони, починаючи з 1992 р. близько 40 тисяч військовослужбовців Збройних сил України та працівників органів внутрішніх справ пройшли крізь міжнародні миротворчі операції.

З загального фонду державного бюджету фінансуються також програми:

- «Утримання особового складу Збройних сил України»;
- «Проведення мобілізаційної роботи, забезпечення діяльності військкоматів, організація проведення призиву молодого поповнення на військову службу»;
- «Будівництво та капітальний ремонт військових об'єктів»;
- «Соціальна та професійна адаптація військовослужбовців, звільнених у запас або відставку» тощо.

Для фінансування видатків на оборону, передбачених Державним бюджетом України, в органах Державної казначейської служби відкриваються особові та реєстраційні рахунки для обліку витрат, передбачених кошторисами доходів і видатків.

Розпорядниками бюджетних коштів щодо фінансування національної оборони можуть бути:

- головним розпорядником коштів є Міністр оборони України;
- розпорядниками коштів нижчого рівня є командувачі оперативних командувань і видів збройних сил та командири військових частин.

Динаміка видатків на оборону державного бюджету за 2008-2014 роки представлена на рис. 10.3.

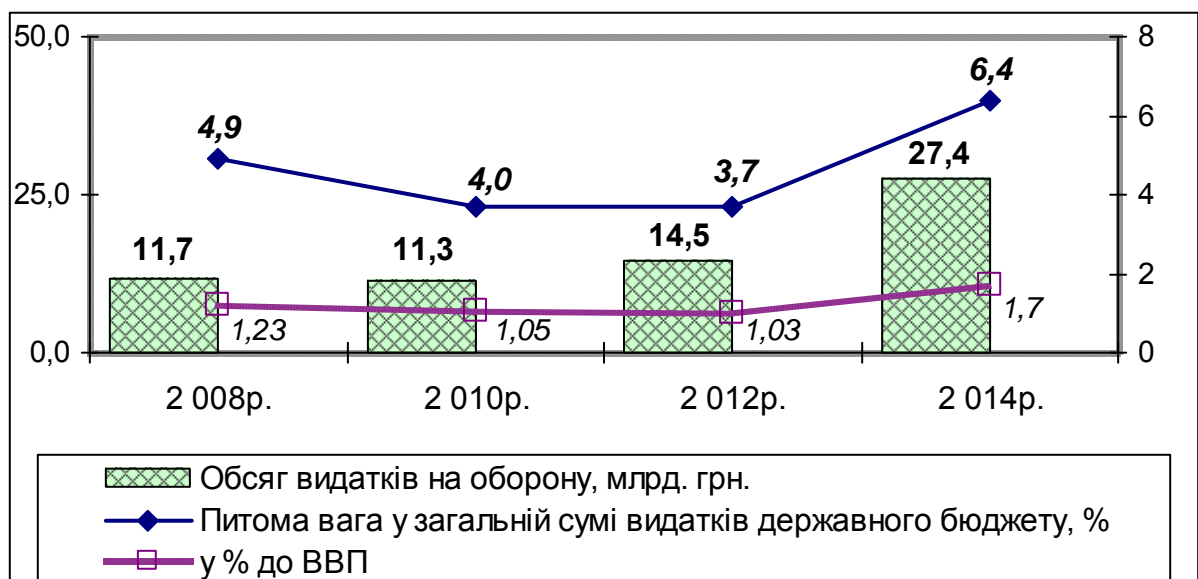

Рис. 10.3. Динаміка видатків на оборону державного бюджету за 2008-2014 роки

Як видно з рисунка, за останній рік видатки на оборону для виконання першочергових заходів щодо зміцнення обороноздатності держави та забезпечення участі Збройних Сил в антитерористичній операції суттєво зросли – майже удвічі – на 89 % [68].

Виділені кошти були розподілені за такими напрямками:

- утримання Збройних Сил – 80,8% загальної суми;
- підготовка Збройних Сил – 3,4 % загальної суми;
- озброєння та військова техніка – 15,8 % загальної суми.

Аналіз розподілу видатків показує, що в основному вони були спрямовані на утримання Збройних Сил та не відповідали практиці розподілу в провідних країнах світу, де на утримання Збройних Сил приходить приблизно 50 % коштів, на підготовку Збройних Сил 20 % та на розвиток озброєння – 30 %. Зростання частки витрат на озброєння та військову техніку (на 5,7 %) також було недостатньо для належного забезпечення Збройних Сил [63].

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Визначить сутність видатків на державне управління та їх особливості.
2. Проаналізуйте динаміку видатків на державне управління.
3. За якими ознаками класифікуються видатки на державне управління?
4. У чому полягають особливості кошторисного фінансування державних видатків?
5. Охарактеризуйте структуру та склад видатків на державне управління.
6. В чому полягає сутність подальшого реформування управлінських видатків?
7. Визначить сутність видатків на оборону держави.
8. Охарактеризуйте сучасну військову доктрину країни.
9. Які фактори впливають на обсяги оборонного бюджету?
10. Охарактеризуйте склад видатків на національну оборону України відповідно до функціональної бюджетної класифікації.
11. Якими чинниками обумовлюються обсяги видатків на національну оборону?
12. Проаналізуйте склад та структуру статей військових видатків Державного бюджету України за останній рік.
13. Визначить сутність видатків на фінансування національної оборони.
14. У чому полягає специфіка кошторису видатків на утримання Збройних сил України?
15. Охарактеризуйте механізм фінансування видатків Міністерства оборони України Казначейством.
16. У чому полягає специфіка кошторисного фінансування органів і установ національної оборони?
17. За якими ознаками класифікуються видатки на фінансування національної оборони згідно з економічною класифікацією у єдиному кошторисі?
18. Охарактеризуйте поточні та капітальні видатки на фінансування національної оборони та їх склад.
19. Назвіть органи контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, які спрямовуються на фінансування національної оборони.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ НА ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

11.1 Державні запозичення як джерело формування державного боргу

Державні запозичення є основною формою державного кредиту, коли держава виступає у якості позичальника. Для них характерним є те, що тимчасово вільні грошові кошти населення та господарюючих суб'єктів або кошти іноземних кредиторів залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску і реалізації державних цінних паперів або на підставі міжнародних угод, в результаті чого у держави виникає борг перед кредиторами (власниками державних цінних паперів, які їх придбали).

ДЕРЖАВНЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ – це операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету [2].

В Бюджетному кодексі **ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ** визначається як надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, коштів від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміни залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету [2].

Державні внутрішні та зовнішні запозичення здійснюються в межах, визначених законом про Державний бюджет України, з дотриманням граничного обсягу державного боргу.

Право на здійснення державних внутрішніх та зовнішніх запозичень належить державі в особі Міністра фінансів України або особі, яка виконує його обов'язки, за дорученням Кабінету Міністрів України.

Умови здійснення державних запозичень визначає Кабінет Міністрів України, у тому числі вид, валюту, строк та відсоткову ставку державного запозичення [2].

У разі зменшення обсягу коштів від державних внутрішніх або зовнішніх запозичень порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, у зв'язку з погіршенням умов таких запозичень та/або кон'юнктури фінансового ринку допускається збільшення обсягу коштів від державних зовнішніх (внутрішніх) запозичень з дотриманням граничного обсягу державного боргу.

У разі зменшення (збільшення) обсягу платежів з погашення державного боргу у зв'язку з поліпшенням (погіршенням) умов на фінансовому ринку порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, допускається зменшення (збільшення) обсягу державних запозичень з дотриманням визначеного законом про Державний

бюджет України обсягу фінансування державного бюджету за борговими операціями.

Запозичення можна класифікувати таким чином:

1. Залежно від місця розміщення запозичень їх поділяють на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні запозичення здійснюються на внутрішньому фінансовому ринку (надаються юридичними і фізичними особами даної країни та нерезидентами).

Державні зовнішні запозичення надходять від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій.

Оформлення державних внутрішніх запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів – облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

ОБЛІГАЦІЯ (від лат. *obligatio* – *зобов'язання*) – найбільш поширений вид цінних паперів, являє собою боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені строки повертається борг і сплачується дохід у формі процента чи виграшу.

Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (під конкретні проекти).

Облігація має номінальну вартість – зазначену на неї суму боргу – й курсову (ринкову) ціну, за якою вона продається і перепродається залежно від її дохідності, надійності й ліквідності. Різниця між ринковою ціною та номінальною вартістю облігації становить курсову різницю.

Облігації позик, що містяться у портфелях державних кредиторів, є ліквідними активами. Кредитор може в будь-який час повернути облігації, тобто продати їх державі через систему Ощадбанку, й одержати відповідну суму готівкою, та й самі облігації можуть бути платіжним засобом.

КАЗНАЧЕЙСЬКІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ (ВЕКСЕЛІ) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту.

Тобто, на відміну від облігацій, кошти від продажу яких спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на спеціально оговорені цілі, кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету. Вони підлягають реалізації тільки серед населення. Виплата доходу здійснюється у формі процентів чи на дисконтній основі.

Казначейськими зобов'язаннями, як правило, оформлюються короткострокові позики (іноді середньострокові), облігаціями – середньо- та довгострокові.

Зовнішні кредити (позики) для реалізації інвестиційних програм (проектів) залучаються державою на підставі міжнародних договорів України. Кошти для реалізації таких інвестиційних програм (проектів), а також витрати на обслуговування та погашення відповідних запозичень передбачаються у законі про Державний бюджет України протягом усього

строку дії кредитних договорів. Відповідні міжнародні договори не потребують ратифікації, якщо інше не встановлено законом [2].

2. За правом емісії розрізняють державні та місцеві позики.

Державні позики здійснюються центральними органами влади та управління. Надходження від них спрямовуються у центральний бюджет.

Місцеві позики здійснюються місцевими органами управління і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети. Органи місцевого самоврядування проводять запозичення на будівництво доріг, охорону навколишнього середовища та фінансування інших заходів, у яких зацікавлена територіальна громада.

3. За ознакою характеру використання цінних паперів є ринкові та неринкові позики.

Облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів.

Неринкові позики не допускають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати.

4. Залежно від забезпеченості державні позики поділяються на заставні і беззаставні.

Заставні позики відображають один з головних принципів кредитування – принцип матеріальної забезпеченості. Заставні позики забезпечуються державним майном чи конкретними доходами.

Беззаставні не мають конкретного матеріального забезпечення, їх надійність визначається авторитетом держави.

5. За ознакою утримувачів цінних паперів розрізняють:

- такі, що реалізуються тільки серед населення;
- такі, що реалізуються тільки серед юридичних осіб;
- універсальні, тобто передбачені для розміщення як серед фізичних, так і серед юридичних осіб.

6. Відповідно до терміну погашення заборгованості розрізняють:

- короткострокові (термін погашення до одного року);
- середньострокові (від 1 до 5 років);
- довгострокові (понад 5 років).

7. За формою виплати доходу державні позики поділяються на процентні, виграшні, процентно-виграшні, безпроцентні (цільові) та дисконтні (з нульовим купоном).

За процентними позиками дохід устанавлюється у вигляді позичкового процента. При цьому може встановлюватись як твердо фіксована на весь період позики ставка, так і плаваюча, тобто така, що змінюється залежно від чинників, що впливають на розвиток економіки, насамперед від попиту та пропозиції на кредитному ринку.

Якщо облігація має купони, виплата процентного доходу здійснюватись на купонній основі. Вона може проводитись щорічно, раз на півріччя, щоквартально з вилученням одного купона.

При виграшних позиках виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів виграшів. Дохід у цьому разі отримують не всі

кредитори, а тільки ті, номери чиїх облігацій виграли. Така система доцільна при незначних сумах позики, що припадають на одну особу, внаслідок чого процентний дохід не може істотно стимулювати надання позики державі.

Процентно-виграшні позики передбачають виплату доходів як у грошовій, так і у виграшній формах.

Безпроцентні або цільові запозичення держава використовує для фінансування певних інвестиційних проектів у надзвичайних ситуаціях. На теперішній час такий вид позик не застосовується.

Дисконтні позики характерні тим, що державні цінні папери купуються з певною знижкою, а погашаються за номінальною вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора. На таких цінних паперах відсутні купони, тому їх ще називають облігаціями з нульовим купоном.

8. За характером погашення заборгованості розрізняють два його варіанти: одноразова виплата й виплата частинами.

Одноразова виплата передбачає отримання боргу наприкінці терміну дії позики.

При погашенні частинами може застосовуватися три варіанти. Перший варіант – позика погашається рівними частинами протягом кількох років. Другий – позика погашається щоразу наростаючими сумами. Третій – щоразу сума зменшується. Другий варіант застосовується тоді, коли передбачається в перспективі щорічне зростання доходів держави, третій – навпаки, коли доходи будуть зменшуватись або планується зростання державних видатків.

9. За методом розміщення запозичення можуть бути добровільні, примусові або такі, що розміщуються за підпискою.

При добровільному розміщенні позик рішення купувати чи не купувати державні цінні папери приймається майбутнім покупцем добровільно на власний розсуд.

Для примусового розміщення характерний тиск на майбутнього покупця з боку органів державного управління, як це було за сталінських часів, коли громадян примушували вкладати частину свого заробітку в облігації практично з кожної заробітної плати, а іноді зобов'язували купувати облігації й на всю суму заробітної плати.

Позики, що розміщуються за підпискою, як правило, розміщуються серед підприємств по затвердженому списку.

10. Залежно від зобов'язань держави щодо погашення боргу розрізняють:

- позики з правом довгострокового погашення, що дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку;
- без права довгострокового погашення.

11. За правовим оформленням розрізняють облігаційні та безоблігаційні державні позики.

Облігаційні позики супроводжуються випуском цінних паперів, за допомогою яких мобілізуються кошти на фінансовому ринку.

Безоблігаційні оформлюються підписанням угод, договорів. У сучасних умовах безоблігаційні запозичення використовуються на міжнародному рівні, ними оформляються, як правило, кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій та фінансових інституцій.

Державний кредит в основній його формі – формі державних запозичень – є антиподом податків, тобто авансовим вилученням податків, їхнім випередженням.

Функціонування державних позик було б неможливим без податків. Саме податки забезпечують державі можливість розплатитися з кредиторами за первісною сумою боргу й виплатити відсотки за користування позикою.

У свою чергу, державні позики справляють зворотний вплив на зростання податків. З розвитком виробництва, ринкових відносин відбувається дедалі більше нагромадження позичкового капіталу, тобто капіталу, позиченого за відсоток, що дає можливість державі у зростаючих розмірах позичати гроші на певний строк. При розміщенні державних позик відбувається купівля позичкового капіталу як товару. Власники позичкового капіталу одержують від держави плату у вигляді відсотка, який є часткою позичкового капіталу в національному доході.

Державний кредит, як і будь-яка інша форма кредитних відносин, вимагає особливого контролю. Цей контроль поширюється як на залучення позичкових коштів, так і на їх погашення.

Залучення запозичень повинно ґрунтуватись на двох чинниках:

- мінімізації вартості позики;
- стабільності державних цінних паперів на фінансовому ринку.

Мінімізація вартості позики досягається, по-перше, за допомогою відповідної процентної політики, по-друге, через установлення відповідних умов випуску й погашення позики.

Процентна політика будь-якого емітента відображає два протилежні чинники: мінімізацію вартості та максимізацію її привабливості, яка, у свою чергу, залежить від достатньо високого процента.

На фінансовому ринку державні цінні папери мають найнижчий процент, який є своєрідним індикатором цього ринку. Отже, сама ситуація на ринку сприяє мінімізації вартості позик. Тому привабливість державних позик досягається насамперед за рахунок високих гарантій держави щодо повернення коштів і виплати доходу.

Стабільність державних цінних паперів досягається через оптимізацію насиченості ними фінансового ринку. Цінних паперів, з одного боку, має бути достатньо для максимізації надходжень від державних запозичень, а з іншого – не повинно бути їх надлишку, який може спричинити падіння курсової ціни.

Державні запозичення можуть здійснюватись тільки тоді, коли вичерпані всі інші джерела формування доходів держави або коли доцільно обмежити рівень оподаткування. При цьому обов'язково має забезпечуватися ефективність та результативність використання позичених коштів.

Випуск державних позик ґрунтується на таких передумовах:

- наявність кредиторів, у яких є тимчасово вільні кошти;
- довіра кредиторів до держави;
- заінтересованість кредиторів у наданні позик державі;
- можливість держави своєчасно та повністю повернути борг і виплатити дохід.

Вихідною передумовою є наявність кредиторів – без цього випуск позик просто безглуздий. Довіра кредиторів до держави може бути високою чи низькою, однак феномен держави полягає в тому, що вона практично ніколи не може повністю втратити довіру. При цьому довіра до неї завжди дещо вища, ніж до інших емітентів – юридичних осіб. Саме цей чинник надійності становить основу заінтересованість кредиторів.

Найважливішим чинником державних запозичень є можливість своєчасного та повного повернення боргів і виплати доходу. Це забезпечує у майбутньому й довіру до держави, й зацікавленість у наданні їй позик. Головне при цьому – реальне забезпечення боргів, що, у свою чергу, досягається за рахунок зароблених на залучених коштах доходів.

Джерелами погашення державних запозичень можуть бути:

- доходи від інвестування позичених коштів у високоефективні проекти;
- додаткові надходження від податків;
- економія коштів від зменшення видатків;
- емісія грошей;
- залучені від нових позик кошти (рефінансування боргу).

Найбільш реальним джерелом є **доходи, отримані від інвестування позичених коштів**. Вони найповніше відображають сутність і принципи кредиту та забезпечують фінансову стабільність.

Збільшення податкових надходжень чи економія від зменшення видатків також реальні джерела, однак тут є певні обмеження. Якщо збільшення податкових надходжень досягається за рахунок розширення податкової бази внаслідок використання позик, то це цілком прийнятно. Однак, якщо існує необхідність введення для покриття заборгованості нових податків чи збільшення ставок діючих (аналогічно зменшення видатків для економії коштів), то краще це зробити відразу, а не випускати позику. Адже за позикою треба виплачувати дохід, тобто збільшення податків при поверненні боргу буде більшим, ніж у момент випуску позики. Аналогічно скорочення видатків у майбутньому має бути більшим, ніж у даний момент.

Емісія грошей є фіктивним джерелом погашення боргу, оскільки вона веде до інфляції, яка знецінить повернені державою кредиторам кошти. Тому за відсутності реальних джерел погашення боргу доцільніше відразу використати грошову емісію для покриття бюджетного дефіциту, ніж випускати позики, для погашення яких у майбутньому доведеться друкувати більше грошей, тобто рівень інфляції в даний момент буде менший, ніж у майбутньому.

В Україні Бюджетним кодексом визначено, що емісійні кошти Національного банку України не можуть бути джерелом фінансування бюджету.

Погашення старих боргів за рахунок випуску нових позик (рефінансування) веде до зростання державного боргу. Таке джерело може використовуватись тільки як разове. Якщо ж воно використовується постійно, то це не що інше, як так звана «фінансова піраміда». Подібна фінансова політика є необґрунтованою й веде до фінансового краху, оскільки держава рано чи пізно стає неплатоспроможною, як це сталося в Радянському Союзі, коли у 1957 р. було прийнято рішення призупинити виплати, оскільки держава була не в змозі розрахуватися з утримувачами сталінських облігацій.

Використання державою у своїй фінансовій політиці залучення коштів на кредитній основі обумовлює формування державного боргу і необхідність чіткої системи управління ним.

11.2 Державний борг і необхідність управління ним

Сьогодні державний борг є важливою складовою фінансової системи, дієвим інструментом у механізмі макроекономічного регулювання та засобом реалізації економічної стратегії держави.

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [2].

Порядок формування державного боргу здійснюється шляхом здійснення зовнішніх та внутрішніх запозичень, та обслуговування вже існуючого боргу.

Таким чином, *структурно державний борг країни поділяється на дві частини*: внутрішній та зовнішній.

ВНУТРІШНІЙ ДЕРЖАВНИЙ БОРГ – це заборгованість перед кредиторами всередині держави: Національним банком України (за позиками одержаними для фінансування дефіциту бюджету та іншими показниками віднесеними на державний борг), комерційними банками; юридичними та фізичними особами; органами управління та ін., а також за позиками, здійсненими за безумовної гарантії уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних потреб. Тобто, це заборгованість держави громадянам та підприємствам своєї країни, які є кредиторами держави.

Загальна сума внутрішнього державного боргу також поділяється на дві частини:

1. Монетизований борг, який складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи видані гарантії за кредитами.

Основна сума монетизованого боргу припадає на борг держави комерційним банкам, як основним утримувачам державних цінних паперів і

фіксується у балансах банків, тому аналіз її динаміки знаходиться під пильним контролем.

2. Немонетизований борг, який складається:

а) з невиконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість по виплаті пенсій, стипендій, допомог, заробітній платі та ін.);

б) із заборгованості по господарських стосунках з реальним сектором економіки (заборгованість по державних замовленнях, наданню послуг державними установами та ін.).

Динаміку немонетизованого боргу спостерігати значно складніше, особливо стосунки держави з реальним сектором економіки.

ЗОВНІШНІЙ ДЕРЖАВНИЙ БОРГ – це заборгованість держави іноземним кредиторам, тобто громадянам та організаціям інших країн: за позиками міжнародних організацій; за позиками, наданими іноземними державами під гарантії уряду; за позиками, наданими іноземними банками та іноземними юридичними особами; інша заборгованість.

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може бути прямий та гарантований.

ПРЯМИЙ ДЕРЖАВНИЙ БОРГ – це борг, що відображає обсяги позичених ресурсів, які надійшли у розпорядження уряду країни.

ГАРАНТОВАНИЙ ДЕРЖАВНИЙ БОРГ – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями [2].

При наданні державних гарантій виникає гарантований державний борг, який є потенційним (умовним), а реальним він стає за умови відшкодування кредиторам тих сум, за якими держава була гарантом.

Основними причинами створення і збільшення державного боргу є:

- збільшення державних видатків без відповідного зростання державних доходів;
- циклічні спади в економіці країни;
- скорочення податків з метою стимулювання економіки без відповідного корегування (зменшення) державних витрат;
- вплив політичного популізму – надмірне збільшення державних видатків напередодні виборів з метою завоювання популярності виборців та збереження влади.

Рівень розвитку економіки країни, який визначає її положення у світовій економічній системі, оцінюється мірою використання національного багатства для забезпечення національної безпеки, високого рівня якості життя населення і конкурентоспроможності країни на міжнародних ринках товарів, послуг і капіталів, тому наявність державного боргу прямо чи опосередковано впливають майже на всі сторони економічного життя країни.

Динаміка державного боргу України за перші 15 років незалежності представлена у табл. 11.1.

Динаміка державного боргу України за 1993-2007 роки

Роки	1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007
Державний борг, усього, млрд дол США	0,4	4,8	10,9	15,4	14,1	14,3	15,5	17,6
У тому числі:								
- внутрішній	-	-	2,1	3,9	4,0	4,0	3,8	3,5
- зовнішній	0,4	4,8	8,8	11,5	10,1	10,3	8,7	10,6

Динаміка державного боргу України за останні роки представлена на рис. 11.1.

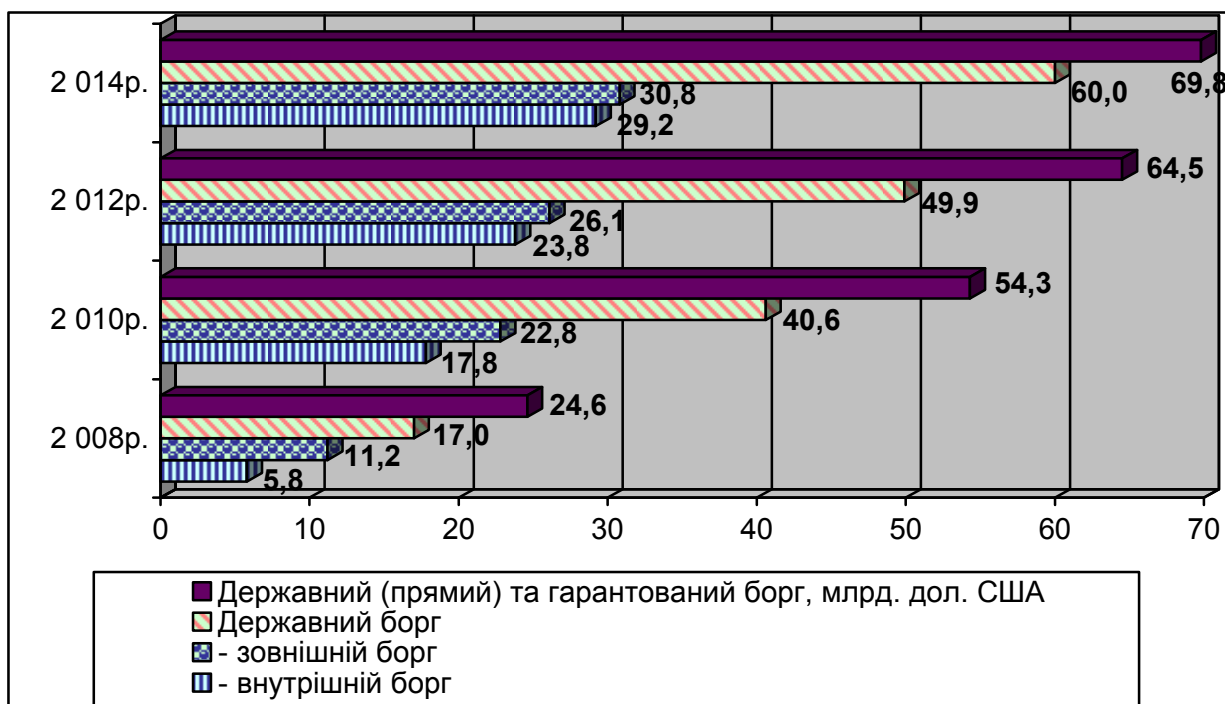

Рис. 11.1. Динаміка державного боргу України за 2008-2014 роки

Підсумки останніх семи років показали, що уряд так само практикує нарощування державного боргу. Сукупний державний (прямий) і гарантований борг України зріс у 2,8 рази, або на 45,2 млрд дол. США, – до 69,8 млрд дол. США (1 113,5 млрд грн). Але позитивним явищем можна вважати зменшення прямого та гарантованого державного боргу протягом останнього року на 3,3 млрд дол. США, що свідчить про виконання Україною своїх зобов'язань щодо його погашення.

Серед негативних явищ, пов'язаних із збільшенням державного боргу, слід відзначити наступні:

- коливання кон'юнктури світового фінансового ринку та її вплив на економіку країни;
- нестабільність валютних курсів, що істотно впливає на можливості виконання зобов'язань у визначені строки;
- розриви у строках між залученими коштами на зовнішніх ринках і строками надходжень коштів до державного бюджету;
- збільшення податкового навантаження для обслуговування державного боргу, що негативно впливає на ділову та економічну активність;
- зниження можливості щодо реструктуризації заборгованості через низьку ліквідність світових фінансових ринків;
- «заморожування» капіталу вітчизняних комерційних банків як основного кредитора в країні, у боргових цінних паперах держави [68].

За валютою залучення державний борг поділяється на борг у національній та іноземній валюті.

Внутрішній борг переважно формується в національній валюті. Для залучення коштів емітуються цінні папери, які розміщуються на внутрішньому фондовому ринку.

Державний борг в іноземній валюті виникає в результаті здійснення безпосереднього запозичення коштів в урядів зарубіжних країн, міжнародних фінансово-кредитних організацій, іноземних банків, а також розміщення державних боргових зобов'язань на міжнародних ринках капіталів.

Залежно від терміну залучення коштів розрізняють:

- короткостроковий борг (з терміном погашення до 1 року);
- середньостроковий (від одного до 5 років);
- довгостроковий (від 5 років і більше).

Державний борг також поділяється на капітальний і поточний.

КАПІТАЛЬНИЙ БОРГ – це загальна сума заборгованості минулих років й процентів, що мають бути сплачені за позиками.

ПОТОЧНИЙ БОРГ – це видатки держави, пов'язані з погашенням в поточному році боргових зобов'язань й належних до сплати в цей період процентів з усіх випущених на даний момент позик.

Наявність державного боргу, його розмір, розміщення і методи погашення впливають майже на всі сторони економічного життя країни, зокрема такі як:

- дефіцит державного бюджету;
- розмір грошової маси в обігу, що визначає темпи інфляції;
- звуження чи розширення сукупного попиту і пропозиції тощо.

Це робить державний борг не просто засобом залучення коштів для фінансування державних потреб, але й важливим інструментом фінансової політики держави, неефективне використання якого може призвести до

порушення стабільного функціонування економіки.

В Україні величина державного боргу законодавчо регулюється з 1992 р. На сьогодні Закон України «Про державний внутрішній борг України» від 16.09.1992 р. № 2604-ХІІ втратив чинність у серпні 2011 р. у зв'язку з внесенням змін до Бюджетного кодексу [2].

Умови і порядок випуску державних цінних паперів і регулювання їхнього обігу визначаються Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» із змінами і доповненнями [32].

Граничний обсяг державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього) визначається у ст. 18 Бюджетного кодексу України де зазначено, що величина основної суми боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного ВВП України. У разі перевищення граничної величини боргу Кабінет Міністрів зобов'язаний вжити термінових заходів задля зменшення суми державного боргу до встановленої величини і нижче [2].

Граничні розміри державного боргу України, його структуру, джерела і строки погашення встановлює Верховна Рада України одночасно з прийняттям закону «Про Державний бюджет України на відповідний рік».

Абсолютний розмір державного боргу є не дуже показовим макроекономічним індикатором, оскільки борг зростає у міру збільшення ВВП, і на його величину впливає інфляція.

Залишаючись достатньо високим, рівень державного боргу України водночас не є критичним.

Існують різні критерії оцінки критичного рівня державного боргу щодо можливості його обслуговування країною (табл. 11.2) [83, 100, 101].

Таблиця 11.2

Нормативи показників державної заборгованості, %

Показники	ЄС (критерії, визначені Маастрихт-ською угодою)	Світовий банк	МВФ
Співвідношення державного боргу і ВВП	60	–	–
Співвідношення зовнішнього державного боргу та ВВП	40	80-100	50
Відношення державного боргу до доходів зведеного бюджету	300	–	290
Відношення платежів за державним боргом до доходів державного бюджету	45	–	–
Відношення загальних платежів за зовнішнім державним боргом до експорту	25	20-25	–
Співвідношення платежів за державним боргом і ВВП	7	–	–

Як бачимо, Світовий банк вважає критичним рівень державного зовнішнього боргу, якщо він перевищує 80-100 % ВВП країни. Згідно з іншими міжнародними стандартами (за Маастрихтською угодою) критичним вважається державний борг, який не перевищує 60 % від ВВП. Україна керується саме останнім показником при визначенні граничного обсягу свого державного боргу.

В період кризового стану економіки для аналізу боргової поведінки пропонується також зважати на показник співвідношення обсягу виплат боргу до обсягу експорту країни, який не повинен виходити за межі 8-10 % [101].

Абсолютний розмір державного боргу є не дуже показовим макроекономічним індикатором, оскільки борг зростає у міру збільшення ВВП, і на його величину впливає інфляція. Більш змістовним є відносний показник заборгованості, а саме: відношення боргу до ВВП.

Оцінка державного боргу може здійснюватися за такими показниками:

1. Відношення державного боргу до ВВП, яке залежить від таких факторів:

- темпів зростання ВВП;
- рівня реальної процентної ставки, яка впливає на розмір виплат по боргу;
- обсягів бюджетного дефіциту.

Зменшення відносної заборгованості можливе за умови, якщо темпи зростання реального ВВП будуть вищими за темпи зростання реальної процентної ставки.

2. Борг на душу населення, показує яка сума державного боргу припадає на кожного громадянина країни.

3. Відношення державного боргу до індивідуальних доходів працездатного населення визначається як частка загального несплаченого боргу, яка припадає на кожні 1000 грошових одиниць індивідуального доходу.

4. Відношення приросту боргу до приросту доходів населення, у %.

5. Відношення обсягів річних запозичень до видатків розвитку державного і зведеного бюджетів.

Ці показники дозволяють визначити обтяжливість боргу для населення країни в динаміці: зростають, зменшуються чи залишаються стабільними.

У більшості розвинених країн світу обтяжливість боргу для населення протягом останніх десятиріч не змінюється.

6. Частка боргових зобов'язань перед резидентами та нерезидентами у складі боргу та інші [83, 99].

Динаміка, що склалася між прямим державним і гарантованим боргом України відносно до валового внутрішнього продукту, а також дані цього показника відносно загальної суми боргу, представлено за даними Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень (ІБСЕД) на рис. 11.2 [68].

Як видно з рисунку, Україна знов переткнула критичну межу, вперше з 1999 р. На кінець 2014 р. **співвідношення державного і гарантованого державою боргу України до ВВП** становило 70,3 %, що на 30,1 в. п. більше, ніж на кінець 2013 р. Це пояснюється подальшим нарощуванням обсягів державного боргу, а також падінням реального ВВП у 2013 р. на 12,9 % на фоні спаду промислового виробництва на 10,7 %.

Рис. 11.2. Відношення державного прямого і гарантованого боргу України до валового внутрішнього продукту

Проблеми державного боргу полягають не у його величині – в абсолютних сумах та відносно ВВП і обсягу бюджету, а у забезпеченні платоспроможності держави, яка визначається трьома головними чинниками:

- наявністю ресурсів, тобто потенційних джерел доходів та усіх видів самофінансування;
- динамікою видатків, які залежать від рівня соціально-економічного розвитку країни;
- бажанням кредиторів купувати боргові зобов'язання.

У багатьох європейських країн державні борги сягнули 100 % ВВП. В Україні ситуація є набагато кращою. Державний борг України дещо перевищує 40 % ВВП, і суто теоретично вітчизняну економіку вважають захищеною від дефолту – невиконання країною фінансових зобов'язань за державними запозиченнями.

За даними, опублікованими на веб-сторінці The world factbook, показник співвідношення державного боргу та ВВП в Україні за підсумками серед багатьох країн світу є дещо вищим за середній (рис. 11.3) [106]. Серед 164 країн, дані за якими опубліковані на цьому сайті, Україна у 2014 р. займає 46 місце (порівняно з 29-м місцем серед 129-ти країн у 2009 р. (30 %), 77-м місцем серед 131-ї країни у 2010 р. (38,4 %), 68-м місцем серед 133-х країн у 2011 р. (40,1 %) та 88-м місцем серед 161-ї країни у 2013 р. (40,6 %).

Управління та обслуговування державного боргу є одним із пріоритетних завдань економічної політики держави, важливою умовою стабільності її економіки та фінансової системи.

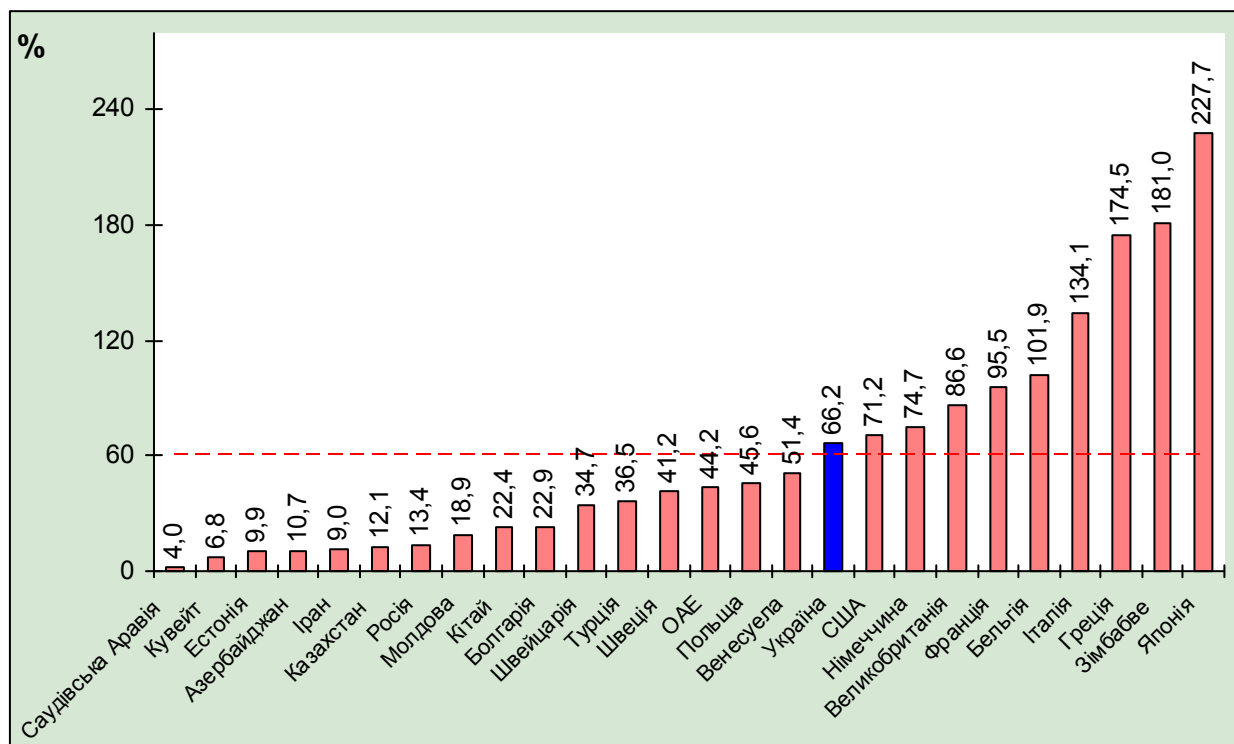

Рис. 11.3. Співвідношення державного боргу до ВВП для України та деяких інших країн світу станом на кінець 2014 р.

В Україні цей процес має низку проблем, а саме:

- ✓ недосконалість законодавчої бази;
- ✓ значний обсяг державного боргу та його постійне збільшення;
- ✓ застосування механізму реструктуризації боргу при його обслуговуванні;

що викликає утруднення щодо реалістичного прогнозування основних макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країни.

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ полягає у сукупності дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів з державним боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження [2].

Тобто, управління державним боргом полягає у забезпеченні платоспроможності держави, з урахуванням гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів, а також заходів держави щодо визначення умов розміщення та можливості погашення як поточного, так і капітального боргів.

Що стосується поточного боргу, то необхідно забезпечити реальні джерела його погашення. Для капітального боргу важливо встановити такі строки його погашення, коли будуть наявні відповідні для цього джерела.

Управління державним боргом включає декілька напрямів:

- ✓ формування боргової стратегії, націленої на обґрунтованість рівня державного боргу і досягнення збалансованої його структури;

- ✓ мобілізацію коштів з метою забезпечення фінансування програм, не покритих іншими джерелами (крім пов'язаних з державним боргом);
- ✓ організацію раціонального використання мобілізованих ресурсів;
- ✓ здійснення сприятливого за умовами і строками як для держави, так і для кредиторів погашення одержаних в борг коштів;
- ✓ організацію обслуговування державного боргу у розмірах і структурі, узгоджених з кредиторами.

В управлінні внутрішнім та зовнішнім боргам існує певна специфіка:

- ✓ платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел;
- ✓ платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні цього боргу визначаються станом торговельного балансу. Позитивне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави і дають змогу урегулювати платіжний баланс.

В окремих випадках у результаті зміни ситуації в економіці та на фінансовому ринку чи погіршення фінансового стану держави вона не може забезпечити достатню платоспроможність. Тоді держава змушена вносити певні корективи у свою позикову політику. Такі корективи, як правило, небажані, оскільки підбивають довіру до держави. Але краще своєчасно внести певні корективи і забезпечити реальну платоспроможність держави, ніж допустити її фінансовий крах, що призведе до дефолту – визнання державою своєї неплатоспроможності.

Виділяють такі **етапи управління державним боргом в Україні**.

Перший етап (1991–1994 рр.) – утворення державного боргу. Період з 1991 р. до першої половини 1994 р. характеризувався безсистемним утворенням і нагромадженням боргу під впливом потреб поточного фінансування бюджетних видатків: залучали прямі кредити НБУ, надавали урядові гарантії щодо іноземних кредитів українським підприємствам, урегулювалися боргові взаємовідносини з Російською Федерацією.

Другий етап (1995–1996 рр.) – державний борг формувався за рахунок отримання зовнішніх позик від міжнародних фінансових організацій. За цей період зовнішній борг зріс на 56 %. Цей етап характеризувався врегулюванням заборгованості України за енергоносії, а також випуском облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) та поступовим заміщенням цими облігаціями прямих кредитів Національного банку.

Третій етап (1997 – перша половина 1998 р.) – характеризувався активним урядовим позичанням як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках капіталу.

Четвертий етап (друга половина 1998–2000 рр.) – період реструктуризації державного боргу після боргової кризи 1998 р. щодо внутрішніх і зовнішніх зобов'язань шляхом продовження терміну дії запозичень і зменшенням виплат з бюджету. Сумарні боргові виплати сягнули 71,4 % річного обсягу дохідної частини держбюджету.

П'ятий етап (2001–2007 рр.) – період виваженої боргової політики, спрямованої на недопущення безконтрольного зростання державного боргу. Простежується чітка тенденція до зменшення відношення державного боргу до ВВП. Покращення показника відношення державного боргу до ВВП відбувається за рахунок як економічного росту України, так і за рахунок провадження виваженої боргової політики. Незважаючи на те, що протягом 2001–2007 рр. спостерігалось поступове зростання обсягів платежів за державним боргом в абсолютній величині, бюджетні витрати на погашення та обслуговування державного боргу стабілізувались у межах 3,8–4,0 % від ВВП.

Сучасний етап (2008–2015 рр.) – тенденція щодо збільшення державних зовнішніх запозичень. Починаючи з 2008 р. сума державного боргу та його відношення до ВВП зростає як у зв'язку з розгортанням кризових явищ і, відповідно, зростанням потреб держави у державних запозиченнях, з одного боку, так і у зв'язку зі зменшенням економічної активності – з іншого. Період характеризується не тільки економічною кризою, а й політичною нестабільністю.

В Україні процес управління державним боргом має низку проблем, а саме:

- ✓ недосконалість законодавчої бази;
- ✓ значний обсяг державного боргу та його постійне збільшення;
- ✓ застосування механізму реструктуризації боргу при його обслуговуванні;

що викликає утруднення щодо реалістичного прогнозування основних макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країни.

Як вже зазначалося, на сьогодні Україна й надалі продовжує позичати, що може призвести до втрати боргової безпеки.

БОРГОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ – це дотримання такого рівня державної заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах, дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни і, при цьому, не ставить під загрозу можливість виконання державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів зокрема [79].

Тому органи державної влади терміново повинні вжити заходів щодо недопущення безконтрольного зростання державного боргу. Питання подальшого залучення зовнішніх фінансових ресурсів потрібно вирішувати, насамперед, з позицій ефективного їхнього використання для економічного розвитку країни. Саме тому Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 320 від 29 квітня 2013 р «Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013-2015 роки» [37].

Середньострокова стратегія управління державним боргом на 2013-2015 роки ставить такі цілі:

- оптимізація структури державного боргу та мінімізації ризиків, пов'язаних з державним боргом;
- удосконалення нормативно-правової бази з питань управління державним боргом;

- підвищення рівня ліквідності державних боргових цінних паперів, здійснення операцій з активного управління державним боргом та запобігання виникненню пікових навантажень на державний бюджет;
- створення належних умов для ефективного функціонування первинних дилерів та підтримання ними двостороннього котирування державних боргових цінних паперів;
- вивчення можливості розширення переліку державних боргових інструментів, у тому числі з плаваючою відсотковою ставкою, індексованих на рівень інфляції, та цінних паперів для населення у гривні;
- розширення співпраці з міжнародними організаціями, в тому числі міжнародними фінансовими організаціями, а також щодо здійснення запозичень для підтримки та розвитку пріоритетних сфер економіки;
- забезпечення ефективної співпраці з провідними міжнародними рейтинговими агентствами щодо присвоєння ними суверенного кредитного рейтингу Україні та її борговим зобов'язанням;
- підтримки на належному рівні та розвиток інформаційно-технічного забезпечення процесу управління державним боргом, зокрема шляхом удосконалення інформаційно-аналітичної системи «Управління державним боргом» [37].

За даними Міністерства фінансів України реалізація стратегії дала змогу досягти таких результатів на кінець 2014 р. (табл. 11.3) [77].

Таблиця 11.3

Досягнення очікуваних результатів

Показник	Встановлений	Фактичний	Відхилення
Відношення обсягу державного боргу до ВВП	$\leq 30,9 \%$	60,4 %	29,5 в.п.
Частка державного внутрішнього боргу	$\geq 50 \%$	48,7 %	-1,3 в.п.
Частка державного боргу з фіксованою ставкою	$\geq 65 \%$	82,0	17 в.п.
Середньозважений строк до погашення державного боргу	$\geq 5,3$ року	4,8 року	-0,5 року
Частка державного боргу, що рефінансується в наступному році	$\leq 20 \%$	14,9 %	-5,1 в.п.

11.3 Видатки державного бюджету на управління державним боргом, його обслуговування і погашення

ВИДАТКИ З УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ складаються з фінансування щодо обслуговування та погашення боргу.

Основну частку видатків складає обслуговування державного боргу.

ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ – це операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом.

До таких операцій не належить погашення державного боргу [2].

Таким чином, обслуговування державного боргу включає виключно операції з виплати процентів за боргом, а також сплату комісій, штрафів та інших платежів.

З обслуговування виокремлено погашення державного боргу.

ПОГАШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів [2].

Таким чином, погашення боргу охоплює комплекс заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів і погашення позик.

Обслуговування і погашення державного боргу здійснюється Міністерством фінансів України із загального фонду Державного бюджету України.

Через світову фінансово-економічну кризу та нерозважливу боргову політику останніх років Україна обтяжила себе катастрофічними боргами. Тому в найюлижчими роками суттєва частина бюджетних коштів буде спрямована на виплату основної частини державного боргу та сплату відсотків за його обслуговування. Зокрема, загальний обсяг видатків на обслуговування та погашення державного боргу у 2014 р. становив 171,8 млрд. грн., або 40 % усіх видатків державного бюджету.

Держава повинна дбати про ефективність державного кредиту. Уяву про результативність операцій із запозичення коштів можна отримати зробивши аналіз сум щорічних надходжень.

Але більш повну уяву про ефективність державно-кредитних операцій можна отримати з такого розрахунку:

$$E = \frac{H - B}{B} \cdot 100 (\%)$$

де H – надходження по системі державного кредиту;

B – видатки по системі державного кредиту.

Визначаючи ефективність державного кредиту слід враховувати також позитивний вплив його на стан державного бюджету та грошового обігу, а також на благоприятні тенденції в економічному розвитку суспільства.

При обслуговуванні державного боргу визначається **коефіцієнт обслуговування**.

Як зазначалося, для внутрішнього боргу він обчислюється як відношення:

$$\text{Кобсл. боргу(внутр)} = \frac{\text{Платежі із заборгованості}}{\text{ВВП, що вироблений в країні}} \cdot 100\%$$

Сприятливим рівнем за міжнародними стандартами прийнято вважати значення цього показника до 60% від ВВП.

Для зовнішнього боргу – як відношення:

$$\text{Кобсл. боргу(зовн)} = \frac{\text{Платежі із заборгованості}}{\text{Валютні надходження держави}} \cdot 100\%$$

Сприятливим рівнем за міжнародними стандартами прийнято вважати значення цього показника до 25%.

Ще одна методика передбачає вважати безпечним такий рівень зовнішнього боргу (коефіцієнт обслуговування) коли сума на його обслуговування дорівнює приблизно 20 % вартості експорту товарів.

За іншими оцінками, межею небезпеки вважається перевищення суми боргу порівняно з експортом у 2 рази, підвищеної небезпеки – у 3 рази.

Міністерство фінансів України разом з НБУ встановили, що граничне значення валового розміру державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів й послуг на повинне перевищувати 165 %.

Джерелами погашення внутрішнього боргу є:

- бюджетні кошти;
- кошти, отримані від приватизації державного майна;
- нові запозичення.

Джерелами погашення зовнішнього боргу, окрім вищеперелічених, ще можуть бути золотовалютні резерви країни.

Через світову фінансово-економічну кризу та нерозважливу боргову політику попередніх років Україна обтяжила себе катастрофічними боргами.. Тому в наступних роках суттєва частина бюджетних коштів буде спрямована на виплату основної частини державного боргу та сплату відсотків за його обслуговування.

Державним боргом можна управляти, впливаючи таким чином на його величину.

МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМ БОРГОМ є такими:

- рефінансування;
- конверсія;
- консолідація;
- уніфікація;
- обмін за регресивним співвідношенням;
- відстрочка погашення;

- реструктуризація;
- анулювання.

РЕФІНАНСУВАННЯ – це випуск нових позик для того, щоб розплатитися з власниками облігацій старої позики. Цей спосіб застосовується у випадку зростання державної заборгованості і бюджетних труднощів країни. Активно рефінансування застосовується при сплаті процентів і погашень за зовнішньою частиною боргу. Але для того, щоб надали нові запозичення треба мати гарну репутацію у міжнародних фінансових колах, економічну і політичну стабільність в країні.

КОНВЕРСІЯ державного боргу – це зміна доходності позик. Вона здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати передбачуваний дохід.

КОНСОЛІДАЦІЯ – це зміна строків дії позик. Частіше за все вона проводиться у формі збільшення строків дії облігацій попередніх позик. В окремих випадках може застосовуватись й скорочення строків дії позик.

УНІФІКАЦІЯ ПОЗИК являє собою об'єднання кількох позик в одну. Вона спрощує управління державним боргом. Уніфікація може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

ОБМІН ЗА РЕГРЕСИВНИМ СПІВВІДНОШЕННЯМ облігацій попередніх позик на одну нову з понижуючим коефіцієнтом проводиться з метою скорочення державного боргу. Наприклад, декілька облігацій старих позик обмінюються на облігації нової позики у співвідношенні 3 : 1. Це вкрай небажаний спосіб, оскільки він означає не що інше, як часткову відмову держави від своїх боргів.

ВІДСТРОЧКА ПОГАШЕННЯ ПОЗИКИ або *усіх раніше випущених позик* означає перенесення строків виплати заборгованості. При цьому на період перенесення строків погашення боргу виплата доходів також припиняється.

Відстрочка погашення застосовується в умовах, коли подальший активний розвиток операцій по випуску нових запозичень стає недоцільним, оскільки не має фінансової ефективності для держави. Це відбувається коли уряд зробив дуже багато запозичень і умови їх емісії не вигідні для держави, оскільки більша частина надходжень від нових запозичень йде на виплату процентів й погашень від раніше випущених позик.

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ – це використання у комплексі повністю чи частково зазначених вище методів.

АНУЛЮВАННЯ (СКАСУВАННЯ) ДЕРЖАВНОГО БОРГУ означає повну відмову держави від зобов'язань по випущених позиках (внутрішніх, зовнішніх або по усьому державному боргу).

Анулювання цінних паперів держави може проводитись з двох причин:

- 1) по-перше, в разі фінансової неплатоспроможності держави (дефолту);
- 2) по-друге, в результаті приходу до влади нових політичних сил, які відмовляються визнавати фінансові зобов'язання своїх попередників.

Однак це не може розглядатись як припустимий варіант. Авторитет держави, як будь-якого боржника, залежить від визнання нею своїх боргів і забезпечення повного їх погашення у встановлені строки.

Відмова від виконання державою взятих на себе зобов'язань щодо внутрішніх позик підриває довіру населення та підприємств до дій уряду та взагалі інституту держави як такого. Це призводить до відмови вкладати власні заощадження у державні цінні папери на внутрішньому фінансовому ринку.

Невиконання державою власних зобов'язань на міжнародному рівні може призвести до повної економічної ізоляції країни, як це сталося на початку 20-х років із Радянською Росією. На той час уряд В. І. Леніна прийняв рішення про невизнання боргів свого попередника – царського уряду, який напередодні Першої світової війни розмістив у Європі так звану «золоту позику» гроші від якої повинні були піти на розвиток капіталізму у Росії. Окрім економічної блокади, яка проіснувала до 1933 р., Радянська Росія отримала ще й спробу інтервенції з боку Антанти – військового блоку країн, чиї інтереси найбільш постраждали.

Тобто, приймаючи рішення про анулювання державного боргу, особливо зовнішнього, слід мати на увазі, що така поведінка, пов'язана з відмовою від виконання державою взятих на себе зобов'язань, може призвести не тільки до втрати авторитету країни на міжнародному фінансовому ринку, але й мати інші не дуже приємні наслідки.

Важливою сферою управління державним боргом є випуск нових позик. Держава повинна визначити умови їх емісії:

- рівень доходності;
- строк дії;
- спосіб виплати доходів;
- пільги кредиторам та ін.

При цьому держава повинна керуватися не тільки своїми інтересами, але й інтересами кредиторів.

Отже, для удосконалення процесу управління державним боргом, держава повинна:

- ✓ оптимізувати структуру державного боргу, зменшивши його зовнішню складову та уповільнивши динаміку зростання;
- ✓ суттєво зменшити розрив між обсягами запозичень та погашенням боргу;
- ✓ приділяти увагу не тільки зобов'язанням державного сектора, але й боргам інших суб'єктів;
- ✓ знайти альтернативу позичковому фінансуванню бюджетних видатків.

Ефективність політики з управління державним боргом буде визначатися відсутністю суттєвого боргового навантаження на економіку країни та його поступовим зменшенням у довгостроковій перспективі.

11.4 Бюджетна класифікація боргу

Класифікація боргу аналогічна класифікації фінансування бюджету, тому що:

- державний борг – це сума накопичених та непогашених позик;
- позики ж беруться для покриття бюджетного дефіциту.

У діючій Бюджетній класифікації України передбачено такі складові покриття державного боргу (табл. 11.4).

Класифікація державного боргу здійснюється за двома ознаками:

- 1) за типом кредитора;
- 2) за типом боргового зобов'язання.

Таблиця 11.4

Бюджетні складові класифікації боргу

	За типом кредитора	За типом боргового зобов'язання
Класифікація боргу	<i>У залежності від типу одержувача зобов'язання:</i> 200000 – внутрішній борг; 300000 – зовнішній борг	<i>Заборгованість за середньо-, коротко-, та довгостроковими зобов'язаннями і векселями:</i> 400000 – внутрішній борг; 500000 – зовнішній борг

Класифікація фінансування бюджету та класифікація боргу за типом кредитора характеризує категорію кредитора, тобто власника боргового зобов'язання.

Тип боргового зобов'язання характеризує вид того фінансового інструменту за допомогою якого здійснюється позика.

В залежності від строку розміщення боргові зобов'язання держави можуть бути:

- довгостроковими (строк розміщення від 5 до 10 років);
- середньостроковими (строк розміщення від 1 до 5 років);
- короткостроковими (строк розміщення до 1 року).

Класифікація боргу за типом кредитора залежить від типу отримувача зобов'язання, а саме внутрішнього або зовнішнього. Відповідно до цього розрізняють:

1) внутрішній борг (код 200000), що складається із заборгованості за позиками одержаними;

- із бюджетів різних рівнів, від НБУ, інших банків;
- від фінансових установ, нефінансових державних підприємств, нефінансового приватного сектора;
- інша заборгованість;

2) зовнішній борг (код 300000), що включає заборгованість за позиками, одержаними від:

- міжнародних організацій економічного розвитку;
- органів управління іноземних держав;
- іноземних комерційних банків;

- постачальників;
- зміни обсягів депозитів, цінних паперів та різницею у їх вартісних оцінках.

Класифікація боргу за типом боргового зобов'язання розрізняє заборгованість за довго-, середньо-, короткостроковими зобов'язаннями, векселями та іншими зобов'язаннями у структурі непогашених боргів:

- 1) *внутрішнього боргу* – (код 400000)
- 2) *зовнішнього боргу* – (код 500000).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

- 1 Дайте визначення державного боргу? Які причини зумовлюють його утворення?
- 2 Охарактеризуйте складові державного боргу.
- 3 Дайте визначення внутрішнього державного боргу.
- 4 Охарактеризуйте сутність зовнішнього державного боргу
- 5 Від чого залежать темпи зростання державного боргу?
- 6 За якими ознаками класифікується внутрішній державний борг?
- 7 Що розуміється під управлінням державним боргом?
- 8 Які показники оцінки державного боргу Ви знаєте?
- 9 В чому полягає сутність обслуговування державного боргу?
- 10 Які граничні показники обслуговування державного боргу прийняті в світовій практиці та в Україні?
- 11 Дослідіть основні способи обслуговування державного боргу.
- 12 Дайте визначення погашенню державного боргу та охарактеризуйте за рахунок яких джерел його здійснюють.
- 13 Якими правовими нормами регулюється величина державного боргу України?
- 14 Охарактеризуйте основні методи управління державним боргом.
- 15 Назвіть основні економічні наслідки державного боргу.
- 16 Охарактеризуйте ознаки державного боргу відповідно до Бюджетної класифікації.

СПИСОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативна література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Голос України. – 1996. – 13 липня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
2. Бюджетний кодекс України (від 8 липня 2010 р. № 2456-VI) (із змінами і доповненнями) // Голос України. – 2010. – № 143. – 4 серпня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.
3. Податковий кодекс України (від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI) (із змінами і доповненнями) // Голос України. – 2010. – № 229-230. – 4 грудня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
4. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98-вр>.
5. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці (нова редакція Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування») : Закон України від 28.12.2014 р. № 77-VIII (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77-19>.
7. Про Державний бюджет України на поточний рік : Закон України // Голос України або Урядовий кур'єр.
8. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III (із змінами) // Урядовий кур'єр. – 2000. – 26 квітня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>.
9. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/2017-14>.
10. Про державну службу : Закон України від 17.11.2011 р. № 4050-VI (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>

11. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 р. № 1768-III (із змінами). // Урядовий кур'єр. – 2000. – 6 липня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>.

12. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII (зі змінами) / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12.10>.

13. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

14. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III // Урядовий кур'єр. – 2000. – 19 квітня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

15. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV (із змінами) // Голос України. – 2003. – № 150. – 14 серпня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

16. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 р. № 156-VIII / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.

17. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 08.07.2011 р. № 3668-VI // Голос України. – 2011. – № 169. – 13 вересня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.

18. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI (із змінами) / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.

19. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 07.10.2010 р. № 2591-VI (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

20. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.04.1997 р. № 280/97-ВР (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/>.

21. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV (із змінами) // Урядовий кур'єр. – 1999. – 15 травня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.

22. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – ст. 238. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

23. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV (із змінами) // Голос України. – 2003. – № 154. – 19 серпня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

24. Про оплату праці : Закон України від 20.04.1995 р. № 144/95-ВР (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17. – ст. 121. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр>.

25. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>.

26. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV (із змінами). // Урядовий кур'єр. – 1999. – 18 серпня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.

27. Про Рахункову палату Верховної Ради України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 43.

28. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.

29. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.

30. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-15>.

31. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.

32. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України (із змінами) від 23.02.2006 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 75. – 19 квітня. / Офіційний

сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

33. Про Положення про Державну казначейську службу України : Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 460/2011 / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ovu.com.ua/articles/10404-pro-polozhennya-pro-derzhavnu-kaznacheysku-sluzhbu>.

34. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 р. №1085/2010 / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>.

35. Про Основні напрями бюджетної політики на поточний рік : Постанова Верховної Ради України // Голос України або Урядовий кур'єр

36. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 236 / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-п>.

37. Про затвердження Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2013 р. № 320. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-п>.

38. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>.

39. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. № 214 / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п>.

40. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2002 р. № 228 (із змінами) / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=228-2002-%EF> .

41. Деякі питання розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів : Постанова Кабінету Міністрів України (з змінами) від 02.11.2011 р. № 1139 / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://balance.ua/ua/news/detail/41896/>.

42. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>.

43. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінета

Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p> .

44. Про утворення Державної аудиторської служби : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 868 / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/868-2015-p>.

45. Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. № 11 (із змінами) / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737440>.

46. Про внесення змін до наказу Державного казначейства України від 26.06.2002 р. № 122 / Положення про єдиний казначейський рахунок від 30.11.2010 р. № 449. (із змінами) : Наказ Державного казначейства та Мінфіна України / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1262-10>

47. 46 Про затвердження документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету (Інструкція про складання і виконання розпису Державного бюджету України) : Наказ Міністерства фінансів України від 28.01.2002 р. № 57 (зі змінами та доповненнями) / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0107-11>.

48. Про затвердження Інструкції щодо застосування економічної класифікації видатків бюджету та Інструкції щодо застосування класифікації кредитування бюджету : Наказ Міністерства фінансів України від 12.03.2012 р. № 333. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12>.

49. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування державного бюджету за витратами : Наказ Міністерства фінансів України від 22.12.2012 р. № 1407 (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0130-13>.

50. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету : Наказ Міністерства фінансів України від 29.01.2013 р. № 43 (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0291-13>.

51. Про затвердження Порядку відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державного казначейства України : Наказ Міністерства фінансів України від 22.06.2012 р. № 758 (із змінами). / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1206-12>

52. Про затвердження Порядку формування Єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів : Наказ Міністерства фінансів України від 22.12.2011 р. № 1691 (із змінами). /

Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0033-12/paran16#n16>

53. Про затвердження Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті : Постанова Національного банку України від 16.08.2006 р. № 320 (із змінами) // Офіційний вісник України. – 2006. – № 36. – 20 вересня. / Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06>

Основна література

54. Артус М.М., Хижа Н.М. Бюджетна система України : навч. посіб. / М.М. Артус, Н.М. Хижа. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.

55. Бюджетна система : навчальний посібник для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» / В.І. Оспіщев, В.П. Левченко, І.Л. Шевчук / Харківський державний ун-т харчування та торгівлі. – Х. : Вид-во «Факт», 2012. – 304 с.

56. Бюджетна система : підруч. / за ред. С.І. Юрія, В.Г. Дем'янишина, О.П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.

57. Бюджетна система: Навчальний посібник / [Баранова В.Г., Дубовик О.Ю., Хомутенко В.П. та ін.] за заг. ред. В.П. Хомутенко. – Одеса : Видавництво Бартенєва, 2014. – 392 с.

58. Бюджетна система. Навч. посіб. / Н.І. Климаш, К.В. Багацька, Н.І. Дем'яненко та ін., за заг. ред. Т.А. Говорушко. – Львів «Магнолія 2006», 2014. – 296 с.

59. Бюджетна система : підручник / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, Тернопіль : Екон.думка, 2012. – 871 с.

Додаткова література

60. Бойко С.В. Структурні диспропорції державного боргу України та напрями їх мінімізації / С.В. Бойко // Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. – 2015. – Вип.13. – С. 37-46

61. Барановська І.В. Проблеми реформування податкової системи в умовах кризи / І.В. Барановська, Т.А. Варварич // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 8 (98). – 194-202 с.

62. Бешков К.Г. Становлення і розвиток бюджетної системи України / К.Г. Бешков // Економіка і управління. – 2000. – № 1. – С. 45-53.

63. Біла книга 2014. Збройні сили України. – К. : Міністерство оборони України, 2015. – 85 с.

64. Бундзяк Н. Проблеми податкових надходжень до Державного бюджету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://conf.tiarpv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/problemi_podatkovikh_na_dkhodzhen_do_derzhavnogo_bjudzhetu_ukrajini/11-1-0-698

65. Буряк П.Ю. Актуальні проблеми формування загального фонду державного бюджету України / П.Ю. Буряк // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки «Економічні науки». – 2010. – Вип. 7 (25) – С. 4-9.
66. Бюджетна система України та Євросоюзу : монографія / [С.О. Булгакова, О.І. Барановський., Г.В. Кучер та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2010. – 409 с.
67. Бюджетна система України : тренінг-курс: навч. посібник. / За загал. ред. В.М. Опаріна; передм. Т.І. Єфименко. – К. : ДННУ, 2012. – 392 с.
68. Бюджетний моніторинг : аналіз виконання бюджету за 2014 р. / Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitor%20Quat%202013/KV_IV_2013_Monitoring_ukr.pdf
69. Бюджетний менеджмент : навчальний посібник для студентів спеціальності 7.03050801, 8.03050801 «Фінанси і кредит» / І.Л. Шевчук, В.О. Черепанова, І.А. Бігдан / Харківський державний ун-т харчування та торгівлі. – Х. : ХДУХТ, 2013. – 339 с.
70. Бюджетна та податкова децентралізація 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/pics/upload/42-a03d5bb4978a1f77328ceff81c1359be.pptx>.
71. Бюджетна політика в Україні в умовах ризиків сповільнення економічної динаміки : аналітична доповідь / О.О. Молдован [та ін.] ; ред. Я.А. Жаліло ; Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2012. – 75 с.
72. Власюк Н.І., Мединська Т.В., Мельник М.І. Місцеві фінанси : Навчальний посібник. – К.: Алерта, 2011. – 328 с
73. Волохова І.С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні : монографія / І.С. Волохова ; Одеський нац. екон. ун-т. – Одеса : Атлант, 2014. – 461 с.
74. Гаретовский Н.В. Финансы социалистического общества : Учебное пособие / Н.В. Гаретовский. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 310 с.
75. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / І.О. Луніна [та ін.]. ; ред. І.О. Луніна. – К. : НАНУ, Ін-т економіки та прогнозування, 2010. – 319 с.
76. Затонацька Т.Г. Бюджетні інвестиції в реальний та людський капітал як інструмент впливу на соціально-економічний розвиток країни / Т.Г. Затонацька // Наукові праці НДФІ. – 2008. – № 1 (42). – С. 86.
77. Звіт про виконання у 2014 році Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013-2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article/main>
78. Звіт про результати аналізу використання коштів державного бюджету на забезпечення діяльності органів державного управління у 2013-2014 роках / Рахункова Палата України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16746429/zvit_11-5.pdf

79. Каменська В.П. Напрями оптимізації системи управління державним боргом України / В.П Каменська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Kamenskaia.pdf
80. Касич А.О. Програмно-цільове бюджетування як інструмент управління сталим розвитком господарства / А.О. Касич // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2015. – № 9. – С. 276-281 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.business-inform.net/pdf/2015/9_0/276_281.pdf
81. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм економіки України / О.М. Ковалюк // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 22-28.
82. Кохан І.В. Бюджетний механізм як суспільно-економічна категорія / І.В Кохан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2011-2/Кохан.pdf>
83. Кремень О.І. Особливості економіко-статистичного аналізу державного боргу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.uabs.edu.ua/library/Article/Kremen_4.pdf
84. Крупка М.І. Фінансовий механізм реформування державної власності / М.І. Крупка // Фінанси України. – 2001. – № 9. – С. 22-28.
85. Лондар Л.П. Аналіз сучасного стану державного боргу та ключові напрями забезпечення боргової безпеки України : аналітична записка / Л.П. Лондар. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1806/>
86. Лук'яненко І. Бюджетно-податкова політика України : нові виклики : монографія / І. Лук'яненко, М. Сидорович. – К. : НаУКМА, 2014. – 229 с.
87. Маслічук С.А. Фінансові аспекти реформування пенсійних систем / С.А. Маслічук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : збірник наукових праць / ред. кол. : І.Д. Пасічник, О.І. Дем'янчук. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 25. – С. 119-124.
88. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю.Г. Козак, В.В. Ковалевський, Н.С. Логвінова та ін.]; За редакцією Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, І.В. Ліганенко: – [2-ге вид.] – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 356 с.
89. Негода В. 2015 рік реформ. Місцеве самоврядування. Децентралізація. Регіональний розвиток. / В. Негода // Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : підсумки року : матеріали брифінгу, 2 грудня 2015 р., м. Київ. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/decentralizationua>
90. Нескородева І.І. Бюджетна система в структурно-логічних схемах / І.І. Нескородева. – К. : Ліра-К, 2012. – 176 с.
91. Нова архітектура бюджетної системи України: ризики та можливості для економічного зростання . – К. : НІСД, 2010. – 35 с.

92. Оцінка дисбалансів у бюджетній сфері та шляхи їх подолання : аналітична довідка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1800/>

93. Патицька Х.О. Фінансова децентралізація як основа формування самодостатніх територіальних громад /Х.О. Патицька // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. –№ 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4412>

94. Ситар Л.Й., Скриньковський Р.М. Сучасний стан та проблеми розвитку соціальної сфери України // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3954>

95. Ставерська Т.О. Шевчук І.Л. Реформування міжбюджетних відносин в Україні // Scientific Journal «ScienceRise». –2015. –№6/3 (11). – С. 29-34

96. Стан розвитку науки і техніки, результати наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності, трансферу технологій за 2014 рік / Український інститут науково-технічної і економічної інформації. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://old.dknii.gov.ua/?q=system/files/sites/default/files/images/_за_2013_сокр_ок%2В.pdf

97. Управління державним боргом : навчальний посібник / О. Прутська, О Сьомченков, Ж. Гарбар [та ін.] ; М-во освіти і науки України, Київський нац. торговельно-економічний ун-т, Вінницький торговельно-економічний ін-т. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 215 с.

98. Усков И.В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : монографія / И.В. Усков. – Симферополь : Ариал, 2012. – 450 с.

99. Фінанси : навч. посіб. / Крутова А.С., Близнюк О.П., Лачкова Л.І. та ін. – Х. : Лідер, 2013. – 560 с.

100. Царук О.В. Інформаційне забезпечення статистичного аналізу та оцінки державного боргу // НТІ.– 2006.– № 1.– С. 35-38.

101. Царук О.В. Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави // Світ фінансів.– 2007.– № 1 (10).– С. 46-50.

102. Щодо тенденцій розвитку економіки України в 2014-2015 рр. : аналітична довідка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1635/>

103. Щодо шляхів оптимізації використання оборонних видатків в Україні : аналітична довідка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1610/>

104. Юрій С.І. Антологія бюджетного механізму : монографія / С.І Юрій, В.Г. Дем'янишин, Я.М. Буздуган. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 250 с.

105. Шевчук С.В. Правові засади функціонування єдиного

казначейського рахунку у розрізі обліку доходів бюджету / С.В. Шевчук // Фінансове право.– 2013 р. – № 4 – С. 33-36

106. The world factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2186rank.html>.

Перелік офіційних сайтів органів влади і управління

107. Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

108. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>

109. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minfin.gov.ua>

110. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>

111. Офіційний сайт Групи фіскального аналізу при Бюджетному комітеті Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.kiev.ua>.

ДОДАТКИ

БЮДЖЕТНИЙ КАЛЕНДАР

Стадія	Строк	Учасники бюджетного процесу	Перелік документів та інформації, необхідних для складання, розгляду і затвердження бюджету
1	2	3	4
Складання проекту Державного бюджету України	Лютий	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Збір інформації для розробки пропозицій щодо проекту Державного бюджету України ▪ Оприлюднення основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України ▪ Визначення переліку статистичних показників, необхідних для обрахунку міжбюджетних трансфертів ▪ Збір статистичної інформації для визначення коригуючих коефіцієнтів та розрахунку міжбюджетних трансфертів
	Березень	Міністерство фінансів України	<i>Не пізніше 1 березня</i> року, що настає за роком звіту, здійснюється обов'язкова публікація інформації про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ): Державного бюджету України – в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр»; місцевих бюджетів – у газетах, визначених Верховною Радою АРК або відповідними місцевими радами.
		Національний банк України	<i>До 15 березня</i> року, що передуює плановому, подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України прогнозні монетарні показники на наступний рік . Зазначені матеріали використовуються для складання проекту закону про Державний бюджет України.
		Міністерство фінансів України	<i>Визначає загальний рівень доходів, видатків і кредитування бюджету та дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання проекту державного бюджету та індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди</i> на підставі основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди та аналізу виконання бюджету у попередніх та поточному бюджетних періодах

1	2	3	4
Складання проекту Державного бюджету України	Березень	Міністерство фінансів України разом з іншими центральними органами виконавчої влади	<u>До 20 березня</u> року, що передує плановому, відповідно до визначених у Щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України пріоритетів бюджетної політики розробляє проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та подає його на розгляд до Кабінету Міністрів України.
		Національний банк України	<u>До 1 квітня</u> року, що передує плановому, подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету. Зазначені матеріали використовуються для складання проекту закону про Державний бюджет України.
	Квітень	Кабінет Міністрів України	<u>Не пізніше 1 квітня</u> року, наступного за звітним, подає річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті України. <u>Не пізніше 1 квітня</u> , що передує плановому, розглядає та схвалює проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та у триденний строк подає його на розгляд Верховній Раді України.
		Рахункова палата України	<u>Протягом двох тижнів з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України (до 15 квітня)</u> готує та подає Верховній Раді України висновки про використання коштів Державного бюджету України з оцінкою ефективності такого використання, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді, та вдосконалення бюджетного процесу загалом.
		Народні депутати, комітети Верховної Ради України	<u>До 15 квітня</u> року, що передує плановому, але не пізніше ніж за 15 днів до дня розгляду питання на пленарному засіданні Верховної Ради , розробляють свої пропозиції щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період і подають їх до Комітету Верховної Ради з питань бюджету.

1	2	3	4
Складання проекту Державного бюджету України	Квітень	Комітет Верховної Ради з питань бюджету	<p>Розглядає пропозиції, що надійшли від народних депутатів і комітетів Верховної Ради, та, на основі поданого Кабінетом Міністрів проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період і пропозицій до нього, готує і подає на розгляд Верховної Ради проект постанови Верховної Ради щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.</p> <p><u>Не пізніше як за 2 дні</u> до розгляду питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період на пленарному засіданні Верховної Ради народним депутатам надається проект постанови Верховної Ради щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.</p>
		Верховна Рада України	<p><u>Не пізніше 30 квітня</u> року, що передує плановому, розглядає питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період. З доповіддю виступає Прем'єр-міністр України або за його дорученням Міністр фінансів та голова Комітету Верховної Ради з питань бюджету.</p> <p>За наслідками розгляду цього питання Верховна Рада може прийняти рішення про:</p> <p>1) прийняття проекту постанови Верховної Ради щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;</p> <p>2) направлення проекту постанови Верховної Ради щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період до Комітету Верховної Ради з питань бюджету, для підготовки до повторного розгляду Верховною Радою з урахуванням висловлених на пленарному засіданні Верховної Ради зауважень (з визначенням строків підготовки).</p>
		Комітет Верховної Ради з питань бюджету	<p><u>У двотижневий строк з дня отримання відповідних висновків та пропозицій Рахункової палати (до 1 травня)</u> готує та подає на розгляд Верховної Ради проект постанови щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.</p> <p>Доповідь за звітом про виконання Державного бюджету України здійснюється Міністром фінансів. Співдоповідають голови Комітету Верховної Ради з питань бюджету та Рахункової палати. За рішенням Верховної Ради на пленарному засіданні можуть бути заслухані головні розпорядники коштів державного бюджету щодо результатів виконання бюджетних програм за звітний період.</p> <p>За результатами розгляду Верховна Рада приймає рішення щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.</p>

1	2	3	4
Складання проекту Державного бюджету України	Травень-червень	Міністерство фінансів України	Розробляє і доводить до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів для підготовки проекту Державного бюджету України
	Липень	Головні розпорядники бюджетних коштів	Забезпечують складання бюджетних запитів для подання до Міністерства фінансів України відповідно до вимог інструкції з підготовки бюджетних запитів. Відповідають за своєчасність, достовірність та зміст поданих Міністерству фінансів бюджетних запитів , які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту Державного бюджету України та індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди.
	На будь-якому етапі складання і розгляду проекту державного бюджету	Міністерство фінансів України	Проводить аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів , на предмет його відповідності меті, пріоритетності, а також ефективності використання бюджетних коштів.
	Серпень	Міністр фінансів України	На основі результатів аналізу приймає рішення про включення бюджетного запиту до проекту Державного бюджету України
		Міністерство фінансів України	На основі аналізу бюджетних запитів, що подаються, готує проект закону про Державний бюджет України.
			Подає Кабінету Міністрів України для розгляду проект закону про Державний бюджет України та вносить пропозиції щодо термінів і порядку розгляду цього проекту в Кабінеті Міністрів України. Крім проекту закону про Державний бюджет України на розгляд Кабінету Міністрів окремо подаються розрахунки та обґрунтування щодо всіх показників доходів і видатків, зазначених у проекті закону. Персональну відповідальність за дотримання цього правила несе Міністр фінансів України.
	Національний банк України	<u>До 1 вересня</u> року, що передує плановому, подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу наступного року, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету. Зазначені матеріали використовуються для складання проекту закону про Державний бюджет України.	

		Кабінет Міністрів України	До схвалення проекту закону про Державний бюджет України подає Раді національної безпеки і оборони України проект закону по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України.
Розгляд та затвердження проекту Державного бюджету України	Вересень	Кабінет Міністрів України	<u>До 15 вересня</u> року, що передує плановому, розглядає проект закону про Державний бюджет України та приймає постанову про його схвалення.
			Підготовка до розгляду проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік
			<u>Не пізніше 15 вересня</u> року, що передує плановому, подає проект закону про Державний бюджет України на наступний рік Верховній Раді України та Президенту України з відповідними матеріалами (пояснювальною запискою до проекту закону про державний бюджет, прогнозними показниками зведеного бюджету України, переліком пільг з податків і зборів та ін). Разом з проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.
		Верховна Рада України	<u>Не пізніше ніж за 4 дні до представлення у Верховній Раді (тобто не пізніше 16 вересня)</u> проект закону про Державний бюджет України, поданий Кабінетом Міністрів України, надається народним депутатам та Рахунковій палаті.
			Розгляд та затвердження Державного бюджету України відбувається у Верховній Раді України <u>за спеціальною процедурою, визначеною Бюджетним кодексом та Регламентом Верховної Ради</u>
			<u>Не пізніше ніж через 5 днів з дня подання Кабінетом Міністрів України проекту закону про Державний бюджет України до Верховної Ради (не пізніше 20 вересня)</u> здійснюється представлення проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік на пленарному засіданні Верховної Ради України. З доповіддю про проект бюджету виступає Міністр фінансів. Голова Комітету Верховної Ради з питань бюджету співдоповідає про відповідність проекту закону про Державний бюджет України вимогам Бюджетного кодексу та Основним напрямкам бюджетної політики на наступний бюджетний період.
ЗМІ	<u>Не пізніше 22 вересня</u> року, що передує плановому бюджетному періоду – опублікування проекту закону про Державний бюджет України в газеті «Урядовий кур'єр».		

1	2	3	4
Розгляд та затвердження проекту Державного бюджету України	Вересень	Рахункова палата України	<u>До 1 жовтня</u> року, що передує плановому, за дорученням Верховної Ради проводить експертизу проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік і подає свої висновки Верховній Раді.
	Жовтень	Верховна Рада України	<u>Не пізніше 1 жовтня</u> року, що передує плановому, розгляд проекту бюджету народними депутатами, комітетами Верховної Ради України та подання ними пропозицій до Комітету з питань бюджету.
		Комітет Верховної Ради з питань бюджету	<u>Не пізніше 15 жовтня</u> року, що передує плановому, розглядає пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, висновки Рахункової палати та готує власні висновки та пропозиції до нього (які викладаються у вигляді проекту постанови Верховної Ради), а також таблицю пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи.
			<u>Не пізніше ніж за 2 дні до розгляду Верховною Радою проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у першому читанні</u> надає проект постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про державний бюджет України на наступний рік, а також таблиця пропозицій суб'єктів права законодавчої ініціативи надаються народним депутатам.
			<u>Проект закону про Державний бюджет України на наступний рік розглядається за процедурою трьох читань</u>
	Верховна Рада України	<p>I. Розгляд проекту закону в першому читанні</p> <p><u>Не пізніше 20 жовтня</u> року, що передує плановому – прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік в першому читанні.</p> <p>Доповідає голова Комітету з питань бюджету, щодо висновків і пропозицій до законопроекту та результатів його розгляду.</p> <p>Голосування за основу проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.</p> <p>Якщо Верховною Радою не прийнято рішення на підтримку проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік за основу, підготовленого Комітетом з питань бюджету, проводиться постатейне їх голосування, а також тих включених до таблиці пропозицій до законопроекту, на розгляді та голосуванні яких наполягають народні депутати.</p>	

Розгляд та затвердження проекту Державного бюджету України	Листопад	Верховна Рада України	<p>Проект закону про Державний бюджет України на наступний рік вважається прийнятим у першому читанні, якщо на його підтримку під час голосування за основу проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік проголосувала більшість народних депутатів.</p> <p>Схвалені Верховною Радою України висновки і пропозиції Комітету з питань бюджету до проекту Державного бюджету набувають статусу Бюджетних висновків Верховної Ради України.</p>
			Підготовка проекту закону про Державний бюджет України до другого читання
		Кабінет Міністрів за участю уповноважених представників Комітету з питань бюджету	<p><u>Не пізніше 3 листопада</u> доопрацьовує і подає до Верховної Ради проект закону про Державний бюджет України на наступний рік, підготовлений відповідно до Бюджетних висновків Верховної Ради, і порівняльну таблицю щодо їх урахування з вмотивованими поясненнями стосовно неврахованих положень Бюджетних висновків Верховної Ради.</p>
		Комітет Верховної Ради з питань бюджету	<p>Готує висновок щодо врахування у проекті закону про Державний бюджет України на наступний рік Бюджетних висновків Верховної Ради.</p> <p>При цьому пропозиції народних депутатів, комітетів до проекту закону про Державний бюджет України, підготовленого до другого читання, не розглядаються.</p>
		Верховна Рада України	<p>II. Розгляд проекту закону в другому читанні</p> <p><u>Не пізніше 20 листопада</u> року, що передує плановому – прийняття проекту закону в другому читанні.</p> <p>Доповідь Міністра фінансів та голови Комітету з питань бюджету щодо доопрацьованого з урахуванням Бюджетних висновків Верховної Ради законопроекту.</p> <p>Якщо після обговорення не прийнято рішення щодо прийняття проекту державного бюджету на наступний рік у другому читанні та в цілому, за вимогою народних депутатів проводиться постатейне голосування.</p> <p>Прийняття рішення про направлення законопроекту до Кабінету Міністрів України для підготовки на повторне друге читання (з визначенням строків та критеріїв такої підготовки), якщо за результатами голосування не прийнято рішення про прийняття проекту державного бюджету на наступний рік у другому читанні.</p>

1	2	3	4
Розгляд та затвердження проекту Державного бюджету України	Листопад	Верховна Рада України	III. Розгляд проекту закону в третьому читанні
			<p><u>Не пізніше 25 листопада</u> року, що передує плановому, – внесення проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік на розгляд у третьому читанні.</p> <p>Комітет з питань бюджету готує пропозиції щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, розгляд яких перенесено на третє читання, та подає порівняльну таблицю таких статей і остаточну редакцію законопроекту.</p> <p>Третє читання розпочинається з доповіді голови Комітету з питань бюджету та співдоповіді Міністра фінансів України про пропозиції щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік.</p> <p>Після цього проводиться голосування пропозицій Комітету з питань бюджету, щодо усунення суперечностей і помилок у тексті статей проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік та прийняття проекту закону в цілому.</p>
			<p>У разі неприйняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік у цілому цей законопроект за рішенням Верховної Ради направляється на повторне третє читання з визначенням строків його наступного розгляду на пленарному засіданні Верховної Ради.</p>
			<p><u>До 1 грудня</u> року, що передує плановому – прийняття закону про Державний бюджет України.</p>
	Грудень	Кабінет Міністрів України	<p><u>Протягом 3-ох днів з дня прийняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України</u> подає Президенту України обґрунтування і розрахунки щодо бюджетних показників, змінених порівняно з проектом закону про Державний бюджет України, поданим Кабінетом Міністрів до Верховної Ради на розгляд у першому читанні.</p> <p>Президент України має право розглядати документ протягом двох тижнів. У разі його підписання, закон набуває чинності.</p>
			<p><u>У тижневий строк</u> подає Верховній Раді України зміни до показників, зазначених у текстових статтях, та оновлені додатки до закону відповідно до пропозицій Президента України, <u>якщо він повернув до Верховної Ради України для повторного розгляду закон про Державний бюджет України із вмотивованими і сформульованими пропозиціями</u></p>
	Верховна Рада України	<p><u>До 30 грудня</u> року, що передує плановому – затвердження Постанови «Про порядок введення в дію «Закону про Державний бюджет України»</p>	

Система єдиного казначейського рахунка

Назва рахунка	Власники рахунків	Установа, де відкривається рахунок	Призначення рахунка
1	2	3	4
ЄДИНИЙ КАЗНАЧЕЙСЬКИЙ РАХУНОК			
Бюджетні рахунки	Органи ДКСУ	НБУ	Для обліку коштів та здійснення розрахунків у СЕП НБУ
1. Бюджетні рахунки, які відкриваються в органах ДКСУ	Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів	Органи ДКСУ	Для забезпечення казначейського обслуговування коштів державного та місцевих бюджетів
1.1 Бюджетні рахунки для зарахування надходжень (рахунки за надходженнями)	Органи ДКСУ		Для зарахування доходів бюджетів, надходжень в частині повернення до бюджетів бюджетних позичок, фінансової допомоги, наданої на поворотній основі, та кредитів, у тому числі залучених державою або під державні гарантії
1.2. Бюджетні рахунки для операцій клієнтів з бюджетними коштами	Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, відокремлені структурні підрозділи розпорядників бюджетних коштів		Для здійснення операцій за асигнуваннями, передбаченими на виконання відповідних програм і заходів у державному та місцевих бюджетах
<i>у тому числі:</i>			
А) Реєстраційні рахунки	Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, відокремлені структурні підрозділи розпорядників бюджетних коштів	Органи ДКСУ	Облік операцій з виконання загального фонду кошторисів
Б) Спеціальні реєстраційні рахунки			Облік операцій з виконання спеціального фонду кошторисів
В) Рахунки одержувачів коштів	Одержувачі бюджетних коштів		Облік операцій з виконання плану використання бюджетних коштів за загальним та/або спеціальним фондами
Г) Рахунки, які відкриваються розпорядникам бюджетних коштів для здійснення загальнодержавних видатків	Розпорядники бюджетних коштів		Облік операцій щодо здійснення загальнодержавних видатків

1	2	3	4
Д) Рахунки, які відкриваються розпорядникам коштів місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами	Розпорядники коштів місцевих бюджетів	Органи ДКСУ	Облік руху коштів загального та/або спеціального фондів місцевих бюджетів за міжбюджетними трансфертами
Е) Особові рахунки	Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, відокремлені структурні підрозділи розпорядників бюджетних коштів		Облік руху коштів, виділених із загального та/або спеціального фондів місцевих бюджетів для розподілу між розпорядниками та одержувачами коштів місцевих бюджетів, а також відокремленими структурними підрозділами розпорядників коштів місцевих бюджетів
<i>1.3. Інші бюджетні рахунки</i>	Розпорядники бюджетних коштів		Для здійснення операцій з обслуговування внутрішніх та зовнішніх боргових зобов'язань держави та в інших випадках, визначених нормативно-правовими актами
<i>1.4 Рахунки для обліку операцій з фінансування бюджетів</i>			Облік операцій з фінансування бюджетів, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік
<i>1.5 Рахунки фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування</i>	Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, відокремлені структурні підрозділи розпорядників бюджетних коштів		Для здійснення операцій, що не належать до операцій з виконання бюджетів
<i>1.6 Рахунки інших клієнтів за операціями, що не належать до операцій з виконання бюджетів, але відповідно до вимог законодавства обслуговуються органами ДКСУ</i>	Розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, відокремлені структурні підрозділи розпорядників бюджетних коштів, підприємства, установи, організації та фізичні особи - підприємці		Для здійснення операцій, що не належать до операцій з виконання бюджетів

Навчальне видання

Укладачі

**ШЕВЧУК Ірина Львівна
ЧЕРЕПАНОВА Вікторія Олександрівна
СТАВЕРСЬКА Тетяна Олександрівна**

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Підписано до друку 21.12.15. Формат 84x108/16.
Ум. друк. арк. – 16,4. Наклад 300 пр. Зам. № 21-12.

**Видавництво та друк
ФОП Іванченко І. С.**

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м.Харків, 61135.
Тел.: +38-057-756-09-25, +38-050-40-243-50.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК №4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com.ua